

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDEKİ KARADENİZ SİYASETİNİN GELECEĞİ

Hazırlayan

Okan AKBAŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDEKİ
KARADENİZ SİYASETİNİN GELECEĞİ

Okan AKBAŞ

T.C.

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Okan AKBAŞ tarafından hazırlanan "Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Karadeniz Siyasetinin Geleceği" başlıklı bu çalışma, 23 Ocak 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

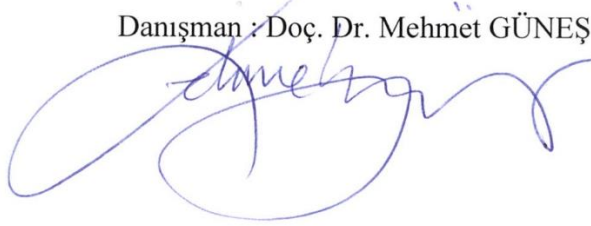
Başkan : Prof. Dr. Oya AKGÖNENÇ MUĞİSUDDİN

Üye : Prof. Dr. Yelda DEMİRAĞ

Danışman : Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Bu tez Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yayım kurallarına uygundur.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Ufuk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

23 Ocak 2018

Okan AKBAŞ

TEŞEKKÜR

Bir mühendis olarak benim için önemli ve farklı bir sınama olan Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans eğitimi süresince değerli bilgilerinden istifade ettiğim ve bana çok şey katan, Ufuk Üniversitesi'nin saygıdeğer öğretim üyelerine şükranlarımı sunarım.

Tez yazım sürecinde en ayrıntılı noktaya kadar ilgisini esirgemeyen, ilk günden bu tez çalışması tamamlanana dek aşıladığı cesaret ve yol göstericiliği sebebiyle çok şey borçlu olduğum tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ'e müteşekkirim.

Mensubu olmaktan onur duyduğum T.C. Dışişleri Bakanlığı'nda maiyetlerinde görev yaptığım amirlerime ve birlikte memnuniyetle çalıştığım mesai arkadaşlarıma, ders ve tez döneminde bana göstermiş oldukları hoşgörü ve katkıları için teşekkür ederim.

Tüm bu süreçte arkamda olduklarını bildiğim ve desteklerini sonuna kadar hissettiğim değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

AKBAŞ, Okan. Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Karadeniz Siyasetinin Geleceği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Bu tez çalışmasında, Karadeniz Bölgesinin jeopolitik önemi, 2000’li yıllardan itibaren olumlu yönde ilerleme kaydeden Türkiye-Rusya ilişkileri özelinde incelenmektedir. İlk bölümde bu kapsamda Karadeniz Bölgesi kavramının sınırları tartışılmıştır. ABD ve AB başta olmak üzere bölgede etkin olan aktörlerin bölgeye yönelik siyasetleri ortaya konmuştur. Ardından, Karadeniz Bölgesinin bölgesel sorunları ve anlaşmazlıkları incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye ve Rusya’nın ikili ilişkilerinde Karadeniz Bölgesinin oynadığı rol incelenmiştir. Bu çerçevede Türkiye-Rusya ilişkilerinin tarihine değinilmiştir. Rusya’nın güncel bölge siyasetine ilişkin “sıcak deniz” ve “yakın çevre politikası” kavramları açıklanmıştır. Türk Boğazlarının önemi ile birlikte Türkiye’nin bölge siyasetinde güvenlik ve işbirliği oluşumlarının payı incelenmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise Karadeniz Bölgesinin geleceği ele alınmıştır. Türkiye-Rusya ilişkileri açısından Karadeniz Bölgesinin barındırdığı olası çatışma alanları incelenmiştir. Ardından, Karadeniz Bölgesinin Türkiye-Rusya ilişkilerine sunabileceği işbirliği fırsatları ortaya konmuştur. Son olarak Karadeniz Bölgesinde yaşanmakta olan güncel gelişmelerin iki ülke ilişkilerine olumlu veya olumsuz olası yansımaları araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz Bölgesi, Türkiye, Rusya, Geniş Karadeniz Bölgesi, ABD, AB, NATO, Enerji, Güvenlik

ABSTRACT

AKBAŞ, Okan. Future of Black Sea Politics within Turkey-Russia Relations, Master's Thesis, Ankara, 2018.

This thesis analyzes the geopolitical importance of the Black Sea within the framework of Turkey-Russia relations which make progress since 2000's. In the first chapter, limits of Black Sea Region concept is discussed. The regional policy of key actors in the region, USA and EU in particular, are explained. In addition to that, regional challenges and conflicts are examined.

The second chapter focuses on the role of Black Sea region within bilateral relations of Turkey and Russia. In this context, the history of Turkey-Russia relations is mentioned briefly. Russia's regional policy concepts, "Warm water" and "near abroad policy" are explained. In addition to importance of Turkish Straits, the share of security and cooperation entities within Turkey's regional policy are examined.

In the third and last chapter, the future of Black Sea Region is analyzed. In the Black Sea Region, possible conflict areas for Turkey-Russia relations are examined. Afterwards, cooperation opportunities for Turkey and Russia in the Black Sea Region are presented. Finally, for Turkey-Russia relations, potential negative and positive reflections of recent developments in the Black Sea Region are studied.

Key Words: Black Sea Region, Turkey, Russia, Wider Black Sea Region, USA, EU, NATO, Energy, Security

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BiO: Barış İçin Ortaklık

BLACKSEAFOR: Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gücü

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan

BTK: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

ENPI: Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı

INOGATE: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

KGGAÖ: Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnisiyatifi

KUH: Karadeniz Uyum Harekâtı

MEB: Münhasır Ekonomik Bölge

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TACIS: BDT ülkelerine yönelik teknik yardım

TRACECA: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru

TABLolar LİSTESİ

TABLO 1: KARADENİZ BÖLGESİ ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMASI (2016 DEĞERLERİ).....	13
TABLO 2: KEİ ÜLKELERİNİN TİCARET AKIŞI – TOPLAM VE BÖLGE İÇİ	67
TABLO 3: RUSYA’NIN SAVUNMA HARCAMALARI 2010-2019	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1: KARADENİZ BÖLGESİ SİYASİ HARİTASI	5
ŞEKİL 2: NATO VE BiO ÜYESİ ÜLKELER HARİTASI.....	22
ŞEKİL 3: AB-KARADENİZ BÖLGESİ HARİTASI	28
ŞEKİL 4: KARADENİZ'DE MEB DAĞILIMI HARİTASI	85
ŞEKİL 5: TÜRKAKIM BORU HATTI HARİTASI	93

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE SİYASİ GÖRÜNÜMÜ İLE KARADENİZ BÖLGESİ	5
1.1 “KARADENİZ BÖLGESİ” KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ	7
1.1.1 “Geniş Karadeniz Bölgesi” Kavramı ve Özellikleri	10
1.1.2 Geniş Karadeniz Bölgesi Ülkelerinin Genel Bilgileri	11
1.2 KARADENİZ BÖLGESİNDE ETKİN OLAN BÖLGE DIŞI AKTÖRLER	15
1.2.1 ABD’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Siyaseti	17
1.2.1.1 Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin Uluslararası Siyasetinde Karadeniz Bölgesinin Yeri.....	18
1.2.1.2 NATO’nun ABD’nin Karadeniz Bölgesi Siyasetindeki Yeri	21
1.2.2 AB’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Siyaseti	24
1.2.2.1 “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi” ve Özellikleri.....	28
1.2.2.2 “Karadeniz Sinerjisi-Yeni bir Bölgesel İşbirliği Girişimi” ve Özellikleri	29
1.2.2.3 AB’nin “Doğu Ortaklığı” Girişimi ve Özellikleri	31
1.2.2.4 AB’nin “Karadeniz için AB Stratejisi” ve Özellikleri.....	31
1.3 KARADENİZ BÖLGESİNİN SİYASAL SORUNLARI VE KAPSAMI.....	32
1.3.1 Kırım Sorunu ve İçeriği.....	32
1.3.2 Dağlık Karabağ Sorunu ve İçeriği.....	33
1.3.3 Güney Osetya ve Abhazya Sorunu ve İçeriği.....	34
1.3.4 Transdinyester Sorunu ve İçeriği.....	35
TÜRKİYE VE RUSYA’NIN BÖLGE SİYASETİNDE KARADENİZ	37
2.1 TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ TARİHİNDE KARADENİZ BÖLGESİNİN YERİ.....	39
2.1.1 Karadeniz Bölgesinde Osmanlı-Rusya Mücadelesi.....	40
2.1.2 I. ve II. Dünya Savaşı Döneminde Karadeniz Bölgesi	43
2.1.3 Soğuk Savaş Döneminde Karadeniz Bölgesi	46
2.2 RUSYA’NIN KARADENİZ BÖLGESİ SİYASETİ.....	47
2.2.1 Rusların “Sıcak Deniz” Arayışının Karadeniz ile İlişkisi.....	48

2.2.2 Yakın Çevre Politikası ve Özellikleri.....	51
2.3 TÜRKİYE’NİN KARADENİZ BÖLGESİ SİYASETİ.....	55
2.3.1 Türk Boğazlarının Tarihi.....	56
2.3.2 Türkiye’nin Karadeniz Bölgesindeki Güvenlik Siyaseti	60
2.3.3 Türkiye’nin Karadeniz Bölgesindeki İşbirliği Siyaseti	64
KARADENİZ’İN TÜRKİYE VE RUSYA’NIN BÖLGESEL SİYASETİNDEKİ GELECEĞİ	69
3.1 TÜRKİYE VE RUSYA’NIN KARADENİZ BÖLGESİNİN SİYASAL SORUNLARINA YÖNELİK GÜNCEL SİYASETİ	69
3.1.1 Türkiye ve Rusya’nın Güncel Kırım Siyaseti.....	69
3.1.2 Türkiye ve Rusya’nın Güncel Dağlık Karabağ Siyaseti.....	71
3.1.3 Türkiye ve Rusya’nın Güncel Güney Osetya ve Abhazya Siyaseti.....	75
3.1.4 Türkiye ve Rusya’nın Güncel Transdinyester Siyaseti	79
3.2 TÜRKİYE VE RUSYA’NIN KARADENİZ’DE OLASI ÇATIŞMA SAHALARI VE KONULARI.....	81
3.2.1 Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz Siyasetlerindeki Fikir Ayrılıkları.....	81
3.2.2 Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz’de Enerji Arayışları	84
3.2.3 Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz’de Değişen Askeri Dengesi	87
3.3 TÜRKİYE VE RUSYA İÇİN KARADENİZ’DE İŞBİRLİĞİ FIRSATLARI	92
3.3.1 Karadeniz’de Türkiye ve Rusya’nın Enerji Alanında İşbirliği Fırsatları.....	92
3.3.2 Karadeniz’de Türkiye ve Rusya’nın Ekonomik İşbirliği Fırsatları	96
3.3.3 Karadeniz’de Türkiye ve Rusya’nın Askeri İşbirliği Fırsatları	99
3.4 BÖLGE İÇİ VEYA DIŞI AKTÖRLERİN TÜRKİYE VE RUSYA’NIN KARADENİZ SİYASETİNE OLASI ETKİLERİ.....	102
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	107
KAYNAKÇA.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	143

GİRİŞ

Karadeniz, Soğuk Savaş döneminde göreceli bir denge ortamına sahip olup uzun yıllar boyunca sakinliğini korumuştur. Güneydeki Türkiye haricinde, Karadeniz çevresinde büyük ölçüde Sovyetler Birliği nüfuzunun var olması bu durumda elbette etkilidir. Soğuk Savaşın bitimiyle değişen küresel dengelerin ve yeni bölgesel stratejilerin Karadeniz Bölgesine de büyük yansımaları olmuştur. Bölge ülkelerinde yaşanan siyasi değişimler Karadeniz Bölgesinde yeni bir denge arayışına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze uzanan bu yeni dönemde Karadeniz'de deyim yerinde ise sular giderek ısınmaya devam etmektedir.

Son çeyrek yüzyılda Karadeniz Bölgesinde yaşanan değişimin sebebi yalnızca siyasi gelişmeler değildir. Bölgenin jeopolitik konumu ve taşıdığı ekonomik potansiyelinin gün geçtikçe açığa çıkması, Karadeniz'i yeniden uluslararası siyasetin gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Karadeniz'in adeta yeniden keşfedilmesi, bölgenin iki büyük devleti Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkilerinin parametrelerini de yeniden belirlemiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik işbirliği temelli girişimleri, yaşanan sıcak ve donmuş çatışmalar ile gölgelenmiştir. Rusya'nın enerji tedarikçisi ülke rolüyle yaşadığı değişim bölgedeki siyasetine ve etkinlik arayışına da yansımıştır. Türkiye ve Rusya arasında 2000'lerden itibaren başlayan yakınlaşmanın, yakın dönemde stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmesi yönünde çaba sarf edilmektedir. Bu çerçevede, iki devleti komşu kılan Karadeniz, tarih boyunca olduğu gibi ikili ilişkilerinin önemli bir parçası olmaya devam edecektir.

Bu çalışma, Türkiye ve Rusya ikili ilişkilerindeki Karadeniz Bölgesi siyasetinin geleceğini konu almaktadır. Çalışmada Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi özelindeki ikili ilişkileri, geçmişi ve bugünü göz önünde tutularak incelenecektir. Buradan hareketle, gündemdeki konular esas alınarak, Karadeniz Bölgesinin, gelecekte hangi konu başlıkları kapsamında Türkiye-Rusya ilişkilerinde yer edinebileceği tasavvur edilmeye çalışılacaktır.

Üç bölümden oluşan tez çalışmasının birinci bölümünde, Karadeniz Bölgesi öncelikle coğrafi özellikleriyle incelenecektir. Ardından “Karadeniz Bölgesi” kavramı ve bu kavramın özellikleri ele alınacaktır. Zira sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel benzeşimler üzerinden çok çeşitli bölge tanımları yapılması mümkündür. Aktörlerin bölgesel siyasetlerini incelemeyen önce Karadeniz Bölgesinin nereye ve neye karşılık geldiğini belirlemek elzemdir. Çeşitli ölçüt ve nitelikler üzerinden, Karadeniz Bölgesi tanımlanmaya çalışılacaktır. Devamında, güncel yazında sık rastlanan “Geniş Karadeniz Bölgesi” tanımlamasının kaynağına ve bu bölgenin kapsadığı ülkelerin genel bilgilerine yer verilecektir. Belirlenen Karadeniz Bölgesi tanımına dâhil olan ülkelerin genel bilgilerine karşılaştırmalı olarak yer verildikten sonra bölgede etkin olan aktörlerin ortak özellikleri incelenecektir.

Çalışmada, Karadeniz Bölgesinin Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde şekillenmesinde ABD ve AB’nin bölgeye yönelik stratejilerinin büyük payı olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede ABD ve AB’nin bölgeye bakışı detaylı olarak ortaya konulacaktır. ABD’nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki yeni uluslararası konumunun Karadeniz Bölgesine bakışını şekillendirdiği ve NATO’nun ABD’nin bölge siyasetinde önemli bir araç olduğu savunulacaktır. Diğer bir önemli aktör olan AB’nin Karadeniz Bölgesi siyasetinin Avrupa-Atlantik sistemi anlayışı çerçevesinde ABD ile çeşitli ortak yanları olduğu ileri sürülecektir. Bununla birlikte AB’nin bölge siyasetini belirleyen kendine özgü unsurlar ortaya konacaktır. Bununla birlikte AB’nin Karadeniz Bölgesine yönelik proje ve strateji belgeleri detaylı olarak incelenecektir.

Son olarak, üçüncü ve son kısımda Karadeniz Bölgesinin siyasal sorunları ele alınacaktır. İkili anlaşmazlıklar, ayrılıkçı bölgeler, donmuş çatışmalar gibi sorunların Karadeniz Bölgesi siyasetinin belirleyici bir unsuru olduğu kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Kırım, Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya ve Transdinyester sorunlarının ortaya çıkış sebepleri incelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ve Rusya’nın güncel Karadeniz Bölgesi siyasetlerinin parametreleri ele alınmıştır. Türkiye-Rusya ikili ilişkilerinin tarihi boyunca Karadeniz’in odak noktasında olduğu kabulü ile Karadeniz’in iki ülkenin tarihindeki yeri incelenecektir. Bu doğrultuda Osmanlı-Rusya, I. ve II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş dönemi olmak üzere üç kısımda Karadeniz’in ikili ilişkilerdeki rolü ortaya konacaktır.

Tarihsel sürecin ardından, Rusya'nın güncel Karadeniz Bölgesi siyasetinde ağırlığı olan kavramlar incelenecek, "sıcak deniz" arayışı ile "yakın çevre politikası" kavramlarının Rusya siyasetindeki yeri belirlenecektir. Son kısımda Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinin belirleyici konuları incelenecektir. Türk Boğazlarının, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinde önemli yer tuttuğu öne sürüldüğünden, Boğazların hangi tarihi aşamalardan geçtiği ve Türkiye açısından bugünkü statüsüne nasıl kavuştuğu ortaya konulacaktır. Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinde güvenlik ve işbirliği anlayışının ön plana çıktığı düşünülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin güvenlik ve işbirliği adına önem verdiği BLACKSEAFOR, KUH ve KEİ gibi işbirliği mekanizmaları incelenecektir. Söz konusu bölgesel oluşumların ortaya çıkışı, görev ve işlevleri ile birlikte bugünkü durumları değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türkiye-Rusya ilişkileri çerçevesinde Karadeniz Bölgesinin geleceğine odaklanılacaktır. Bunun için öncelikle Türkiye ve Rusya'nın bölgesel sorunlara güncel yaklaşımı ortaya konulacaktır. İkinci kısımda Türkiye-Rusya ilişkileri açısından Karadeniz Bölgesinin sahip olduğu olası çatışma saha ve konuları ele alınacaktır. Türkiye ve Rusya'nın bölgeye yönelik siyasetlerindeki genel fikir ayrılığı, Karadeniz'de yoğunlaşacak petrol ve doğalgaz arayışları ve son olarak Karadeniz'in değişen askeri dengesi, Türkiye ve Rusya'nın olası çatışma saha ve konuları olarak belirlenmiştir. Üçüncü kısımda ise Karadeniz Bölgesinin Türkiye-Rusya ilişkilerine sunabileceği işbirliği fırsatları incelenecektir. Olası işbirliği alanları; Türkiye ve Rusya'nın enerji alanında işbirliği, ekonomik ve askeri işbirliği olarak belirlenmiştir. Güncel gelişmeler ve araştırmalar esas alınarak bu alanlarda Türkiye ve Rusya'nın iyileştirebileceği veya geleceğe dönük kurabileceği yeni işbirliği fırsatları ortaya konulacaktır. Dördüncü ve son kısımda Türkiye ve Rusya haricinde bölgede etkin olan aktörlerin Karadeniz Bölgesi siyasetine etkileri incelenecektir. Bölge dışı aktörlerin ve Karadeniz Bölgesinin diğer ülkelerinin, Karadeniz Bölgesine yönelik girişimlerinin ve anlaşmazlıklarının, Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki ilişkilerine de etki edeceği varsayımıyla, bölgedeki güncel gelişmeler ele alınacaktır.

Tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve konuya ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında güncel ve birincil kaynaklara ulaşmaya özen gösterilmiştir. Araştırılan konuya muhatap devletler tarafından yayınlanan strateji

belgeleri, uluslararası anlaşmalar, siyaset yapıcılarının açıklamaları incelenmiştir. Araştırmada konularla ilgili yayınlanmış kitap, makale ve diğer belgelerden yararlanılmıştır. Çevrimiçi bilgiler; kamu kurumlarının resmi sitelerinden, araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşlarınca yayınlanan bildiri ve raporlardan, ajans ve gazetelerin resmi sitelerinden sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ VE SİYASİ GÖRÜNÜMÜ İLE KARADENİZ BÖLGESİ

Karadeniz Türkiye'nin kuzeyinde yer alan, bugün altı ülkenin kıyısının bulunduğu bir denizdir. Türkiye, Rusya, Gürcistan, Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna Karadeniz'de kıyıdaş olan altı ülkedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Ege ve Akdeniz'e açılan Karadeniz, ayrıca Main-Tuna kanalıyla Kuzey Denizi'ne, Dinyeper ve Dinyester nehirleri ile Baltık uçlarına kadar uzanırken, Don ve Volga nehirlerinin birleştirilmesi ile Hazar Denizi'ne kadar ulaşmaktadır. Ancak Karadeniz'den bir başka denize yine bir deniz yoluyla sadece Türk Boğazları ile ulaşılabilir.

Şekil 1: Karadeniz Bölgesi Siyasi Haritası

Karadeniz, birden fazla devlet tarafından çevrelendiği ve açık denizlere dar bir geçitle bağlandığı için uluslararası deniz hukukuna göre yarı kapalı deniz statüsündedir. Rusya'nın kuzeyinde ve doğusunda diğer denizlerle bağlantısı olsa da sıcak denizlere ulaşabildiği ve yıl boyunca aktif olarak kullanabildiği yegâne deniz yolu Karadeniz'den

geçmektedir. Aynı şekilde Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan açık denizlere ancak Karadeniz aracılığıyla ulaşabilmektedir (Sandıklı, İsmayilov, & Kaya, 2014, s. 6).

Karadeniz'in bugünkü ismini Türklerin yönlerle eşleştirdikleri renklerden aldığı düşünülmektedir. Türkler doğu yönünü mavi/yeşil, batı yönünü ak (beyaz), kuzey yönünü kara (siyah), güney yönünü ise kırmızı (al) renkleriyle ifade etmektedir. Böylece kuzeydeki deniz Karadeniz olarak ifade edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri, 2017). Antik Yunan'a ait eski kaynaklarda isim Pontos Axeinos (karanlık veya kasvetli deniz) olarak geçmektedir. Buna Karadeniz'in yakın çevredeki diğer denizlere göre daha derin olması ve dolayısıyla daha koyu renkli görünmesinin sebep olduğu düşünülmektedir. Günümüzde de Yunanca *Maure Thalassa*, Bulgarca *Cherno More*, Romence *Marea Neagra*, Ukraynaca *Chorne More*, Rusça *Chernoe More* ve Gürcüce *Shavi Zghva* kelime anlamı olarak "kara deniz"e denk düşmektedir (King, 2005, s. On Names-2).

Eni yaklaşık 1200, boyu ise yaklaşık 600 km olan Karadeniz'in yüzey alanı Azak Denizi hariç tutulduğunda yaklaşık 450.000 km²'dir, kıyaslamak için: Türkiye'nin yüzölçümü yaklaşık 780.000 km², Gürcistan'ın 70.000 km²'dir. Ortalama derinliği 1250 metre civarında olan Karadeniz'in en derin yeri 2212 metredir. Karadeniz'in toplam kıyı şeridi uzunluğu 4125 km'dir. Türkiye'nin Karadeniz'deki kıyı şeridinin uzunluğu 1450 km'dir. Bu uzunluk Türkiye'nin sahip olduğu toplam kıyı şeridinin (7200 km) yaklaşık %20'sine karşılık gelmektedir (The World Factbook, 2017). Türkiye'den sonra en uzun kıyı şeridi 1330 kilometre ile Ukrayna'nındır. Türkiye ve Ukrayna'nın her biri kalan dört ülkenin toplamından daha fazla kıyı uzunluğuna sahiptir. Diğer dört ülkenin kıyı uzunlukları şöyledir; Rusya 410 km, Bulgaristan 380 km, Gürcistan 315 km ve Romanya 240 km (Jaoshvili, 2002, s. 16).

Bölge ülkeleri yüzlerce kilometre kıyıya sahip olsalar da bu büyüklük kıyıda yer alan şehirlerin nüfuslarına çok yansımamıştır. Bunun tek istisnası Türkiye'nin de en kalabalık şehri olan 14 milyon nüfuslu İstanbul'dur. Karadeniz kıyısında nüfusu yüksek şehirlerden olan Odesa, bir milyonun biraz üstündeki nüfusuyla Ukrayna'nın dördüncü büyük şehridir. Karadeniz kıyısındaki diğer büyük şehirler Samsun (Türkiye, 1.1 milyon), Varna (Bulgaristan, 500 bin) ve Soçi (Rusya, 400 bin) Köstence (Romanya, 300 bin) olarak sıralanmaktadır (World by Map, 2017).

Karadeniz’i sadece fiziki büyüklük veya coğrafi nitelikleri ile ele almak taşıdığı potansiyeli tanımlamak için yetersiz kalacaktır. Bu eksiklik bölgesel veya uluslararası aktörlerin Karadeniz siyasetlerinin ve stratejilerinin de doğru şekilde ele alınmasına engel teşkil edecektir. Dolayısıyla uluslararası ilişkileri bakımından Karadeniz’i incelerken, öncelikle Karadeniz Bölgesinin neye karşılık geldiğini belirlemek elzemdir.

1.1 “KARADENİZ BÖLGESİ” KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Bölge kavramı ilk adımda coğrafi ve dolayısıyla sınırları belli fiziki bir alanı işaret etmektedir. Ancak sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel benzeşimler üzerinden çok çeşitli bölge tanımlamaları yapılabilmektedir. O halde öncelikle “Bölge”den kastedilenin ne olabileceği ifade edilmelidir. Korkmaz’a göre bölge kavramı, bölgenin sahip olması gereken niteliklere göre açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu nitelikler; “*coğrafi süreklilik*”, “*paylaşılan davranış kalıbı*” ve “*hayal edilmiş olmak*”tır (2008, s. 228).

Bir bölgenin mevcut olması gereken ilk niteliği olan coğrafi süreklilik gerçekten de bölgenin en sık kullanılan tanımıdır. Coğrafi süreklilik bir toprak parçasının, bulunduğu alan veya barındırdığı insanlara dair (sosyal, kültürel veya fiziksel) ortak özellikler barındırıp, bir başka alandan ayrışmasını ifade etmektedir. Bir bölgenin sahip olabileceği ikinci nitelik olarak kabul edilen “paylaşılan davranış kalıbı” kavramı ile devletlerin – yani bölgesel aktörlerin- birbirleriyle nasıl iletişime girdikleri gösterilir. Bunun için askeri/siyasi ittifak ya da düşmanlıklar, idealler veya din gibi ortak özellikler, rekabet ya da çatışma gibi ayrıştırıcı ve aktörlerin davranışlarının temelinde yatabilecek unsurlar göz önüne alınmıştır. Bölgenin tanımlanması için başvuru üçüncü nitelik, bölgenin var olması için “hayal edilmiş” olmasının yeterli olduğudur. Buna göre icat veya inşa edilmiş toplumsal bir olgu olması, bölge aktörleri veya bölge dışı aktörlerce algılanma şekli bölgeyi nitelemekte ve belirlemektedir (Korkmaz, 2008, s. 228-232).

Bahse konu üç nitelik üzerinden Karadeniz Bölgesini tanımlamaya çalışmak faydalı olacaktır. İlk nitelik “coğrafi süreklilik” Karadeniz Bölgesinin en temel tanımıdır. Kıyıdaş ülkeler için Karadeniz bir kapalı deniz statüsündedir. O halde Karadeniz Bölgesi ilk olarak Karadeniz’i çevreleyen kıyıdaş ülkelerle tanımlanabilir. Buradan hareketle Karadeniz Bölgesi, doğusunda Gürcistan, güneyinde Türkiye, batısında Romanya ve

Bulgaristan ve kuzeyinde Ukrayna ve Rusya ile çevrili geniş bir alana karşılık gelmektedir.

Karadeniz Bölgesini ikinci nitelik olan “paylaşılan davranış kalıbı” niteliği ile tanımlamak güçtür. Örneğin kültürel olarak bakıldığında Romenler, Türkler ve Gürcüler ve diğerleri için ortak bir Karadeniz kimliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir (King, 2008, s. 5). Siyasi olarak bakıldığında da Karadeniz çevresinin tarih boyunca birlik teşkil ettiği söylenemez. 18. Yüzyıla kadar uzun süre Osmanlı İmparatorluğu’nun tek başına hükmettiği Karadeniz bu dönemde büyük bir oluşumun bir uzantısı konumundadır. 20. yüzyıla kadar Karadeniz’deki hâkimiyet, güney kıyılarının her zaman Osmanlı’da olduğu, kuzey ve batıda ise giderek Rus etkinliği arttığı durumda şekillenmiştir. Bu süreçte Osmanlı-Rus ekseninde Karadeniz çevresinde bütünlük bulunmamaktadır. Aksine iki imparatorluk tarihi rekabet ile din ayrımı ile tarih boyunca neredeyse hiçbir zaman bir araya gelmemiş, Karadeniz aralarındaki sınırı teşkil etmiştir. Bu ayrışma 20. yüzyılda da devam etmiştir. Dünya savaşları süresince ve sonrasında kurulan iki kutuplu dünya düzeninde Karadeniz sınır niteliğini sürdürmüştür. Güneyde Batı’yı temsil eden Türkiye ve Karadeniz’in geri kalanında Sovyetler Birliği ile müttefikleri net bir biçimde ayrılmıştır. Bu eğilimin 21. yüzyılda değiştiği ve bölgesel ortaklık fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu “bölgesel ortaklık” üzerinden Karadeniz Bölgesinin üçüncü niteliği olan “hayal edilmiş olmak” üzerinden tanımlanmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

Karadeniz Bölgesinin nasıl hayal edilmeye başlandığına yönelik en iyi örnek olarak KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) gösterilebilir. KEİ, Sovyetler Birliği’nin dağıldığı ve Soğuk Savaşın bittiği yıllarda Karadeniz çevresindeki ülkeler arasında ekonomik işbirliğini kurmak ve geliştirmek amacıyla kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Altı kıyıdaş ülke ile birlikte toplam 12 üyesi bulunmaktadır. Örgütün ekonomik işbirliği ile erişmeye çalıştığı kazanımlar Türkiye için “*Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını amaçlamaktadır.*” sözleriyle ifade edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017a). Türk Boğazlarının bugünkü rejimini belirleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz’e kıyısı bulunmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Karadeniz’in kıyıdaş ülkelerin eşgüdüm içinde askeri güçleriyle dengelediği bir iç deniz olmasının sağlanması, 1992 yılında kurulan KEİ’nin amaçlarıyla örtüşmektedir. Buradan hareketle Karadeniz Bölgesinin, bölgenin kıyıdaş ve asli

unsurları tarafından güvenliğinin sağlandığı, istikrarlı ve müreffeh bir alan olarak tasavvur edildiği sonucuna varmak mümkündür. Bu bakış Karadeniz Bölgesi tanımını kıyıdaş ülkeler ile sınırlamamakta, istikrar ve refah vurgusu bölgenin etki alanını, komşu ülkeler dâhil edilerek genişletilmesine imkân tanımaktadır.

Dolayısıyla, seçilen ölçüte göre bölgenin taşıdığı anlam ve kapsadığı alan büyük ölçüde değişebilmektedir. Korkmaz'ın öne sürdüğü “coğrafi süreklilik”, “paylaşılan davranış kalıbı” ve “hayal edilmiş olmak” niteliklerine göre Karadeniz Bölgesinin kapsadığı alan, altı kıyıdaş ülkeden, KEİ üyesi 12 ülkeye kadar genişleyebilmektedir. Benzer şekilde Karadeniz Bölgesinin ifade ettiği anlam başka yazarlarca da sorgulanmıştır. King'e göre, çevresel ölçütlere bakıldığında Karadeniz Bölgesi, merkez Avrupa'dan, Kazakistan'ın Ural dağlarına uzanabilmektedir. Karadeniz'e ulaşan nehirler ise 22 ayrı ülkeden doğmakta veya geçmektedir ki bu ülkeleri kapsayan alan neredeyse Kuzey Avrupa'dan Merkez Asya'ya ulaşmaktadır. Bölge eğer sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ile tanımlanacak olursa sadece altı ülkeyi içeren daha küçük bir bölge olacaktır (2008, s. 5).

Karadeniz Bölgesi, Karadeniz gözetilerek ele alındığında kıyıdaş altı ülkeyi esas almak gerekmektedir. Ancak Karadeniz'e altı ülkenin kıyısı bulunmakla birlikte Tuna, Dinyeper ve Don gibi büyük ticari nehirler vasıtasıyla aslında birçok ülke Karadeniz havzasının ekonomik ve çevresel etki alanı içerisinde bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi siyasi olarak ele alındığında kıyıdaş ülkelerle birlikte Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Yunanistan, Makedonya, Moldova, Sırbistan ve Karadağ gibi bölgedeki siyasi gelişmelerden etkilenen ülkeleri de kapsamaktadır (Eker, 2014, s. 129-130).

Yukarıda özetlenen Karadeniz Bölgesi tanımının değişkenliği Karadeniz'in konumu itibariyle birçok farklı coğrafyayı birbirine bağlar nitelikte olmasının doğal bir sonucudur. Karadeniz, Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinin güneyle, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin Avrupa ile bağlantı noktasında yer almaktadır. Bu özelliği Karadeniz Bölgesinin ifade ettiği ve etkilediği alanın, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ötesine taşımaktadır. 12 üyesi bulunan KEİ'nin Karadeniz'e kıyısının bulunmayan altı üyeye sahip olması da aynı gerçekliğe işaret etmektedir. “Karadeniz Bölgesi” tanımlaması yalnızca coğrafi olarak değil, daha çok siyaset, ekonomi, kültür ve güvenlik unsurları da gözetilerek yapılmaktadır (Hatto & Tomescu, 2008, s. 1).

Bölge tanımını belirlerken, bölgesel veya uluslararası aktörlerin bölgeye yönelik siyaset ve stratejilerini nasıl kurguladıkları da önem taşımaktadır. Bu açıdan sık rastlanan bir kavram “Geniş Karadeniz Bölgesi (The Wider Black Sea Region)” olmuştur. Bu kavram doğrultusunda Karadeniz Bölgesinin tanımı ve kapsadığı alanı anlamak kolaylaşacaktır. Bu sebeple “Geniş Karadeniz Bölgesi” kavramının açıklanması gerekecektir.

1.1.1 “Geniş Karadeniz Bölgesi” Kavramı ve Özellikleri

Karadeniz Bölgesini başka bir açıdan ele almak, örneğin Aydın’a göre bölgeyi coğrafi bir alandan çok siyasal bir yapı olarak kabul etmekle mümkündür (2004, s. 5). Buradan hareketle bölge, kıyıdaş devletlerle birlikte Güneydoğu Avrupa’dan Hazar’a kadar geniş bir coğrafyadaki komşuları ve bölgeden etkilenen devletleri de kapsayacaktır. “Geniş Karadeniz Bölgesi” bu tanıma uyan kavramlardan biridir.

Geniş Karadeniz Bölgesi temel olarak Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Avrupa-Atlantik sisteminin Karadeniz Bölgesi siyasetini yansıtmaktadır. Özellikle 2000’lere doğru hem ABD hem AB siyasetinde bölgenin bütün olarak ele alındığı ve kıyıdaş devletlerle sınırlı tutulmadığı görülebilmektedir. Bu siyasete dair belgelerde Geniş Karadeniz Bölgesi kavramı ile Avrupa-Asya enerji koridorunun, Avrupa-Atlantik sisteminin Hazar enerji kaynaklarına ve Merkez Asya devletlerine erişiminin kastedildiği ifade edilmiştir. Avrupa-Atlantik sisteminin bu kapsamdaki Karadeniz Bölgesi siyasetini anlamak için Soğuk Savaş sonrası dönemi kısaca incelemek gereklidir.

Soğuk Savaş yılları boyunca NATO üyesi Türkiye ile Varşova Paktı üyeleri SSCB, Romanya ve Bulgaristan, Karadeniz kıyılarının tamamına egemen olmuştur. Bu dönemdeki göreceli dengeli durum Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında yeni aktörler ve değişen güç dengesi ile birlikte köklü bir değişime uğramıştır. Örneğin Karadeniz’in batı kıyısında yer alan Bulgaristan ve Romanya’nın AB’ye katılımı ile AB’nin doğu sınırı Karadeniz olarak güncellenmiştir. Yine iki ülkenin NATO ittifakına katılmasıyla, NATO Karadeniz’de Türkiye ile birlikte üç müttefike sahip olarak etki alanını kayda değer ölçüde genişletmiştir. AB ve NATO’nun doğuya genişleme siyaseti, bölgeye yönelik bakışlarının değişmesinin neticesidir.

Avrupa'nın bölgeye yönelik artan ilgisinin temel sebeplerinden ilki enerjidir. Karadeniz Bölgesi Hazar havzasındaki enerji kaynaklarına komşudur ve Avrupa'nın bu kaynaklara ilgisi gün geçtikçe artmaktadır. Hazar havzasının Karadeniz Bölgesine en yakın noktasında Azerbaycan yer almaktadır. Bu durum Karadeniz Bölgesinin özellikle Azerbaycan ile birlikte değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Azerbaycan Hazar havzasında geniş doğalgaz ve petrol rezervlerine sahiptir. Azerbaycan ve komşusu Ermenistan Karadeniz kıyısından oldukça uzaktadır. Fakat Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırabileceği ideal yol Karadeniz Bölgesinden geçmektedir. Enerji kaynaklarının varlığı kadar enerji arz güvenliği de kritik öneme sahip olduğundan Azerbaycan'ı sıcak çatışmaya varan sorunlar yaşadığı Ermenistan'dan ayrı ele almak mümkün değildir. KEİ kurucu üyeliğine davet edilmiş olması da bölge devletlerinin Azerbaycan kadar Ermenistan'a verdiği önemi gösterir.

Benzer şekilde Moldova da Karadeniz'e doğrudan kıyısı olmayan ancak bölge için önem arz eden ülkelerden birisidir. Moldova, bugün AB üyesi olan Romanya'nın sınır komşusudur ve Romanya ile derin bağları mevcuttur. Daha da önemlisi Moldova Transdinyester bölgesi ile bugün donmuş çatışma olarak tanımlanan ancak zamanında savaşa varmış bir gerilim noktasına sahiptir. Bölgeyi derinden etkileyebilecek bu olumsuz potansiyele sahip ve Karadeniz'e sadece 20 km uzakta olan Moldova'nın da "Geniş Karadeniz Bölgesi" tanımını içerisinde yer alması doğal kabul edilmektedir.

"Geniş Karadeniz Bölgesi" ile tanımlanan ülkelere kıyıdaş altı devletle birlikte Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova dâhil edilmektedir (Koçer, 2007, s. 197). KEİ'ye bu dokuz ülke ile birlikte Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan da üyedir. Ancak bu üç ülkenin diğer dokuz ülkeye kıyasla bölgenin getirilerinden veya bölgesel çatışmalar gibi olumsuz potansiyelinden görece daha az etkilendiği söylenebilir. Dolayısıyla, bu çalışmada Karadeniz Bölgesini tanımlamak amacıyla, Geniş Karadeniz Bölgesi çerçevesinde ele alınan dokuz ülke kullanılacaktır.

1.1.2 Geniş Karadeniz Bölgesi Ülkelerinin Genel Bilgileri

Şu anda Karadeniz Bölgesinde başat güç konumunda olan Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihteki öncülleri olan Rus ve Osmanlı imparatorlukları 16. yüzyıldan

itibaren bölgede hâkim güç rolünü paylaşmışlardır. Dolayısıyla günümüz için Karadeniz Bölgesi yalnızca kıyıdaş ülkeler veya geniş anlamda Doğu Avrupa'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölge olarak ele alındığında, bölgedeki tüm devletlerin geçmişte bu iki imparatorluğun parçası olduğu görülmektedir. 20. Yüzyılda bölge devletlerinin çoğu Sovyetler Birliği'nin bir parçasıydı veya komünist devlet rejimi ile yönetilmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadar bölge ülkelerinin stratejilerinde bu tarihsel kökenin etkilerini görmek mümkündür (Minchev, 2006, s. 18).

Bölge ülkelerinin tarihi ortaklıklarına rağmen bölgenin siyasi, ekonomik veya kültürel bir bütünlük sergilediğini söylemek güçtür (Minchev, 2006, s. 18). Bugün her bir bölge ülkesi ortak geçmiş taşıdığı diğer ülkelere kıyasla çok farklı sınamalarla karşı karşıyadır. Bu farklılıkta ülkelerin bölgedeki coğrafi konumları ve ülkelerin Sovyetler Birliği ile geçmişleri en büyük etkindir. Bulgaristan ve Romanya, NATO ve AB üyesi olarak Batı ile bütünleşme yolunda büyük ilerleme sağlamıştır. Bunda iki ülkenin komünist devlet rejimi geçmişleri olsa da Sovyetler Birliği üyesi olmamalarının etkisi olduğu söylenebilir. Romanya ile sınırdaş olan Moldova'da yer alan Rus asıllı nüfus, Rusya'nın ülkedeki askeri varlığı ve Rus yanlısı Transdinyester bölgesi Moldova'nın Rusya'ya bağımlılığını artırmaktadır. Ukrayna ise Karadeniz'in kuzeyinde, geçmişte Sovyetler Birliği'nin ayrılmaz bir parçası olarak bölge ülkelerinden ayrılmaktadır. Rus nüfusun varlığı Ukrayna'nın geçmişinden ve Rusya etkisinden sıyrılmasını güçleştirmektedir.

Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan Kafkasya ülkeleri için bağımsızlık sonrasında devlet bütünlüğünü sağlama süreci çok daha sorunlu sürmektedir. Siyasi istikrardan uzak ve ekonomik gelişimini henüz tamamlayamayan bölge ülkeleri, bölgesel çatışmalar ve özerk bölge sorunlarıyla sınılanmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bölgesel çatışmaların bir örneğidir. Gürcistan, sınırları içindeki Abhazya ve Güney Osetya özerk bölgeleri üzerinden Rusya ile sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında Güney Osetya Savaşına sebep olmuştur.

Bölgede Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra en büyük ülke 603 bin km² yüzölçümü ve 45 milyona yakın nüfusu ile Ukrayna'dır. Rusya ile Doğu Avrupa arasında adeta tampon bölge konumunda olan Ukrayna, kelime anlamı olarak da Slav dillerinde "sınır", "uç" anlamına gelen kelimelerden türetilmiştir. Ukrayna 24 Ağustos 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş, bu karar aynı yılın

Aralık ayında halkoylaması ile de kabul edilmiştir. 2000'lerden itibaren Ukrayna'da reformlar neticesinde ekonomik büyüme eğilimi görülmüştür. Bu büyümenin iki istisnası 2009 Küresel Ekonomik Kriz ve Rusya ile 2014 yılında yaşanan Kırım Krizi dönemleridir. 2008 ve 2013 yıllarındaki 180 milyar \$ seviyesindeki GSYİH 2016 yılı için 93 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (The World Bank, 2017a). Ukrayna'da 2014 verilerine göre %24'lük Rus asıllı nüfus bulunmaktadır (Pogrebinskiy, 2015, s. 92).

Ülke	Yüzölçümü (bin km ²)	Kıyı uzunluğu (km)	Nüfus (milyon)	GSYİH (milyar \$)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Amerikan Doları)
Rusya	17.100	410	144	1.283	9.720
Türkiye	783	1450	79	863	11.230
Ukrayna	603	1330	45	93	2.310
Romanya	238	240	20	187	9.480
Bulgaristan	111	380	7	53	7.580
Gürcistan	70	315	3,7	14	3.830
Moldova	33	-	3,5	7	2.120
Azerbaycan	86	-	9,7	38	4.760
Ermenistan	30	-	3	10	3.770

(Kaynak: <https://data.worldbank.org/>)

Bölgedeki diğer ülke Moldova, Romanya'nın kuzeydoğusunda, Romanya ile Ukrayna sınırında yer alan görece küçük bir ülkedir. 27 Ağustos 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiş, bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Romanya olmuştur. Nüfusu 3,5 milyondur. Karadeniz'e doğrudan kıyısı yoktur. Prut ve Dinyester nehirleri aracılığıyla Karadeniz'e açılır. 2014 yılında 8 milyar \$ olan GSYİH, 2016 yılında 6,75 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (The World Bank, 2017b).

Karadeniz'in batısında yer alan Romanya, Sovyetler Birliği üyesi olmamış ancak Doğu Bloku ittifakı içerisinde yer almıştır. Romanya'daki komünist rejim 25 Aralık 1989'da kanlı bir devrimle yıkılmış ve daha sonraları çok partili hayata geçilmiştir. 20 milyona yakın nüfusa sahip olan Romanya, 2004 yılında NATO, 2007 yılında AB üyeliğine kabul edilmiştir. 2002'ye kadar yatay ilerleyen ekonomisi 2002'den itibaren yükselişe geçmiştir. GSYİH 2016 yılında 180 milyar \$'ın üzerinde gerçekleşmiştir (The World Bank, 2017c).

Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan kuzey komşusu Romanya ile birçok benzerlikler taşımaktadır. Doğu Bloku müttefiklerinden olan Bulgaristan'da 1946'dan beri yönetimde olan Komünist Parti 1989 yılında çok partili hayata geçişe karar vermiştir. Ülkenin nüfusu 7 milyonun üzerindedir. Bulgaristan da Romanya gibi 2004 yılında NATO, 2007 yılında AB üyeliğine kabul edilmiştir. 2002 yılından itibaren istikrarla yükselen GSYİH 2008 yılından beri 50 milyar \$'ın üzerinde seyretmektedir (The World Bank, 2017d). Ülke nüfusunun %9'unun anadili Türkçedir (nsi.bg, 2017).

Gürcistan, Karadeniz'in doğusunda, kuzeyde Rusya, batıda Türkiye, güneyde Ermenistan ve doğuda Azerbaycan ile komşu olan bir ülkedir. 28 Nisan 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Nüfusu 2009 yılından beri dört milyonun altındadır. GSYİH 14 milyar \$ düzeyindedir (The World Bank, 2017e). Uzun süredir NATO üyesi olmak isteyen Gürcistan'ın üyeliğine destek veren bir bildiri yakın dönemde NATO Parlamenterler Asamblesi tarafından kabul edilmiştir (NATO Parliamentary Assembly, 2017).

Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen, Azerbaycan bölgenin önemli devletlerinden biridir. 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Güneyde İran, kuzeyde Rusya ile komşudur, doğusundaki Hazar denizinde doğalgaz ve petrol rezervlerine sahiptir. Nüfusu 10 milyona yakındır. 2014 yılında 75 milyar \$ olan GSYİH, petrol fiyatlarının düşüşünün etkisiyle 2016 yılında 38 milyar \$'a kadar gerilemiştir (The World Bank, 2017f). Avrupa Konseyi, AGİT, GUAM, KEİ gibi örgütlere üye olan Azerbaycan NATO ile de işbirliği içindedir.

Azerbaycan gibi Karadeniz'e kıyısı olmayan Ermenistan, Azerbaycan ile arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ile Karadeniz Bölgesini etkileyen devletlerden biridir. Ermenistan kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan ve batısında Türkiye ile komşudur. 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Nüfusu üç milyona yakın ve GSYİH birkaç yıldır 10 milyar \$'ın üzerinde seyretmektedir (The World Bank, 2017g). Ermenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu Türkiye ile ilişkilerine de yansımaktadır. Ermenistan-Türkiye sınırı Dağlık Karabağ sorunundan dolayı 1993 yılından beri Türkiye tarafından tek taraflı kapatılmış durumdadır.

1.2 KARADENİZ BÖLGESİNDE ETKİN OLAN BÖLGE DIŞI AKTÖRLER

Sahip olduğu önem ve potansiyeline rağmen, Karadeniz Bölgesinin, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede etkin olan diğer aktörler nezdinde birincil öneme sahip olduğunu söylemek güçtür. Elbette bunda aktörlerin sınırlı enerjilerini başka bölgelere odaklamasının veya uluslararası daha büyük gelişme ve krizlerin dikkatleri üzerine çekmesinin etkisinin olduğu söylenebilir. Batılı gözüyle yapılmış olan bir Karadeniz Bölgesi analizinde, bölgenin neden genellikle birincil siyaset alanı olmadığı dört sebeple açıklanmaya çalışılmıştır (Asmus, Forbrig, & Dimitrov, 2004, s. 17-19). Bunlar;

- a. Bölgenin Avrupa, Avrasya ve Ortadoğu bölgelerinin merkezinde yer alması ve stratejik çalışmalarda genellikle ana bölgelerin tek başına ele alınması.
- b. Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra siyasi gayretlerin büyük ölçüde bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin Avrupa'ya bütünleşmesinin yanı sıra Balkanlardaki çatışmalar ve Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesine harcanması.
- c. Bölge ülkelerinin kendi problemleri ve hatta çatışma ortamlarının varlığında Batı ile ilişki kurma gayretlerinin azlığı.
- d. Bazıları için Avrupa'nın "Batı Avrupa" ile eş değer görülmesi ve çoğunluk için Batı tarihinde Karadeniz medeniyetlerinin ve Güney Kafkasların her zaman uzak diyarlar, az bilinen ve daha az önemsenen yerler olarak nitelendirilmesidir.

Elbette sayılan bu dört sebep ve gerekçelerin içeriği son dönemde yumuşamakta veya değişmektedir. ABD ve AB'nin 1990'lardan bu yana bölgede hedeflediği dönüşümü büyük ölçüde başarmış olması bölgeye yönelik stratejik hedeflerine yönelik ufuklarının genişletmektedir. Özellikle NATO ve AB'nin Karadeniz'in parçası haline gelmeleri Karadeniz'in uluslararası gündemdeki yerini artırmaktadır. Bunda Rusya'nın bölgeyi de kapsayan yakın çevre politikasının ve son dönemde iyice belirginleşen etki alanını artırma çabalarının da etkisi büyüktür. Bölgede etkin olan aktörlerin Karadeniz'e yönelik stratejileri veya Karadeniz'in aktörler gözündeki öncelik sırası, zaman içerisinde değişebilmektedir. Ancak Soğuk Savaşın bitimiyle bölgede şekillenen kompozisyondaki aktörlerin sayısı değişmemiş, bölgedeki varlıklarını halen sürdürmektedirler.

Minchev'e göre Karadeniz üzerinde etkili olmaya çalışan üç temel grup vardır. Bunlardan ilki Batı ülkeleri olup, ABD ve büyük Avrupa devletlerini barındırmaktadır. Hem ABD hem de AB bölgenin değişim ve dönüşümü yönünde stratejiler yürütmektedir. İkinci grubu Sovyet sonrası Rusya ile Türkiye oluşturmaktadır. İki devletin bölgedeki çıkarları başat güç olma yarışında kesişmektedir. Bölgede etkin olan üçüncü grubu ise nüfusları daha az olan Karadeniz ülkeleri oluşturmaktadır. Bu gruptaki ülkeler birbirinden büyük ölçüde farklılık göstermekte ve farklı bölgesel sorunlarla ilgilenmektedir. Bulgaristan ve Romanya, AB ve NATO üyesidir. Ukrayna, Gürcistan ve Moldova ise Rusya'nın baskısından sıyrılma ve ulusal birlik mücadelesi vermektedir. Azerbaycan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye ile yaşadığı birçok iki taraflı sorun neticesinde uğradığı etkin abluka Ermenistan'ı meşgul etmektedir. Azeri petrolünü Kafkaslar ve Karadeniz'den transferinin yoğunlaştırılması isteği ve Güney Kafkas stratejik dengesi, Azerbaycan'ın bölgeye mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır (2006, s. 3).

Minchev'in de belirttiği gibi Karadeniz Bölgesinin en büyük iki ülkesi Türkiye ve Rusya bölgede başat güç olma çabası içindedir. Birçoğu geçmişte Sovyetler Birliği üyesi olan diğer bölge ülkeleri, bağımsızlığını birliğin dağılması sonrasında kazanmış veya aynı dönemde rejim değişikliği yaşamıştır. Bu durum bölge devletlerinin stratejilerinde belirleyici olmaktadır. Demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş için reform sürecine giren devletler, süreci başarıyla tamamlayabilmek adına AB ve ABD ile yakınlaşmışlardır. Bu yakınlaşma geçmişlerindeki gibi bir egemen gücün hükmü altına yeniden girmek için denge arayışı olarak görülebilir. ABD ve AB de kendi güvenlik perspektifinden bu yakınlaşmayı önemli bulmaktadır.

Karadeniz Bölgesinde, bölgenin bugünü ve geleceğini belirleyen aktörler sadece Geniş Karadeniz Bölgesinin devletlerinden ibaret değildir. Özellikle son çeyrek yüzyıllık dönemde ABD ve AB'nin bölgeye yönelik stratejileri bölgeyi dönüştüren ve şekillendiren başta gelen unsur olmuştur. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi siyasetini anlamak adına ABD ve AB'nin bölgeye bakışını ayrıca ortaya koymak gerekmektedir.

1.2.1 ABD'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Siyaseti

Karadeniz Bölgesinin uzantısı olduğu Avrasya, dünya nüfusunun ve dünyanın bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir (Brzezinski, 1997, s. 52). Bölgedeki nükleer güç sahibi ülkeler ve enerji ile ekonomik güç potansiyeli düşünüldüğünde ABD'ye meydan okuyabilecek yeni bir gücün bu bölümden çıkması ihtimal dâhilinde görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra bağımsızlığını kazanan bir çok devletin Avrasya'da yarattığı çoğulcu ortamı sağlamlaştırmak ve süreklileştirmek Amerika'nın yaşamsal çıkarlarından sayılmıştır. Brzezinski'ye göre, *“En acil görev, bir devletin ya da devletler birliğinin Amerika Birleşik Devletleri'ni Avrasya'dan atma ya da hatta baş hakemlik rolünü önemli ölçüde azaltma kapasitesini elde etmemesini sağlamaktır”* (1997, s. 271). ABD'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinin Soğuk Savaşın ardından, kendi değerleri doğrultusunda bölge ülkelerini şekillendirme ve bölgede başka hakim güç oluşumunu engelleme yönünde geliştiği görülebilmektedir.

2000'li yıllara gelindiğinde ise ABD'nin Karadeniz siyasetinin temel unsurlarının değişmediği ancak derinlik kazandığı görülmektedir. ABD'nin Karadeniz siyasetinin bu dönemde “demokrasi ve piyasa reformu”, “enerji ve ticaret” ve “güvenlik” olmak üzere üç temel ekseninde seyrettiği söylenebilir (Çelikpala, 2010a, s. 292). Bunlardan ilki ABD'nin demokrasi ve serbest piyasayı Karadeniz Bölgesine hâkim kılma çabasıdır, bu çabalar serbest ve adil seçimler, hukukun üstünlüğünün tesisi, insan haklarına saygı, şeffaf piyasa ekonomisine geçişi içermektedir. Burada amaç önceden olduğu gibi Rusya'nın yeniden bölgesel ve hatta süper güç olarak ortaya çıkmasını engellemektir, çünkü Rusya'nın yükselişi ABD'nin bölgedeki gücünü ve etkisini sınırlayacaktır.

Çelikpala'ya göre; ABD'nin Karadeniz siyasetinin ikinci eksenini Avrupa-Atlantik sisteminin güvenliği oluşturmaktadır, çünkü ABD bakış açısıyla enerji hususu güvenlikle iç içedir. Doğalgaz ve petrol boru hatlarının sayısının artırılması, bölgede ticaretin artırılması ve ekonomik gelişme sağlanması, taşıma ve iletişim ağının güçlendirilmesi, turizm, gümrük ve çevre koruma gibi konular bu siyasetin öncelikli alanlardır. Böylelikle Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığı da azaltılmaya çalışılmaktadır. Özellikle alternatif boru hatlarıyla Karadeniz ve Hazar'da bulunan doğal kaynakların Rusya ve İran'ın kontrolünde olmadan doğrudan Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmektedir. ABD'nin

Karadeniz siyasetinin üçüncü eksenini oluşturan güvenlik ise terörle, organize suç örgütleriyle ve kitle imha silahlarının kaçakçılığıyla mücadeleyi, bunlara karşı ise sıkı sınır güvenliği rejimi gibi önlemleri barındırmaktadır. (Çelikpala, 2010a, s. 293).

Yukarıda incelendiği üzere Karadeniz Bölgesinin ABD'nin dikkatini çekmesi için elbette sahip olduğu doğal kaynaklar ve yeni bir süper güç çıkarma potansiyeli yeterli sayılabilir. Bununla birlikte ABD'nin bölgeyi şekillendirme isteği ve özgüveninin temellerinde, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin uluslararası sistemde edindiği konumun büyük rol oynadığı iddia edilebilir. ABD'nin bölgeye yönelik siyasetini anlamak için SSCB'nin dağılması sonrasında meydana gelen gelişmelere değinmek gerekir.

1.2.1.1 Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Uluslararası Siyasetinde Karadeniz Bölgesinin Yeri

ABD Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde uluslararası sistemde tek süper güç olarak kabul görmüştür. Bu dönemden itibaren ABD'nin uluslararası siyaseti “Batı'nın siyasi ve ekonomik sistemini yaygınlaştırmak” ve “yeni bir süper gücün doğmasını engellemek” ekseninde gerçekleşmiştir. Karadeniz Bölgesi de SSCB'nin eskiden hâkim olduğu bölgeler arasında olduğundan, ABD'nin dönüştürmek ve aynı zamanda korumak istediği bölgelerden biri olmuştur. Dolayısıyla ABD'nin Karadeniz siyasetini ortaya koyabilmek için Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin uluslararası sistemdeki yerini incelemek gerekmektedir. ABD'nin bu dönemde değişen stratejisini incelemek adına “Yeni Dünya Düzeni (New World Order)” ilkeleri uygun bir başlangıç noktası olacaktır.

Yeni Dünya Düzeni ilkeleri, ABD Başkanı George Bush'un Amerikan Kongresi'nde 6 Mart 1991'de yaptığı konuşmada ilan edilmiştir. Bahse konu ilkeler esasen Ortadoğu bölgesine yöneliktir. Ancak tek süper güç olan ABD'nin dünyaya bakışını göstermesi açısından önemlidir. ABD, doğal kaynaklar bakımından zengin olan Ortadoğu'yu, hayati çıkarlarının yer aldığı bölge ilan etmiştir. Bölgede istikrar ve güvenin tesisinde bölge ülkeleri kadar ABD'ye de sorumluluk yüklenmiştir. Bununla doğal kaynakların ulaşılabilirliği garanti altına alınmak istenmektedir. Bu belge ile ABD'nin önem atfettiği bölgelere müdahil olabileceği açıkça ortaya konmuştur. Önemli sayılan bölgeler ve ABD'nin bölgesel stratejileri sonraki yıllarda yayınlanan belgelerde belirginleşmiştir.

Yeni Dünya Düzeni ilkelerinin ardından ABD'nin değişen bölgesel stratejilerine dair bir önemli belge de "1990'ların Savunma Stratejisi" raporudur. 1993 yılında ABD Savunma Bakanı Dick Cheney tarafından yayınlanmıştır. Raporda ABD'nin hayati çıkarlarının yer aldığı bölgelerde düşman bir gücün bölgeye hükmetmesini önlemenin ABD ve müttefikleri açısından önemi vurgulanmıştır. Cheney, bu bölgeler arasında Avrupa, Ortadoğu ve İnan Körfezi, Latin Amerika ve Doğu Asya'yı saymıştır (1993, s. 3). Aynı belgenin "Bölgesel Hedefler ve Sınamalar" bölümünde birçoğu Karadeniz Bölgesinde yer alan eski Doğu Bloku ülkelerinin güvenliği ve demokratikleşmesinin Avrupa'nın güvenliği için önemi vurgulanmıştır (1993, s. 20).

Cheney döneminde müsteşar olan Paul Wolfowitz, 1992 yılında açığa çıkan taslak "Savunma Planlama Rehberi"nde benzer ifadeler kullanmıştır. Wolfowitz'e göre Sovyetler Birliği coğrafyasında veya başka bir yerde, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdidi yeniden oluşturabilecek yeni bir rakibin oluşumunu engellemek ilk hedeftir. Bunun için doğal kaynakları kontrol edildiği takdirde küresel bir güç üretmeye yetecek bir bölgeye düşman bir gücün egemen olmasını önlemek için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Wolfowitz, bu bölgeler arasında Batı Avrupa, Doğu Asya, eski Sovyetler Birliği coğrafyası ve Güneydoğu Asya'yı saymıştır (Lind, 2006, s. 128). Wolfowitz'in ifadelerindeki Sovyetler Birliği coğrafyası vurgusu dikkat çekicidir. ABD yeni bir süper gücün doğmaması adına dünya çapında doğal kaynaklarca zengin her bölgenin şekillendirilmesinde kendine pay biçmektedir. Bu bölgelere Sovyetler Birliği coğrafyasının doğal kaynaklarca zengin olan Karadeniz ve Hazar bölgeleri de dâhildir.

Sovyetler Birliği coğrafyasına bir vurgu da 1997 yılında yayınlanan "Dört Yıllık Savunma Gözden Geçirme Raporu"nda yer almaktadır. Raporda en dikkat çekici ifade ABD'nin tek süper güç olmasının yanı sıra 1997-2015 dönemi için bu özelliğini devam ettireceğinin öngörülmesidir. Bununla birlikte doğabilecek yeni bir rakip olarak Rusya ve Çin görülmüştür (Cohen, 1997, s. 22). Raporun ulusal güvenlik stratejisini açıklayan bölümünde ABD'nin yaşamsal çıkarını tehlikede gördüğü durumlarda askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Bahse konu yaşamsal çıkarlar arasında "düşman bir bölgesel koalisyonun veya süper gücün ortaya çıkmasının engellenmesi" ve "önemli pazarlar, enerji tedarikçileri ve stratejik kaynaklara kesintisiz erişimin sağlanması" sayılmıştır (Cohen, 1997, s. 26).

“Dört Yıllık Savunma Gözden Geçirme Raporu”nda yer alan “yaşamsal çıkar” kavramı “Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejisi” belgesinde de kendine yer bulmuştur. Belgeye göre ABD’nin yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü bölge Karadeniz Bölgesi ile birlikte Kafyasya ve Merkez Asya’yı kapsamaktadır. Bölgede oluşan bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin egemenliği ile demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi ABD tarafından öncelikli görülmüştür. Siyasi ve ekonomik reformlarını tamamlayacak olan devletlerin bölgeye istikrar ve refahı getireceğini, bunun için ABD’nin doğrudan ikili ilişkilerini, ekonomik gücünü ve uluslararası arenadaki ağırlığını kullanabileceği ifade edilmiştir. Bölgedeki istikrar ve güvenliğin Akdeniz’den Çin’e varan bölgeye yayılacağı, enerji kaynaklarının böylece gelişmesi ve uluslararası pazarlara daha kolay ulaştırılması hedeflenmiştir. Bunlarla birlikte Dağlık Karabağ gibi bölgesel sorunların çözülmesi gerekliliğinin de altı çizilmiştir (The White House, 1997, s. 26-27).

2000’lerde ABD’nin Karadeniz Bölgesi siyasetinde NATO ve AB’nin genişlemelerinin payı büyüktür. NATO’ya yedi, AB’ye 12 yeni ülkenin katıldığı bu dönemde Batı ile bütünleşen bu ülkelerin ağırlıkla Doğu Avrupa, Baltık ve Karadeniz ülkeleri olması Karadeniz Bölgesine yönelik dikkati artıran bir unsur olmuştur. Bunun sonucunda bölgeye bakış “Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi (The Wider Black Sea Region)” çalışmasına konu olmuştur. “Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi” kavramı 2003 baharında ortaya çıkmıştır. 1996-2000 yıllarında Romanya’nın Washington Büyükelçisi olan Mircea Geoană, Karadeniz Bölgesine yaklaşımı değiştirmeyi hedeflemiştir. NATO’nun 2002 zirvesinden kısa süre sonrasına rastlayan bu öneri ile bir proje gündeme gelmiştir. Proje, Batı’nın dikkatini Hazar Denizi’nden Baltık ülkelerine kadar uzanan bir enerji koridoruna çekmeye çalışmaktadır (Asmus, Forbrig, & Dimitrov, 2004, s. 19-20).

Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi yaklaşımının, özünde 1990’lardan beri süregelen bölgeye yönelik ABD stratejisi ile aynı çizgide olduğunu söylemek mümkündür. Kavramın savunucularına göre Karadeniz Bölgesi ülkelerine ulaşmak, “*bütün ve özgür*” Avrupa’nın inşası için atılması gereken bir adımdır. Nihai olarak bölge ülkelerinin NATO ve AB üyeliğine katılımı ve Avrupa-Atlantik topluluğunun üyesi olmaları beklentisi içinde olanların sayısı günden güne artmaktadır. Bu yeni yaklaşımın Rusya’ya tehdit oluşturmayı veya çevrelemeyi amaçlamadığı savunulmuştur. Bununla birlikte Rusya’nın Avrupa’nın bölgeye yeni yaklaşımını “sıfır toplamlı oyun” bakışını geride bırakarak ele

almasının herkesin çıkarına olduğunu altı çizilmiştir (Asmus, Forbrig, & Dimitrov, 2004, s. 23-24). Daha önce incelenmiş olan ABD belgelerinde de Rusya bölgede hâkim kılınmaması gereken potansiyel güç olarak görülürken, aynı zamanda bölgenin ekonomik büyümesi için önemli bir işbirliği unsuru olarak kabul edilmektedir.

ABD'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinde bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerle birlikte uluslararası ittifaklar da önemli bir araçtır. Bu durumu dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Ross Wilson, 2006 yılında İstanbul'da düzenlenen "Karadeniz Bölgesinde Demokratikleşme ve Güvenlik" konulu konferansta yorumlamıştır. Büyükelçi Wilson'a göre ABD'nin Karadeniz yaklaşımının iki gerçekliği esas almaktadır. Bunların ilki ABD'nin Karadeniz'e kıyası olmayışdır, bu ABD'nin ne yapabileceğini ve nasıl yapabileceğini etkilemektedir. İkinci gerçeklik ise ABD'nin Karadeniz'de kıyası bulunan Türkiye ile elli yıldan fazladır, Bulgaristan ve Romanya ile ise on yıla yakındır müttefik olmasıdır. Büyükelçiye göre ABD bölgede önde gelen güvenlik unsuru olarak NATO'yu görmekte ve bunun devam etmesinden yanadır (2006, s. 3). Büyükelçi Wilson'a göre bu bölge Karadeniz'i de içermektedir.

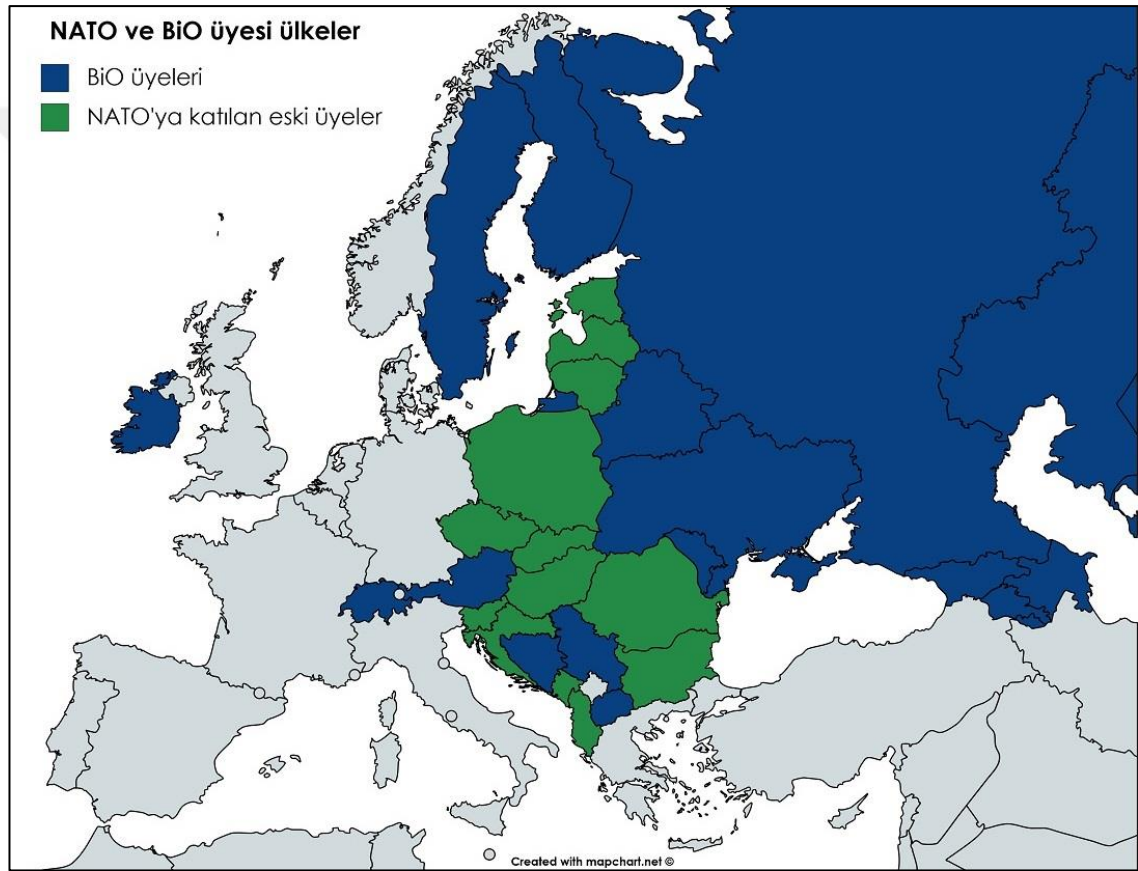
Büyükelçi Wilson'ın bölge ülkeleriyle müttefik olunması ve NATO'nun bölge siyasetindeki önceliği vurgusu ABD'nin 2000'li yıllardaki Karadeniz Bölgesi siyasetini özetlemektedir. Buradan hareketle NATO'nun ABD'nin Karadeniz Bölgesi siyasetindeki yerini hususi olarak ortaya koymak gereklidir.

1.2.1.2 NATO'nun ABD'nin Karadeniz Bölgesi Siyasetindeki Yeri

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi boyunca Karadeniz iki güç bloğunun arasında doğal bir sınır teşkil etmiştir. Uzun yıllar boyunca Karadeniz'in büyük bölümü Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı üyeleri olan Bulgaristan ve Romanya tarafından çevrelenmiştir. Karadeniz'in güneyindeki Türkiye, NATO üyesi olarak Doğu Blokuna karşı Karadeniz'deki tek ülke olmuştur. Avrupa-Atlantik sistemi NATO şemsiyesi altında birleşmiş ve Doğu Blokunu Doğu Avrupa ve Türkiye'yi sınır oluşturacak şekilde karşılamıştır. Bu bloklaşmaya rağmen, kıyıdaş devletlerin haricinde Türk Boğazlarından askeri gemi geçişini kısıtlayan Montrö Sözleşmesi sayesinde Karadeniz'de herhangi bir çatışma meydana gelmesine engel olunmuştur.

Ancak Soğuk Savaşın bitişi ve Doğu Bloğunun ortadan kalkması NATO'nun varlığını bir dönem tartışmalı hale getirmiştir. Bundan dolayı NATO bir dönüşüm süreci geçirmiş ve ABD'nin eski Doğu Bloku ülkelerini şekillendirmesinde bir araç niteliği de kazanmıştır. 1994 Brüksel NATO Zirvesinde kurulan “Barış için Ortaklık – BiO (Partnership for Peace - PfP)” programı bu yöndeki ilk adım niteliğindedir. Rusya dâhil olmak üzere Sovyetler Birliği eski üyesi birçok ülke, Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Karadeniz Bölgesi ülkeleri bu program kapsamında NATO ile işbirliği sürecine girmişlerdir.

Şekil 2: NATO ve BiO üyesi ülkeler Haritası

Kaynak: <https://mapchart.net/> sitesinden faydalanarak oluşturulmuştur

Bu dönemde BiO programı ile eski Doğu Bloku ülkelerinin NATO'ya doğrudan üye olması yerine bir alternatif yaratılmıştır. Ancak NATO'nun genişleme sürecinin ağırdan alınması ABD iç siyasetinde eleştiri konusu olmuştur. 1996 ABD Başkanlık seçimleri öncesinde Detroit'te halka seslenen Bill Clinton, İttifak'ın yeni üyelere kapısını kapalı tutmayacağına, Avrupa'nın üyeliğin yükünü kaldırmaya hazır olan tüm gelişmekte olan demokrasilerine açık olunması gerektiğini ifade etmiştir (United States Information

Agency, 1996). Aynı konuşmasında yeni üyelerin katılımı ile ilgili hedefi 1999 yılı, yani NATO'nun 50. Kuruluş yıldönümünü işaret etmiştir. Bir yıl sonra düzenlenen 1997 Madrid Zirvesi'nde Polonya, Macaristan ve Çekya üyeliğe davet edilmiş, bu ülkeler müzakere sürecini tamamlayarak 1999 yılında resmen NATO'ya katılmışlardır.

ABD'nin Karadeniz Bölgesine bakış açısında NATO'nun yeri, Clinton'un 1997'de yayınladığı “Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejisi”nde görülebilmektedir. Belgenin başlangıcındaki “*NATO Avrupa'nın batısını güçlendirmek için yaratılmıştı. Şimdi aynı şeyi Avrupa'nın doğusu için yapabilir*” (The White House, 1997, s. 3) ifadesi ilerleyen yıllarda NATO'nun oynayacağı role net bir şekilde işaret etmektedir.

ABD iç siyaseti NATO'nun Karadeniz'e doğru genişleme sürecine doğrudan sirayet etmiştir. Cumhuriyetçiler NATO'nun özellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerini kapsayacak şekilde genişlemesi taraftarı olmuştur. 2000 yılında Cumhuriyetçiler George W. Bush ile başkanlığı kazandıklarında ilk dört yılda yedi yeni ülkenin NATO'ya üye olmasını sağlamıştır (Aktürk, 2012, s. 91). Bunda 11 Eylül 2001'de ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan terörist saldırıların payı büyüktür. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD terörizme savaş ilan ederken, NATO bu savaşta Avrupa-Atlantik sisteminin bir aracı olmuştur. Bu da NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı genişleme döneminden sonra yaşadığı ikinci önemli dönüşüm süreci sayılabilir.

ABD iç siyasetinde yaşanan bu dalgalanma ve dönüşümler sonrasında 2002 yılında Prag'da düzenlenen NATO zirvesinde Karadeniz'e doğru genişleme süreci ilerletilmiş, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya üyeliğe davet edilmiştir. Bu ülkeler 2004 yılında İttifak'a katılmış olup, yeni üyeler Bulgaristan ve Romanya ile NATO'nun sınırları ilk defa Karadeniz'e erişmiştir. 2004 NATO İstanbul Zirvesi'nde ayrıca Karadeniz Bölgesinin Avrupa-Atlantik güvenliği için taşıdığı öneme değinilmiş ve bölgenin güvenlik ve istikrarı için kıyı devletleri, müttefikler ve ortakların birlikte çalışacakları ilan edilmiştir (NATO, 2004).

2004 zirve bildirisinde Karadeniz Bölgesi için yapılan “birlikte çalışma” vurgusuna dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Ross Wilson'ın 2006 yılındaki açıklamalarında da rastlamak mümkündür. Büyükelçi Wilson, NATO'nun Karadeniz Bölgesinde önde gelen güvenlik unsuru olduğunu ifade ederken, NATO'nun henüz üye olmayan kıyıdaş

devletlerle kurulan diyalog mekanizmalarında yer aldığını belirtmiştir. Bu mekanizmalar arasında NATO-Rusya Konseyi, NATO-Ukrayna Komisyonu, bölge ülkeleriyle BiO aktiviteleri ve Gürcistan ile yoğunlaşan diyalogu da saymıştır. ABD'nin bölgeye müdahil olmanın aksine, müttefik ve dostlarıyla, güvenlik alanında işbirliği ve dayanışmayı kuvvetlendirerek çalışmak istediğini ifade etmiştir (Wilson, 2006, s. 3).

NATO'nun 2008 Bükreş Zirvesi'nde bölge açısından bir önemli gelişme sonuç bildirisinin 23. maddesinde yer almıştır. Bu maddede Ukrayna ve Gürcistan'da yaşanan demokratik reformların ve NATO'ya katılma isteklerinin olumlu karşılandığı, iki ülkenin NATO üyesi olacaklarına karar verildiği belirtilmiştir (NATO, 2008). 2009 Strasbourg Kehl Zirvesi'nde Karadeniz Bölgesi ile Ukrayna ve Gürcistan'ın istikrar ve reform sürecinin Avrupa-Atlantik güvenliği için önemi yinelenmiştir (NATO, 2009). Benzer ifadeler 2010 Lizbon ve 2012 Şikago Zirve bildirimlerinde de kullanılmıştır (NATO, 2010).

NATO'nun 2014 Galler Zirvesi sonuç bildirisinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakı önemli yer tutmuştur. Önceki bildirimlerin aksine Karadeniz Bölgesi için ayrıca bir maddeye yer verilmemişken, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'da yaşanan gelişmelerin Karadeniz Bölgesinin istikrarını ve Avrupa-Atlantik güvenliğini zedeleyeceği, NATO'nun kıyı devletlerini desteklemeye devam edeceği belirtilmiştir (NATO, 2014).

Son olarak 2016 Varşova Zirvesi'nde Rusya'nın Karadeniz'deki askeri varlığı, Kırım'ı ilhakı ve sonrasındaki insan hakları ihlalleri ele alınmıştır. Karadeniz'de son yıllarda güvenlik durumunun kötüleştiği vurgulanarak Gürcistan ve Ukrayna'ya desteğe devam edileceği ifade edilmiş, Romanya'da faaliyette olan NATO üssünün bölge güvenliğine yapacağı katkılar vurgulanmıştır (NATO, 2016). Bildiride bahse konu üs ABD'nin Romanya'nın güneyinde hazırladığı "Deveselu füze kalkanı" üssüdür. İkili anlaşma ile kurulan üs, NATO sistemlerine entegre şekilde çalışacaktır. NATO'nun ve dolayısıyla ABD'nin kendi sınırlarına yaklaşması Rusya'nın tepkisini çekse de ABD'nin Karadeniz'e kalıcı olarak yerleşme çabalarının devam etmesi muhtemel görünmektedir.

1.2.2 AB'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Siyaseti

Kıyıdaş ülkeler ve küresel güç konumundaki ABD ile birlikte Karadeniz Bölgesinin en önemli aktörlerinden biri de AB'dir. Soğuk Savaş süresince bölgeyle sınırdaş olan AB,

Romanya ve Bulgaristan'ın birliğe katılımıyla Karadeniz Bölgesinin bir parçası haline gelmiştir. AB için Karadeniz Bölgesinin önemi yalnızca bununla sınırlı değildir. AB'nin enerji tedarik edebileceği öncelikli bölgelerden olan Hazar havzasına Karadeniz Bölgesi üzerinden ulaşabiliyor olması AB'nin bölge siyasetini şekillendirmektedir.

AB'nin güncel Karadeniz Bölgesi siyasetini, Sovyetler Birliği'nin dağılışın ardından Batı'nın bağımsızlığını ilan eden bölge devletlerine yönelik stratejilerinden başlayarak incelemek doğru olacaktır. Bunun için yalnızca AB'nin değil, AB ve ABD'nin öncüsü olduğu Avrupa-Atlantik sisteminin bölgeye yönelik hedeflerini ortaya koymak gereklidir. Avrupa-Atlantik sistemi yaklaşık bir yüzyıllık bir olgudur. ABD ile Avrupa devletleri arasında 20. Yüzyıl başlarında kurulmuş olumlu ilişkilere dayanmaktadır. Bu olumlu ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği tehdidine karşı ABD'nin vermiş olduğu destekle olgunlaşarak NATO ismiyle kurumsallaşmıştır (Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, 2013). Bu ortaklığın meydana getirdiği "Avrupa-Atlantik" kavramı, Batı paydasında ABD ve Avrupa devletlerinin paylaştıkları ortak siyasal değer ve ekonomik sistemleri ile birlikte uzun yıllara dayanan bir dayanışmayı da ifade etmektedir.

ABD'nin AB'ye ve Karadeniz Bölgesine bakışı "Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejisi"nde açıkça ifade edilmiştir. Bu belgede Avrupa'nın istikrarının ABD'nin güvenliği için hayati olduğu, ABD'nin hedefinin gerçekten birleşmiş, demokratik ve güvenli bir Avrupa'nın oluşumunu tamamlamak olduğu ifade edilmiştir. Belgeye göre böylece ABD'nin 50 yıl önce Marshall Planı ve NATO ile başlattığı süreç tamamlanmış olacaktır (The White House, 1997, s. 25). Hal böyleyken AB'nin Karadeniz Bölgesine yönelik stratejisini ABD'nin bölge siyasetinden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

AB ve ABD'nin bölgeye yönelik siyasetinde belirli bir amaç ortaklığı görülebilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlere yönelik ABD siyaseti bu devletleri siyasi ve ekonomik olarak Batı çizgisine taşımak yönünde olmuştur. ABD stratejisi bu yolla Avrupa-Atlantik topluluğunu büyütmeye çalışmak yönünde şekillenmiştir. Bölgeye komşu konumundaki AB, ABD'nin bölgesel siyasetinin siyasi-ekonomik ayağını teşkil etmektedir. ABD, NATO aracılığıyla askeri olarak bölgeye hâkim olmayı ve Avrupa-Atlantik siyasetinin liderliğini ele almayı hedeflemektedir. Zaman içerisinde ise AB'nin ABD'den bağımsız bir dış politika geliştirme isteği ortaya çıkmıştır (Tüysüzoğlu, 2012, s. 207). Ancak AB'nin bölgede

bağımsız siyaset geliştirme isteğini karşılayacak niteliklere sahip olduğu tartışmalıdır. AB, Karadeniz Bölgesi ülkeleri için siyasi ve ekonomik gelişim düzeyi cezbedici bir topluluk niteliğindedir. Dolayısıyla AB'nin Batı'nın bölgedeki en önemli yumuşak güç unsuru olduğu söylenebilir. Ancak bölgesel sorunlar konu olduğunda Rusya ve ABD gerektiğinde sert güç kullanmaya varan etkinlik sergilemektedir. AB'nin bölgede sert güç kullanma imkânının olmaması bölgeye liderlik edebilmesine engel teşkil etmektedir.

Karadeniz Bölgesini AB için stratejik kılan en önemli unsur belki de enerjidir. AB enerji ihtiyacının yarısından fazlasını ithalatla karşılamaktadır. AB'nin doğalgaz ve petrol ithalat oranının 2030 yılında %70'e, petrol ürünlerinde %90'a yükseleceği öngörülmektedir (Güneş M. , 2016, s. 8). Bazı birlik üyesi ülkeler için enerjide dışa bağımlılık oranı %90'ın üzerindedir. AB'nin enerji ihtiyacının en büyük tedarikçisi ise Rusya'dır. Rusya, AB'nin doğalgaz ihtiyacının %39, katı yakıt ihtiyacının ise %29'unu karşılamaktadır (European Parliament , 2014). Bu dışa bağımlılık oranı, enerji güvenliği açısından AB tarafından düşürülmek istenmektedir. Enerji ulaşım hatları ile Orta Asya ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarına ulaşımın kilit noktası olması açısından Karadeniz Bölgesi AB için büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla AB'nin bölgede siyasi ve ekonomik reformlarını tamamlamış, istikrarlı devletler arzulayan bir siyaset gütmesi doğal karşılanmaktadır.

AB'nin Karadeniz Bölgesi siyasetinde bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri önemli yer tutmaktadır. AB'nin bölge ülkeleriyle farklı seviyelerde ilişkileri bulunmaktadır. Yunanistan'ın 1981 yılında AB üyesi olması AB'nin bölgeye doğru genişlemesinin ilk adımındır. Bulgaristan ve Romanya ile 1992 ve 1993 yıllarında anlaşma imzalanmış, bu ülkeler 2007 yılında AB'ye katılmıştır. Türkiye 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği anlaşmasını imzalamıştır ve AB'ye katılım müzakerelerini sürdürmektedir. AB bazı bölge ülkeleriyle de üyelik beklentisi olmaksızın Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmaları imzalamıştır (Rusya ile 1997; Ukrayna ile 1998; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ile 1999 yılında) (Aydin, 2004, s. 17).

AB bölge ülkeleriyle ilişkileri kapsamında bütüncül projelere de sıklıkla başvurmaktadır. "Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States-TACIS)" bu projelerden ilkidir. AB, bölgede ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin piyasa ekonomisine geçişini sağlayacak siyasi ve ekonomik

reformlara uyum sağlayabilmeleri için 1992 yılında TACIS programını başlatmıştır. Bu programın amacı yeni bağımsız devletlerde özel sektöre ait etkin pazar ekonomisini geliştirmek ve çoğunlukçu demokrasinin gelişimine katkı sunmaktır (European Commission, 1992). “Avrupa Kafkasya Asya Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia - TRACECA)” programı 1993 yılında devreye alınmıştır. TRACECA, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya’da uluslararası ulaştırmayı geliştirmeyi ve siyasi-ekonomik ilerlemeyi hedefleyen devletlerarası bir programdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017b). 1995 yılında hayata geçen “Avrupa’ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı (Interstate Oil and Gas Transport to Europe - INOGATE)” projesi enerji geçiş güzergâhlarının belirlenmesi ve petrol/doğal gaz boru hatları altyapısına yönelik teknik yardım ve yatırımlara yöneliktir. TRACECA ile Avrupa’nın Kafkaslar üzerinden Orta Asya’ya kesintisiz ulaşım altyapısının kurulması, INOGATE ile AB’nin enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

INOGATE’in ardından AB’nin Karadeniz Bölgesine yönelik gerçekleştirdiği bir diğer proje olan SYNERGY, 1995 yılında AB Komisyonu tarafından başlatılmıştır. Programın temelleri 1980’lerdeki “Avrupa Komisyonu Uluslararası Enerji İşbirliği Programı”na dek uzanmaktadır. Programın başlangıç amacı 1970’lerdeki enerji krizinin ardından özellikle gelişmekte olan ülkelerin enerji ihtiyacını karşılamak olmuştur (Synergy Programme, 2002). Program SYNERGY’e dönüştürüldüğünde “Avrupa Birliği için bir Enerji Politikası” belgesi ile kapsamı ve hedefleri belirlenmiştir. Bu belge ile AB’nin enerji politikası; enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynakları, çevrenin korunması, devletlerarası enerji ağlarının kurulumunu öncelikli amaçlar olarak belirlemiştir (The Council Of The European Union, 1996). SYNERGY ile AB ve Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasında enerji işbirliği ve eğitim ortaklığı sağlanmıştır.

SYNERGY programının Karadeniz Bölgesi açısından en önemli sonucu 1995 yılında kurulan “Karadeniz Bölgesel Enerji Merkezi (The Black Sea Regional Energy Centre - BSREC)” olmuştur. Bulgaristan’ın Sofya şehrinde bulunan merkez SYNERGY programı kapsamında hayata geçmiştir. Merkez enerjiye ilişkin gelişmeler için odak noktası konumundadır. AB ile Karadeniz Bölgesi ülkelerinin enerji alanındaki işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır (BSREC, 2017).

TACIS ile başlayan ve SYNERGY ile devam eden AB'nin bölgeye yönelik politikaları 2000'li yıllara gelindiğinde daha kapsamlı bölgesel stratejilere dönüşmüştür. Birliğe çoğu Doğu Avrupa ve Karadeniz Bölgesinde yer alan 12 ülkenin katılımının gerçekleştiği bu dönemde, AB'nin bölge politikalarını derinleştirdiği görülebilmektedir. AB'nin Karadeniz Bölgesini de içeren yeni stratejileri “Avrupa Komşuluk Politikası”, “Karadeniz Sinerjisi”, “Doğu Ortaklığı” ve “Karadeniz için AB Stratejisi” belgelerinde kendini göstermektedir. AB'nin bu belgelerdeki strateji ve hedeflerini açıklamak gerekmektedir.

Şekil 3: AB-Karadeniz Bölgesi Haritası

Kaynak: <https://mapchart.net/> sitesinden faydalanarak oluşturulmuştur

1.2.2.1 “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi” ve Özellikleri

Avrupa Komisyonu, 12 Mayıs 2004 tarihinde “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi”ni yayınlamıştır. AB'nin 2004 yılında 10 aday ülkeyi birliğe kabul etmesinden kısa sonra yayınlanan bu belgenin hedefi genişleyen ve sınırları değişen AB'nin, sınırları dışında kalan ülkeler ile arasındaki farklılıkların giderilmesi ve işbirliği fırsatlarının sunulmasıdır (Ballı & Güreşçi Pehlivan, 2013, s. 518). Komisyon bu politikanın Ukrayna

ve Fas gibi komşusu olan ancak AB'ye üyelik geleceği bulunmayan ülkelere alternatif oluşturmasını amaçlamıştır. Bununla birlikte, yaşanan büyük genişleme dalgasının ardından mevcut üye devletlere de birliğin sonsuza kadar genişlemeyeceğinin güvencesini vermiştir (Asmus, Forbrig, & Dimitrov, 2004, s. 106).

Avrupa Komşuluk Politikası dört temel hedefte özetlenebilir. İlki; Avrupa'nın doğu ve güney sınırlarında istikrar ve güvenliği kurmaktır. Bunun yolu olarak bölgesel sorunların çözümünde ve ortak tehditlere karşı işbirliğine gitmek gösterilmiştir. İkinci unsur, AB'nin komşu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal reformların gerçekleştirilmesini gözetmesidir. Üçüncü unsur ise üyelik öncesi süreçtir. Bu yolla merkez ve doğu Avrupa'daki aday statüsündeki ülkelerin AB üyelik gereklerini yerine getirebilecek kapasiteye ulaşmasına odaklanılacak ve bu hususta Kopenhag katılım şartları esas alınacaktır. Son hedef ise AB ile komşular arasında ticaret hacmini artırmak, mal ve hizmetler için serbest ticaret bölgeleri kurmaktır (Lippert, 2007, s. 3).

Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe katılacağı 2007 yılından önce "Avrupa Komşuluk Politikasının Güçlendirilmesi Hakkında" başlıklı bir belge yayınlanmıştır. Belgenin "Bölgesel işbirliğini artırma" başlığı altında birliğin yeni sınırının Karadeniz olacağı, kıyı ülkeleriyle ikili ilişkilerin düzeyinin artırılması ve KEİ gibi bölgenin tamamına hitap eden örgütlerle daha yakın ilişkiye geçilmesi gerektiği kaydedilmiştir (European Commission, 2006, s. 10). Bu belgede 2007 yılı itibarıyla komşu ülkelerle maddi işbirliğinin, kurulacak olan "Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (European Neighbourhood and Partnership Instrument-ENPI)" programı aracılığıyla gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Bu yapı Soğuk Savaş sonrası kurulan TACIS programının işlevlerini de içermekte ve TACIS programının yerini almaktadır (European Commission, 2006, s. 12).

Avrupa Komşuluk Politikası ile başlayan süreç kuşkusuz Karadeniz Bölgesi ülkelerini de kapsamaktadır. Bununla birlikte AB bölgeye verdiği özel önemi sonraki yıllarda yayınladığı "Karadeniz Sinerjisi" belgesiyle somutlaştırmıştır.

1.2.2.2 "Karadeniz Sinerjisi-Yeni bir Bölgesel İşbirliği Girişimi" ve Özellikleri

AB'nin Karadeniz Bölgesine yönelik politikasında Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliğe katılımı önemli bir dönüm noktası olmuştur. AB bölge ile ilişkilerini "Avrupa Komşuluk

Politikası” ve “Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı” ile olgunlaştırma adımları atmıştır. Bu politikalara ek olarak 11 Nisan 2007’de “Karadeniz Sinerjisi-Yeni bir Bölgesel İşbirliği Girişimi” belgesi yayınlanmıştır. Belgede AB’nin bölge politikasının temel eksenlerinin; Avrupa Komşuluk Politikası, Türkiye’ye dair katılım öncesi stratejisi ve Rusya ile Stratejik Ortaklık olduğu yinelenmiştir. Bununla birlikte “Karadeniz Sinerjisi”nin bu politikalara dair süreçleri canlandırmayı amaçladığı ifade edilmiştir.

Karadeniz Sinerjisi belgesinde Karadeniz Bölgesinin, Güneydoğu Avrupa, Hazar Denizi ve Merkez Asya ile doğrudan ilintili olduğu, AB’nin Merkez Asya Stratejisi ile Karadeniz Bölgesi yaklaşımının yakinen bağlantılı olacağı vurgulanmıştır. Karadeniz Bölgesini doğal kaynaklar açısından zengin ve Avrupa, Merkez Asya ve Orta Doğu’nun kesiştiği stratejik bir bölge olarak niteleyen belge, bölgede yaşayan insanların büyük fırsatlar ve sınamalarla karşı karşıya olduğuna işaret etmiştir. Bölgenin barındırdığı büyük kalkınma potansiyeli ile enerji ve ulaşım alanından bağlantı noktası olması artı değer olarak görülmüştür. Bununla birlikte çözüme kavuşmamış çatışmalar, birçok çevresel sorun ve kaçak göç ve organize suç besleyen yetersiz sınır kontrolü bölgenin belli başlı sorunları arasında sayılmıştır (European Commission, 2007, s. 2).

Karadeniz Sinerjisi kapsamında bölgede “demokrasi, insan haklarına saygı ve iyi yönetim”, “sınır yönetimi ve güvenliğinin artırımı”, “donmuş çatışmalar”, “enerji”, “taşımacılık”, “çevre”, “denizcilik politikası”, “balıkçılık”, “ticaret”, “araştırma ve eğitim ağları”, “bilim ve teknoloji”, “istihdam ve sosyal ilişkiler” ile “bölgesel kalkınma” alanlarına odaklanılması öngörülmüştür. Karadeniz Bölgesinden beş ülkenin komşuluk politikası kapsamında olmasından hareketle, “Avrupa Komşuluk Politikası”nın güçlendirilmesi ve özelleştirilmesi ile kapsamlı serbest ticaret anlaşmalarının Karadeniz Bölgesinde işbirliğini artıracığı savunulmuştur (European Commission, 2007, s. 8).

Belgede bölgesel örgütlere ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Yeni yapılar kurulması yerine mevcut bölgesel örgütlerle bağları kuvvetlendirmek fikri esas alınmıştır. Bu kapsamda Rusya ve Türkiye’nin kurucu üyesi olduğu KEİ ile ilişkilerin derinleştirilmesinde fayda görülmüştür. Yedi AB üyesinin gözlemci statüsünde olduğu KEİ’de, AB gözlemci üye olmayı hedeflemiştir (European Commission, 2007, s. 9). AB 2007 yılında KEİ’de gözlemci statüsünü edinmiştir.

1.2.2.3 AB'nin "Doğu Ortaklığı" Girişimi ve Özellikleri

Karadeniz Sinerjisi belgesinde AB'nin Karadeniz Bölgesini, Kafkasya ve hatta Merkez Asya'ya uzanacak şekilde ele alacağı ilan edilmiştir. Bunun ardından yaşanan gelişmeler AB'nin Karadeniz'in doğusundaki ve özellikle Rusya'nın doğrudan veya dolaylı etkisi altındaki ülkelere yönelik yeni bir strateji geliştirmesini gerektirmiştir.

2008 Ağustosunda Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaşın sonrasındaki dönemde Polonya ve İsveç'in önerisiyle "Doğu Ortaklığı (Eastern Partnership-EaP)" gündeme gelmiştir. "Avrupa Komşuluk Politikası" ilkeleri ışığında, eski Sovyet ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Belarus'a yönelik, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'da istikrar, ekonomik gelişim ve iyi yönetim hedeflerini yineleyen belge 3 Aralık 2008 tarihinde yayınlanmıştır (European Commission, 2008, s. 2). Doğu Ortaklığı ilkelerinin Rusya ile sürdürülen Stratejik Ortaklık politikası ile paralel yürütüleceği ilan edilirken, proje kapsamındaki ülkelere serbest ticaret ve vize serbestisi hedefi sunulmuş ancak AB üyeliği ile alakalı hiçbir gelecek vaat edilmemiştir.

Karadeniz Bölgesinde etki alanını genişletmeye çalışan Rusya'ya karşı, AB, Doğu Ortaklığı ile söz konusu ülkelerle daha yakın işbirliği çabasına girmiştir. Bu girişim Rusya tarafından birçok kez AB'nin kendi etki alanını genişletme çabası olarak nitelendirilmiştir (Lavrov, 2017).

1.2.2.4 AB'nin "Karadeniz için AB Stratejisi" ve Özellikleri

Karadeniz Sinerjisi'nin ilanından sonra Avrupa Parlamentosu, Karadeniz Bölgesine yönelik AB politikaları hakkında bulgularını ve yeni strateji önerilerini 20 Ocak 2011 tarihinde "Karadeniz için AB Stratejisi (An EU Strategy for the Black Sea)" belgesiyle yayınlamıştır. Belgede Karadeniz Bölgesinin AB için stratejik önemi yinelenmiştir. Karadeniz'in enerji arz kaynaklarını ve hatlarını çeşitlendirilebilmesi ve dolayısıyla Avrupa'nın enerji güvenliği için önemini altı çizilmiştir. 2008 sonrası dönemde bölgenin değişen yapısını dikkate alarak, AB'nin bölgeye daha kuvvetli girişim yapmasının gerektiği vurgulanmıştır. Buna karşın Karadeniz Sinerjisi'nin sınırlı bir fayda sağladığı, üst düzeyde yeterince bir araya gelinemediği ve yıllık rapor yayınlanmadığı tespiti

yapılmıştır. “Avrupa Komşuluk Politikası” çerçevesinde, bölgenin sınama ve fırsatlarını göz önüne alan, detaylı bir hareket planı olan, açık hedefleri bulunan bir strateji kurulması önerilmiştir (European Parliament, 2011, s. 2).

Belgede Türkiye ve Rusya, Karadeniz’de bölgesel işbirliğine uygun bir şekilde dâhil olması gereken devletler olarak görülürken, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan’ın AB üyesi de olmaları sebebiyle oynayabilecekleri ikili rolün AB’nin bölgesel stratejisinin başarısı için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bölgesel işbirliği örgütleriyle bakan düzeyinde daha sıkı ilişkilerin gerekliliği önemsenmiş, KEİ bu konuda öncelikle anılmıştır. Ancak KEİ’nin etkili bir bölgesel ortak olabilmek adına reforma ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır.

1.3 KARADENİZ BÖLGESİNİN SİYASAL SORUNLARI VE KAPSAMI

Karadeniz Bölgesinin bugünü ve geleceğinde belirleyici unsurlar bölgenin büyük devletleri Türkiye ve Rusya’nın, ABD, AB ve NATO gibi uluslararası aktörlerin stratejileridir. Bölge ülkelerinin hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle ilişkilerinde sahip oldukları siyasi çatışma alanları ve anlaşmazlıklar, bölgenin geleceğini olumsuz etkilemekte ve potansiyeline ket vurmaktadır. Karadeniz Bölgesindeki en önemli donmuş veya sıcak çatışmalar; Rusya-Ukrayna arasındaki Kırım sorunu, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, Rusya-Gürcistan arasındaki Güney Osetya ve Abhazy sorunu ve Rusya-Moldova arasındaki Transdinyester sorunudur.

1.3.1 Kırım Sorunu ve İçeriği

SSCB Yüksek Sovyeti’nin 19 Şubat 1954 tarihli kararnamesiyle Kırım Oblastı, Ukrayna’nın Rusya’ya katılımının 300. yılı anısına Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlanmıştır. Ukrayna 1991’de bağımsız olunca Rusya, Kırım yarımadası ve Sivastopol askeri üssü ile birlikte Karadeniz’de üstünlüğünü de kaybetmiştir. Rusya için Ukrayna’nın önemi diğer çevre ülkelerinden çok daha fazladır. Rusya’nın Karadeniz donanmasının Kırım bölgesinde bulunması, Ukrayna’nın Türkiye’den sonra Karadeniz’de en uzun sahil şeridinde sahip olması, ortak tarihi geçmiş başlıca nedenlerdendir. Bununla beraber, Rusya için AB’ye satılan doğalgazın %80’inin

Ukrayna üzerinden geçmesi de önemli bir sebeptir (Keskin, 2015, s. 52). Kırım'ın önemi güncel nüfus yapısından da kaynaklanmaktadır. Kırım'ın nüfusu 2 milyon iken, bu nüfusun yaklaşık %60'ı Rus, %25'i Ukraynalı, %13'ü Tatar'dır (Keskin, 2015, s. 54).

Rusya ile Ukrayna arasındaki kriz AB ile Ukrayna arasında imzalanacak bir anlaşma sebebiyle başlamıştır. Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'in "AB ile Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması"nı imzalamamasıyla ülkede Rusya yanlısı devlet başkanına karşı protestolar başlamıştır. Ülke geneline yayılan protestolar sonucunda Yanukoviç yönetimi devrilmiş, Batı yanlısı Poroşenko başa gelmiştir. AB ile ortaklık anlaşması imzalanmasının ardından Rus nüfusun yoğunlukta olduğu Doğu Ukrayna ve Kırım'da çatışmalar tırmanmıştır. Şubat 2014'te Rusya, Kırım'ı etnik Rusları koruma gerekçesiyle işgal etmiştir. Sonuç olarak Kırım parlamentosu bağımsızlık ilan edip referandum ile Rusya'ya katılmayı onaylamıştır. Rusya Kırım'ı ilhakıyla Karadeniz'de iddia ettiği münhasır ekonomik alanını genişletmiş ve Kırım çevresinde keşfedilen enerji kaynaklarını denetimine almıştır. Kırım krizi ile birlikte AB'nin Rusya alternatif enerji kaynağı ve kaynak çeşitlendirme eğilimi güçlenmiştir (Sandıklı, İsmayılov, & Kaya, 2014, s. 3). Batılı ülkeler Kırım'ın Rusya tarafından ilhakına ekonomik yaptırımlar ile tepki vermiştir. Türkiye ekonomik yaptırımlara katılmamış ancak Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ve Kırım Tatar Türkleri'nin tutumunu desteklemiştir.

1.3.2 Dağlık Karabağ Sorunu ve İçeriği

Dağlık Karabağ Azerbaycan sınırları içerisinde ancak Ermeni nüfusun daha fazla olduğu özerk bir bölgedir. 1988 yılında SSCB Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma talebini reddetmiştir. Buna karşılık Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın kendilerine bağlanması kararlaştırmış, 1989 yılı sonunda bölgenin Ermenistan ile birleştiği ilan edilmiştir. Ancak bu karar Azerbaycan Yüksek Sovyeti veya Sovyetler Birliği tarafından tanınmamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanından sonra Dağlık Karabağ'ın özerkliği kaldırılmış ve doğrudan Azerbaycan'a bağlanmıştır. Buna karşılık Dağlık Karabağ tarafından gerçekleştirilen referandum ile bağımsızlık kararı alınmıştır. Bölgedeki gerginlik 1990 yılından itibaren çatışmalara, 1992 yılında ise savaşa dönüşmüş, Ermenistan Dağlık Karabağ ve çevresini işgal etmiştir. İşgal sürecinde gerçekleşen Hocalı katliamında yüzlerce Azeri'nin öldürülmesi infiale sebep olmuştur. Ermenistan

ordusu tarafından Azerbaycan sınırları içerisindeki toprakların %20'si işgal edilmiş, bölgedeki 1 milyona yakın Azeri mülteci konumuna düşmüştür. Çatışmalar 1994 yılında Moskova'da imzalanan ateşkes ile sonlanmış (Tüysüzöglü, 2012, s. 132-133).

1994'teki ateşkes ilanına rağmen Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında varlığını sürdürmektedir. Sorunun varlığı iki ülkenin dış politikalarına da büyük ölçüde yansımaktadır. Ermenistan'da binlerce asker bulduran Rusya'dan bağımsız bir çözüm mümkün görünmemektedir. Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde de belirleyici konumdadır. Ermenistan'ın batıya bağlanabileceği Türkiye sınır kapıları 1993 yılından beri Türkiye tarafından tek taraflı kapatılmış durumdadır.

Sorunun çözümü adına uluslararası platformda AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesine aracılık etmeyi amaçlamaktadır. AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlığını Rusya, Fransa ve ABD yürütmektedir. 25 yıllık süreçte sorunun çözümüne yönelik somut sonuçlar elde edilememiştir.

1.3.3 Güney Osetya ve Abhazya Sorunu ve İçeriği

NATO'nun 2004 yılındaki genişlemesinde birliğe yedi yeni üye katılmıştır. Rusya bu dönemde NATO ile yapıcı bir etkileşime açık olduğunu vurgulamıştır. Ancak yedi eski Doğu Bloku ülkesinin NATO'ya katılmış olmasının Rusya açısından olumlu bir tablo olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı zamanda 2003 yılında Gül Devrimi ile başa gelen Saakaşvili, Gürcistan'ın öncelikli hedefinin ABD ile ilişkileri geliştirerek AB ve NATO üyesi olmak olduğunu söylemiştir.

Eskiden özerk bölge olan ve 2006'da referandumla ilan ettiği bağımsızlığı hiçbir ülke tarafından tanınmayan Güney Osetya bölgesi, Gürcistan yönetiminden fiilen çıkmıştır. Gürcü yönetimi 17 Nisan 2008'de Güney Osetya'ya verdiği destekten dolayı Rusya'ya uyarı notası göndermiş, 29 Nisan 2008'de sınıra 1500 takviye asker yollamış, 28 Mayıs 2008'de ise gerekirse Rusya ile savaşa hazır olduğunu ilan etmiştir. 2008 yılı Nisan ayında ABD başkanı Bush'un Gürcistan'ın NATO üyeliğini yüksek sesle dile getirmesinin Tiflis yönetimi tarafından bir garanti olarak anlaşıldığı düşünülmektedir.

8 Ağustos 2008 tarihinde Gürcü ordusu kaybolan kontrolü yeniden sağlamak için Güney Osetya topraklarına girmiş, Rusya ise beklenmedik bir şekilde çok büyük bir karşılıkla Gürcistan'a karşı müdahalede bulunmuştur. Rusya daha da ileri giderek, bölgedeki Rus halkının korunması ve Rus Barış Gücü askerlerine saldırılmış olması gerekçesi ile Gürcistan'ı işgal etmeye başlamıştır. ABD'den söylem bazında tepkiler gelse de Gürcistan, Rusya karşısında tek başına kalmış ve iki gün sonra tek taraflı ateşkes istemek zorunda kalmıştır. ABD'nin Gürcistan'a manevi destek amaçlı iki gemisini Karadeniz'e göndermek için boğazlardan geçiş talebi ise Türkiye tarafından Montrö Sözleşmesi öne sürülerek reddedilmiştir (Erkan S. , 2016, s. 52). Savaşın ardından Güney Osetya ve Abhazya tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya bu bağımsızlık ilanlarını tanımıştır. Rusya, Abhazya ve Güney Osetya ile askeri üs kurulması ve savaş ve barış dönemlerinde ortak askeri birlikler oluşturulması konusunda anlaşma imzalamıştır.

1.3.4 Transdinyester Sorunu ve İçeriği

Transdinyester, Moldova'nın içinden geçen Dinyester nehri ile Ukrayna sınırı arasında kalan bölgenin ismidir. Sovyetler Birliği'nin dağılırken, Moldova henüz bağımsızlığını ilan etmediği dönemde 3 Eylül 1990'da Transdinyester Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Rus ve Ukrayna kökenli nüfusun daha çok olduğu Transdinyester bölgesi, Rusya ile birleşmesi gerektiğini savunmuştur. 1992 yılında Moldova güçleri ile bölgede bulunan Rus askerleri arasında çatışma meydana gelmiştir. Çatışmalar Haziran 1992'de Moldova, Romanya, Rusya ve Ukrayna arasında imzalanan ateşkesle sona ermiştir.

Transdinyester bölgesi, Moldova ile Ukrayna arasındaki sınırdan uzanan, Rusça konuşan bir ayrılıkçı bölge niteliğinde olmasıyla Karadeniz Bölgesindeki birçok ülke için aynı anda sorun oluşturma potansiyeline sahiptir. Bölgede 2006 yılında yapılan halkoylamasında halkın %97'si bağımsızlık ve Rusya'ya katılmaktan yana oy kullanmıştır (BBC, 2006). Bir önceki hükümetin AB ile yakınlaşması Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Rusya-Ukrayna krizine benzer bir şekilde Rusya'nın Moldova'da mevcut askeri gücünü kullanarak ve ayrılıkçı bölgeleri tetiklemesi ile bölünme sürecine gidileceğinden endişe edilmiştir (Euronews, 2014).

Moldova’da Rusya-Batı gerilimi yaşandığını ortadadır. Rusya’nın Karadeniz Bölgesinde AB ve NATO ile yakınlaşan ülkelere yönelik sert uygulamaları Gürcistan ve Ukrayna örneği ile hafızalarda yer etmiştir. Moldova’da Batı yanlıları ile Rus yanlıları arasındaki ayrım derinleştikçe Rusya’nın ekonomik gücünü, enerji kartını, ülkedeki askeri varlığını ve Transdinyester bölgesindeki ayrılıkçılığı kullanma ihtimali artmaktadır. Bu ihtimalin gerçekleşmesi sadece Moldova’yı değil tüm Karadeniz Bölgesini etkileyecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BÖLGE SİYASETİNDE KARADENİZ

Büyükelçi Butenev¹'in Türkiye-Rusya ilişkileri hakkında kullandığı “*Rusya'nın İstanbul'daki rolü zannedildiğinden çok daha basit, bu rol, Osmanlı'nın daima en büyük dostu ve daima en büyük düşmanı olmak*” ifadesi hayli dikkat çekicidir (Burçak, 1946, s. 7-11; Başbuğ & Başbuğ, 2007, s. 331). 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Devlet Başkanı Vladimir Putin de, iki yüzyıl sonra benzer noktalara temas etmiştir. Putin ziyaret öncesi verdiği röportajda Türkiye-Rusya ilişkilerine dair “*Karadeniz üzerinde komşuyuz. Biraz karışık ve ilginç bir ortak tarihimiz var. Bu tarihte savaşlar da uzlaşmalar da var. Ama ilginçtir; en fazla olan şey işbirliği*” ifadelerini kullanmıştır (Göksedef, 2016). Gerçekten de 15. yüzyılda kurulan ilk diplomatik ilişkiyle başlayan ilişkiler, uzun tarihi süreçte dostluktan düşmanlığa uzanan karmaşıklığa sahiptir ve bir o kadar da ilginçtir. Ancak Türkiye-Rusya ilişkilerinden bahsederken, ilk önce iki ülkenin Karadeniz'de komşu olduğunu ve bunun yüzyıllardır sürdüğünün altını çizmek gerekmektedir.

Rusya'nın tarihi sıcak deniz arayışı Karadeniz'de Osmanlı-Rusya rekabetini doğurmuştur. Roller Karadeniz'deki gücünü muhafaza etmek isteyen Osmanlı ve Karadeniz'den sıcak denizlere erişmek isteyen Rusya arasında paylaşılmaktadır. 19. yüzyılda Karadeniz Bölgesinde etkinlik gösteren aktörlere, dönemin büyük Batılı devletleri eklenmiştir. Osmanlı giderek zayıflamakta iken, Avrupa devletlerine göre bulunduğu bölgeden çıkarılması gereken bir unsura dönüşmüştür. Ancak bahse konu bölge, Osmanlı devre dışı bırakılırken Rusya'ya kaptırılmaması gerekecek denli kıymetlidir. 19 ve 20. yüzyılda Türk Boğazları artık dönemin tüm başat güçlerinin söz sahibi olduğu uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Bu bakış doğrultusunda türetilen politikalar, Türk Boğazlarını ve Karadeniz'i, Türkiye ile Rusya arasında bir denge tahtasına dönüştürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Türk Boğazları uluslararası oluşumların idaresinde kalmıştır. Boğazların egemenliği ve idaresi 1936 yılında, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile son kez düzenlenmiştir. Sözleşme ticari olarak geçiş serbestisi sunmakta, kıyısı olmayan ülkelerin Karadeniz'de askeri gemi bulundurma

¹ A. P. Butenev (d1787-ö1866) 1830'lu yıllarda Çar Nikolay döneminde Rusya'nın İstanbul Büyükelçisidir.

haklarını kısıtlamaktadır. Sözleşme Türkiye'nin egemenlik haklarını teyit etmekte ve Karadeniz'deki güç dengesini kıyıdaş ülkelere bırakmaktadır. Bu durum harici unsurları Karadeniz'e sokmama isteği açısından kıyıdaş ülkeleri işbirliğine yöneltmiş, kurulan dengenin devamı sağlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Karadeniz'de mevcut olan barış ve istikrar ortamında Türkiye'nin çabası yadsınamaz. Bu çaba elbette Türkiye'nin uzun süredir sürdürmeye çalıştığı denge politikasının bir ürünüdür.

Karadeniz'deki Türk-Rus dengesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bozulmuştur. Bölgesel öncelikleri önde tutan ve bölge dışı unsurları Karadeniz'den uzak tutmaya gayret gösteren Türkiye ile SSCB'ye dayanan dengeli ortam, bağımsızlıklarını kazanan birçok devletin ortaya çıkışı ile değişime uğramıştır. Rusya'nın etki alanından çıkan devletlerle birlikte artık Batı da Karadeniz'de oyuncular arasına katılmıştır. Bu dönemde Türkiye refah ve istikrar adına, Karadeniz'in yeni devletlerini, kurulacak işbirliği mekanizmaları yoluyla ve bölgecilik anlayışıyla bir araya getirme çabasına girişmiştir. Rusya da bölgede işbirliğine dayalı siyaset güdülmesine katkıda bulunmuştur.

Karadeniz'de yeni dönem Rusya'da Avrasyacılık'ın yükselişi ile başlamıştır. Rus dış politikasında belirginleşen yakın çevre yaklaşımı, eski Sovyetler Birliği coğrafyasıyla birlikte Karadeniz Bölgesini de etkisi altına almıştır. Türkiye ise Karadeniz ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile başlattığı ekonomik işbirliği girişimini BLACKSEAFOR ve KUH ile askeri alana da taşımak niyetini göstermiştir. Rusya bölgesel işbirliği oluşumlarına desteğini bu dönemde de esirgememiştir. Ancak 2000'li yıllarda Rusya, artan gücünün de etkisiyle eski nüfuz alanlarında yeniden karar verici rolüne girmiştir. Bölgede giderek artan ABD, AB ve NATO etkisinin bu değişime sebep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte dünyanın sayılı enerji sağlayıcı ülkelerinden biri olan Rusya'nın Karadeniz'den geçen enerji yollarına hükmetme isteğinin de bu dönüşümde etkisi ön plandadır.

Rusya'nın değişen dış politikası Karadeniz Bölgesinde dengeleri değiştirmeye yönelse de Türkiye-Rusya ilişkileri özellikle ekonomi aracılığıyla işbirliği ekseninde seyretmeyi sürdürmüştür. Türkiye açısından Mavi Akım gibi doğalgaz projeleriyle kurulan enerji bağımlılığı, inşaat ve turizm gibi sektörler ile dengelenmeye çalışılmıştır. Güçlenen ekonomik bağlar, bu dönemde Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesindeki ihtilaflarını çözme iradesi göstermelerini sağlamıştır. 2009 yılında yayınlanan ortak bildirmede Türkiye ve Rusya, Karadeniz Bölgesinin stratejik önemini altını çizerek, risk ve tehditler

ile mücadele hususunda fikir birliğinde olduklarını açıklamıştır. Bahsedilen işbirliğinin bölgesel ve uluslararası platformlarda gelişerek süreceği vurgulanmıştır. Aynı bildirmede KEİ'nin etkinliğinin artırılmasına yönelik işbirliği imkânlarından faydalanılması konusunda ortak çaba sarf etme iradesi ortaya konmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009a).

Karadeniz Bölgesinin son dönemde yaşadığı en çarpıcı olayların başında Rusya-Gürcistan Savaşı ile Rusya'nın Kırım'ı ilhakı gelmektedir. Sıcak çatışmaya dönüşen bu iki hadise Karadeniz'de uzun yıllardır süren çok taraflı işbirliği ve istikrar ortamından uzaklaştığının işareti olmuştur. Karadeniz'de deniz gücünü belirgin bir şekilde artıran Rusya'nın tek yanlı ve sert müdahalelerinin son bulmayacağı öngörülebilir. Türkiye, Rusya'ya karşı artan enerji bağımlılığıyla birlikte, Karadeniz'de bugüne kadar kullandığı bölgesel işbirliği oluşumlarının yetersizliği ile karşı karşıya kalmıştır.

Son 5 yüzyıl boyunca Rusya'nın "sıcak denizlere inme" isteğinin ve Osmanlı-Rusya rekabetinin sahnesi olan Karadeniz, günümüzde Türkiye, Rusya, AB, ABD ve NATO için öncelikli politika alanlarından birisi olma niteliğini sürdürmektedir. Bugün AB ve NATO'nun genişlemesi ve ABD ile Rusya'nın dış politikaları Karadeniz Bölgesinin uluslararası siyasetini belirleyen en önemli güçlerdir (King, 2008, s. 14-15). Türkiye ve Rusya'nın bölge siyasetinin geleceğine ışık tutabileceği beklentisiyle, öncelikle Türkiye ve Rusya tarihinde Karadeniz'in yerini ortaya koymakta fayda görülmektedir.

2.1 TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ TARİHİNDE KARADENİZ BÖLGESİNİN YERİ

Karadeniz tarih boyunca bölgedeki büyük güçler arasında rekabetin sahnesi olmuştur. Roma, Bizans, Altın Orda, Osmanlı ve Rus imparatorlukları güçlü oldukları dönemlerde Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Karadeniz'e hâkim olmaya çalışan güçler bölgeyi diğer güçlerden izole etmeye ve dış dünyaya kapatma eğilimi göstermiştir. Bu çabalar Karadeniz'i bir iç deniz haline getirinceye dek sürmüştür. 15. Yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu ve Altın Orda İmparatorluğu farklı dönemlerde Karadeniz'e hâkim olmuştur. Karadeniz, İstanbul'un fethinden sonra yaklaşık 3 yüzyıl boyunca Osmanlı denetiminde kalmıştır. Osmanlı'nın güç kaybetmeye başladığı dönem aynı zamanda

Rusya'nın yükselişine rastlamaktadır. Karadeniz'in tek hâkimi olan Osmanlı, özellikle 17. yüzyıldan sonra bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. 18. yüzyılda Karadeniz'i hâkimiyet altına alan Rusların baskıları 19. yüzyılda giderek artmış ve 20. yüzyılda Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya'sının yıkılması ile sona ermiştir. Osmanlı'nın yıkılışı, Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşu, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş Dönemi gibi dünya için dönüm noktası niteliği taşıyan zamanlarda Karadeniz Türkiye-Rusya ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamaya devam etmiştir.

2.1.1 Karadeniz Bölgesinde Osmanlı-Rusya Mücadelesi

Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı ile ilk diplomatik ilişkisini 1497 yılında kurmuştur (Başbuğ & Başbuğ, 2007, s. 331). 20. Yüzyıla dek iki devlet arasındaki ilişkiler; savaşlar, ittifaklar, yardımlar, dostluklar, soğuk savaş düzeyinde değişkenlikle seyretmiştir.

Rusya Karadeniz'e yönelik ilk adımını 1676-1681 Osmanlı-Rus Savaşı ile atmıştır. Rus Çarı I. Aleksey'in güneye açılma stratejisi ile bugünkü Ukrayna'nın orta bölgesinde yer alan Çehrin (Çigirin) bölgesine 1676 yılında hâkim olmuştur. 1678 yılında Osmanlı ordusu bölgeyi geri almıştır. Savaş sonrasında Rusya ve Osmanlı arasındaki ilk resmi antlaşma olan Bahçesaray Antlaşması imzalanmıştır.

Rusya 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşı'na 1686'da katılıp Osmanlı'ya savaş açmış ve Kırım'a birçok başarısız sefer düzenlemiştir. Ruslar 1696 yılında yeni inşa edilmiş donanması ile Azak Kalesini almayı başarmıştır. Kutsal İttifak devletlerine karşı koyamayan Osmanlı, Balkanlar'da üstünlüğünü sona erdiren Karlofça Barış Antlaşmasını imzalamıştır. 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi ve çevresinin Rusya'da kalması kabul edilmiştir. Uzun yıllar süren savaşa kıyasla küçük bir kazanç olarak görünse de, Rusya'nın Karadeniz'e attığı ilk adım olması açısından önemlidir. Dönemin padişahı II. Mustafa "*Rusların sarayımın içinde gezinmelerine izin veririm de Karadeniz'e çıkmalarına asla müsaade etmem*" demişse de Ruslar sonunda Karadeniz'e inmiştir (Ayverdi, 2012, s. 237). 1711 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Prut Antlaşması ile Azak Kalesi ve çevresi geri alınmış ve Rusların Karadeniz'e olan bağlantısı yeniden kesilmiştir.

1735-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı, Kırım Hanlığı'nın saldırılarını öne süren Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmasıyla başlamıştır. Avusturya 1737 yılında savaşa Osmanlı'ya karşı dâhil olmuştur. Avusturya'nın 1739 yılında ateşkes istemesi Kırım ve Azak bölgesinde kazanımlar elde eden Rusya'yı da barışa razı olmaya itmiştir. 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması ile Rusya'nın Kırım'dan çekilmesi sağlanmış, Rusya'nın Karadeniz'de savaş ve ticaret gemileri bulundurması yasaklanmıştır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Kırım bölgesinde Ruslara üstünlük sağlasa da Balkanlar'da Rusya'ya mağlup olmuştur. 1770 yılında Baltık Denizi'nden Akdeniz'e gönderilen Rus Donanması İzmir açıklarında Osmanlı donanmasına büyük zarar vermiş ve Ege Denizinde varlığını 1774 yılına kadar sürdürmüştür. 1774 yılında tahta yeni geçen I. Abdülhamit, Küçük Kaynarca Antlaşmasına razı olmuştur. Bu antlaşma ile Rusya ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestiye kavuşmuş ve boğazlardan geçiş hakkı kazanmıştır. Sonuç olarak Osmanlı, Karadeniz'deki mutlak egemenliğini kaybetmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlık verilen Kırım, 1783 yılında resmen Rusya'ya bağlanmıştır. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Yaş Antlaşması ile Rusya, Odesa şehrini alarak Karadeniz'deki etki alanını artırmıştır.

Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı işgalinin ardından, III. Selim Avrupa'da müttefik arayışına girmiştir. Bunda İngiltere ve Rusya'nın Fransa'nın Akdeniz'de güç kazanmasını istememesinin etkisi de vardır (Kuzucu, 2013, s. 78). Bu süreçte İngiltere ve Rusya ile antlaşmalar imzalanmıştır. Osmanlı ve Rusya tarihte ilk kez, 8 yıllık ittifak antlaşması imzalamış ve Rus donanması İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş hakkını elde etmiştir (Kuzucu, 2013, s. 85). Rusya yüzyıllardır peşinde olduğu Akdeniz'e çıkışı savaş değil barış yolu ile sağlamıştır (Kleynman, 2016, s. 337). Avrupa'da 1800-1815 Napolyon Savaşları hüküm sürerken, 8 yıllık ittifakın sonunda 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı yaşanmıştır. Savaşı kazanan Rusya, 1812 Bükreş antlaşması ile Doğu Gürcistan ve Kuzey Azerbaycan'daki hâkimiyetini pekiştirmiştir (Teymurova, 2016, s. 57).

1827 yılında Navarin Deniz Muharebesi, Osmanlı adına büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Rusların Balkanları aşması, batıda Edirne, doğuda Erzurum'a kadar ilerleyişi ile devam etmiştir. Savaş sonucunda Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Osmanlı Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmış, Karadeniz'in kuzeyi ve doğusundaki hâkimiyeti Rusya'ya bırakmıştır.

1832 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı-Rus ittifakını yeniden sağlamıştır. Fransa destekli isyan karşısında zor duruma düşen Osmanlı beklediği desteği İngiltere'den alamamıştır. Ruslardan gelen destek teklifi kabul edilmiş ve 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Rusya Batılı bir devletle savaş haline girdiği takdirde boğazlar yalnızca dost Rusya'ya açık olacaktır. Rus askerlerinin ve gemilerinin İstanbul'a yardıma gelmesi meseleyi Avrupa devletleri için boğazların kontrolü ve denizlerin egemenliği seviyesine taşımıştır. 1833 Kütahya antlaşması ile sonlanan savaş, Fransa'nın desteklediği Oğul Kavalalı İbrahim Paşa'nın 1839 yılında Nizip'e saldırmasıyla tekrarlamıştır. Mısır anlaşmaya dirense de, İngiltere, Avusturya, Prusya Krallığı ve Rusya'nın taraf olduğu 1840 Londra Antlaşması ile sorun çözülmüştür.

Mısır isyanları sonrasında Osmanlı'nın çöküş dönemine girmiş olması belirginleşince İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının durumu diğer Avrupa devletleri için önemli bir hal almıştır. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Osmanlı 1841 yılında Londra'da bir sözleşme ile "Boğazların Kapalılığı" üzerinde uzlaşmıştır. Bu antlaşmada yer alan Osmanlı'nın barış zamanında Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapatması maddesi Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile tek başına sahip olduğu hakkı ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Boğazlardaki hâkimiyet ilk defa Osmanlı ile ikinci bir devlet arasında değil uluslararası bir antlaşma ile düzenlenmiştir (Şener, 2014, s. 476).

1853 yılında başlayan Osmanlı-Rusya savaşında Osmanlı Balkanlarda başarılı olsa da, Batum'a giden donanmanın Sinop açıklarında Rus donanması tarafından batırılması Karadeniz'de kaybedilen üstünlüğün delili olmuştur. İngiltere ve Fransa müdahil olarak uzlaşma istemiş, Çar I. Nikolay bu talebi reddetmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Osmanlı lehine savaşa dâhil olmuştur. Müttefikler 1854 yılında Kırım'a asker çıkarmış ve Ruslar'ı mağlup etmiştir. Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Paris Antlaşması ile Osmanlı öncelikle Rus tehlikesine karşı kendini koruma altına almış, bir Avrupa ülkesi olarak tanınmıştır ancak geleceği diğer devletlerin himayesine girmiştir. Antlaşmaya göre Karadeniz'deki tüm tersaneler yıkılacak ve askerden arındırılacaktır. Bu durum Boğazların kontrolü ile birlikte Karadeniz'deki askeri varlığın diğer devletlerin güvenliği için taşıdığı önemin delilidir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda ağır bir yenilgi alan Osmanlı 3 Mart 1878 tarihinde İstanbul Yeşilköy'de Ayestefanos Antlaşmasını imzalamış, Kafkasya, Kuzey-

Doğu Anadolu ve Balkanlarda büyük toprak kaybına uğramıştır. Antlaşmaya göre kurulacak Bulgaristan Prensiği ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya için istenen bağımsızlık Avrupa devletlerinin itirazlarını doğurmuştur. Birkaç ay sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile durum gözden geçirilmiş ve Rusya'nın Balkanlardaki etkinliği ciddi ölçüde azaltılmıştır. 1856 Paris Antlaşması'nda Osmanlı'nın toprak bütünlüğü güvence altına alınmış olmasına rağmen bu anlayışın tamamen terk edildiği açıkça görülmüştür.

2.1.2 I. ve II. Dünya Savaşı Döneminde Karadeniz Bölgesi

20. yüzyılın başı hem Osmanlı hem de Rusya İmparatorlukları açısından yıkılma evresidir. İki imparatorluk da I. Dünya Savaşı'nda farklı taraflarda olsa da savaşın yıkıcı etkisinden azami ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı ve Rusya'nın yıkım sürecinde Karadeniz yine kilit bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Rusya güç ve dikkatini Orta Asya ve Uzakdoğu'ya yöneltmiş, Osmanlı ile çatışma ortamından uzaklaşmıştır. Asya'da yaşanan yenilgiler sonrasında yönünü yeniden Balkanlara çeviren Ruslar, İngiltere ve Fransa'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmiştir. Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin Karadeniz'e açılıp Sivastopol'deki Rus limanlarını ve Rus gemilerini bombalaması ile Osmanlı, Almanya lehine savaşa fiilen dâhil olmuştur. 1915 Çanakkale Savaşı sonrasında Çanakkale ve İstanbul boğazları kapatılmıştır. Karadeniz'e olan bağlantısı kesilen Rusya'nın İngiliz ve Fransızlardan yardım alamaması yıkılmasını hızlandırmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Rusya, Karadeniz'de karşı karşıya gelmekten dikkatle kaçınmıştır (Özbay, 2010). Savaş sonrasında Karadeniz çevresinde dağılım kayda değer miktarda değişmemiştir. Karadeniz'in güney kıyısı boyunca Osmanlı, kuzey ve doğuda Rusya, batıda ise Romanya ve Bulgaristan varlığını sürdürmüştür. Osmanlı, I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak çıkmış, bu antlaşma ise yurdun fiilen işgalinin ve bölünmesinin başlangıcını teşkil etmiştir (Kurban, 2014, s. 144). Antlaşmanın ilk maddesinde Boğazların geçişe açılması ve Boğazlardaki kalelerin işgal edilmesinin yer alması bölgenin jeopolitik öneminin bir başka göstergesidir.

I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı ortamı Rusya'da imparatorluğa güveni zedeleyip tepkileri artırmıştır. Şubat Devrimi'nin ardından II. Nikolay 15 Mart 1917'de tahttan çekilerek Rusya İmparatorluğu'nu sona erdirmiştir. Ekim Devrimi'nin ardından, Sovyetler Birliği'nin 1922'de kuruluşuna dek yoğun bir iç savaş dönemi yaşanmıştır. 1918'de başa

gelen Bolşevikler, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalanmış, Kars, Ardahan ve Batum, Osmanlı'ya geri verilmiştir. Yeni dönemde Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Ankara Hükümeti ve Rusya'nın Bolşevik iktidarı, Batı karşıtı bir tutumla bir araya gelebilmiştir. İlişkiler, Sovyet Hükümeti'nin komünist olmayan ülkelerle ittifak yapmama prensibinin yanı sıra Ermenistan ve Yunanistan'ı da gözetmesiyle resmi ve tam bir ittifak haline dönüşmemiştir. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da, Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasının imzalanması Kurtuluş Savaşı'nın gidişatını değiştirmiştir. Doğu cephesindeki kuvvetlerin batıya kaydırılması, Sovyet Hükümeti'nin maddi ve askeri teçhizat yardımları savaşın başarıyla sonuçlanmasında önemli rol oynamıştır. Doğuda ve Kafkasya'da sorunlar anlaşmalarla çözülmüş, Karadeniz kıyı rejimi ve Boğazlar meselesinin Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin katılımı ile görüşülmesi kararlaştırılmıştır (Kurban, 2014, s. 150).

Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Hükümeti ile kurduğu olumlu ilişkiler 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile aynı çizgide devam etmiştir. Lozan Barış Konferansı'nda Rusların İngiltere'ye karşı Türkiye'nin yanında veya tarafsız kaldığı görülmüştür (Kurban, 2014, s. 155). Lozan'da Vladimir Lenin Boğazlar'ın barış ya da savaş zamanı fark etmeksizin savaş gemilerine kapalı olması taraftarı olduklarını belirtmiştir (Benhür, 2008, s. 291). İki ülke 1925 yılında "Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması", 1929'da "Karadeniz Silahlarının Sınırlandırılması Antlaşması" imzalanmıştır (Benhür, 2008, s. 306).

Lozan Barış Antlaşması'nın eki olan "Lozan Boğazlar Sözleşmesi" ile Boğazlar'ın kontrolü yeniden belirlenmiş ve "Boğazlar Komisyonu"na verilmiştir. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkileri geniş ölçüde sınırlanmıştır. Sözleşmenin Türkiye lehine değiştirilmesini amacıyla Milletler Cemiyeti nezdindeki yapılan girişimlerin sonucunda 1936 yılında "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu yolla Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkını sınırlayıcı hükümler kaldırılmış ve tam egemenlik sağlanmıştır (Şener, 2014, s. 467). Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edilmiştir.

1930'ların sonuna gelindiğinde Türkiye, Batı ile ittifak kurmayı ve yaklaştığı görülen II. Dünya Savaşı'ndan zarar görmemeyi hedeflemiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması İngiltere ve Fransa ile ittifak arayan Türkiye'yi ters durumda bırakmıştır (Ertem, 2010: 252). Aynı dönemde Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden ele alınması, Boğazlarda Rus üssü talepleri ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapma ihtimali olan ittifaklara müdahaleler söz konusu olunca görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Aksine, bakan dönüş yolunda iken Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı resmen imzalanmıştır (Ertem, 2010, s. 255). Sovyetler Birliği'nin talepleri Türkiye'yi Batılı devletler ile yakınlaşma ve destek arayışına itmiştir. Almanya'nın Türkiye'nin konu olduğu Alman-Sovyet pazarlığını resmi olarak Türk Büyükelçisi'ne aktarması ile Sovyetler Birliği'nden açıklama talep edilmiş ve karşılığında Türkiye'ye saldırma amacının olmadığı resmen açıklanmıştır (Ertem, 2010, s. 256-257). Alman-Sovyet savaşında İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin yanında yer almıştır. Türk sınırlarında artan Sovyet askeri gücünün yarattığı endişeye karşılık ise İngiltere ve Sovyetler Birliği notalarında toprak bütünlüğü ve Montrö ilkelerine bağlılıklarını ifade etmiştir.

1943 yılında savaşın Sovyetler Birliği lehine ilerlemesi Türkiye'ye karşı olan yumuşak tavır yeniden tersine çevirmiştir. Türkiye'de ise savaş sonrasında Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin olası hâkimiyeti ve yenilen devletlerin Bolşevikleşeceği endişesi artmıştır (Ertem, 2010, s. 258). 1941 yılında Almanlar ile saldırmazlık paktı imzalayan Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin baskıları artmaktadır. İttifak Devletlerinin Türkiye'ye askeri yardım yapmaktan kaçınması sonucunda ilerleme sağlanamamış ve cephe Balkanlardan değil 1944 Haziranında Normandiya'dan açılmıştır. Bu durum Almanya'nın mağlubiyetini hızlandırmıştır. Türkiye'nin savaşa dâhil olmaması, savaş sonrası süreçte masada yer alamaması ihtimalini doğurmuştur. ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin katılacağı Yalta Konferansı'nda Avrupa'nın geleceği kararlaştırılacaktır. İngiltere Türkiye'ye, Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek için 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etmesi gerektiğini iletmiş, Türkiye savaş ilanını 23 Şubat 1945'te gerçekleştirmiştir.

Savaş ilanı Sovyetler Birliği'ni yumuşatmak için yeterli olmamıştır. Dahası, günün şartlarına uygun olmadığı sebebiyle 1925 yılına ait Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın

tek taraflı olarak feshedildiği bildirilmiştir. Türkiye anlaşmanın gözden geçirilmesi isteğini olumlu karşılamıştır. Ancak Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı içeren toprak, Boğazlarda deniz ve kara üsleri ile Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesi talepleri derhal reddedilmiştir. Konu Postdam Konferansı'nda ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği arasında görüşülmüş ve konunun her bir tarafın Türkiye ile görüşerek ele alınması kararlaştırılmıştır. ABD ve İngiltere Montrö Sözleşmesi'nde değişikliğe olumlu yaklaşıp da Türkiye'nin savunmasının zayıflamaması için değişiklikte ısrarcı olmamıştır. Aksine, 1946 sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı başlatılan çevreleme politikası kapsamında daha net bir şekilde Türkiye'ye destek olma kararı alınmıştır (Ertem, 2010, s. 268).

Sovyetler Birliği taleplerini 8 Ağustos 1946'da yeni bir nota ile yinelemiştir. Savaş sırasında Alman gemilerinin Karadeniz'e geçtiği iddiasıyla Boğazlar Rejiminde değişiklik talep edilmiştir. Bu notaya öncelikle ABD ve İngiltere yanıt vermiş, Boğazlardan geçişin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce düzenlenmesi ve Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından birlikte savunulması kabul edilemez bulunmuştur. Nota TBMM'de görüşülmüş, egemenlik haklarına ve güvenliğe aykırı bulunmuş ve talepler kesin olarak reddedilmiştir. 24 Eylül 1946'da bir kez daha yinelenen talepte Sovyetler Birliği Karadeniz'deki güvenliğinin Boğazlara bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, güvenliği Türkiye ile ortaklaşa sağlanmak istediğini ve bundan tüm Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğinin amaçlandığı ifade edilmiştir. Bu nota da, haberdar edilen ABD ve İngiltere tarafından yine reddedilmiştir. Türkiye ise daha sonra cevabi bir nota ile Sovyet taleplerine karşı çıkmıştır.

2.1.3 Soğuk Savaş Döneminde Karadeniz Bölgesi

Sovyetler Birliği Soğuk Savaş döneminde ABD ile birlikte iki süper güçten biri olmuş ancak Boğazlardan gelebilecek bir saldırıya karşı duyarlılığını her zaman korumuştur. Sovyetler Birliği, öncelikle Karadeniz'i, kıyıdaş olmayan ülkelerin savaş gemilerine kapatmayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini tek başına sağlayacak kadar güçlü olmadığına inandığından, Boğazların savunmasına ortak olma yanlısı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Karadeniz, NATO üyesi ve Batıya entegre olmuş Türkiye haricinde tamamen Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı üyesi ülkelerle çevrilmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin tehditkâr talepleri

karşılığında ABD yanlısı ve tek yönlü bir politika uygulamak durumunda kalmıştır. Ancak bu dönemde dahi Karadeniz’de bölge dengelerini gözetirken, Montrö Sözleşmesi’nden kaynaklı hak ve yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Bu yolla Sovyetler Birliği’nin çıkarlarını da gözetmiş ve bölgede bir gerilim yaşanmasını engellenmiştir.

Josef Stalin’in 1953 yılında ölümünden sonra Sovyetler Birliği 1946 yılındaki toprak taleplerinden vazgeçtiğini bildirmiştir. Türkiye-Batı ilişkilerinde 1962 Küba Füze Krizi, 1963 yılında ABD’nin Türkiye yerine Sovyetler Birliği’nden krom satın almaya başlaması, Kıbrıs sorununda ABD ile görüş ayrılıkları, Johnson mektubu, silah ambargosu gibi yaşanan olumsuzluklar hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunlarla birlikte ekonomik sorunlar genel olarak Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçişi getirmiştir. 1965 yılından Sovyetler Birliğinin 1979 yılındaki Afganistan işgaline kadarki dönemde ikili ilişkiler ve işbirliği ortamı gelişmiş, uzun vadeli anlaşmalar imzalanmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bir röportajda “*Türkiye, çok yönlü bir dış politika izleyecektir. Biz, Komünizm’e karşı olsak da Komünist ülkeler ile devletlerarası münasebetleri devam ettireceğiz*” ifadesini kullanmıştır (Koritskiy, 2016, s. 7).

1967 yılında imzalanan anlaşmalarla Sovyet uzmanlarının yardımıyla Türkiye’de ağır sanayinin² temelleri atılmıştır. 1972 yılında iki ülke arasında İlkeler Deklarasyonu, 1978’de İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Siyasal Deklarasyonu, 1989’da ise Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması imzalanmıştır. Görece iyi düzeyde ilerleyen ilişkiler geçmişteki toprak talebi ve Boğazları kontrol etme niteliğindeki Sovyet emellerinin gölgesini ve kuşkularını her zaman taşımıştır. Sovyetler Birliği’nin Afganistan hükümetinin “daveti” üzerine Afganistan’a girerek 9 yıl savaşması da Türkiye’nin kuzeydeki eski komşusunun gerektiğinde daha agresif bir dış politika izleyebildiği şeklinde yorumlanmış ve bu durum hoş karşılanmamıştır (Gençalp, 2014, s. 348).

2.2 RUSYA’NIN KARADENİZ BÖLGESİ SİYASETİ

Karadeniz Bölgesi, Rusya’nın yakın çevre algılamasında öncelikli olan bölgeler arasındadır. Tellal’a göre Karadeniz Bölgesinin Rusya için taşıdığı önemin birkaç sebebi

² Bu dönemde Sovyetler Birliği ile işbirliği çerçevesinde, petrol rafinerisi, metalürji fabrikası, alüminyum fabrikası, kimya fabrikası, cam fabrikası, baraj, hidroelektrik santrali gibi büyük yatırımlara imza atılmıştır.

vardır. Öncelikle tarihi Rus Ortodoks kültürü açısından bölge önem taşımaktadır. Rusya açısından “doğal güvenlik çizgisi” niteliği taşıması Karadeniz Bölgesini önemli kılmaktadır. Bölge, Rusya için askeri ve ekonomik açıdan ayrıca önemlidir. Rusya Sovyetler Birliği’nin dağıldığı dönemde dış ticaretinin yarısına yakını Karadeniz üzerinden Türk Boğazları aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Yine aynı dönemde Rusya, Sovyetler Birliği döneminde Karadeniz’de sahip olduğu kıyı şeridinin üçte ikisini, 20 limanından 17’sini ve donanma üslerini yitirmiştir (2010, s. 226). Bu çerçevede Sovyetler Birliği sonrasında, Karadeniz Bölgesi önemini korumakta ve Rusya bölgede eski etki alanına erişmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Rusya, askeri veya siyasi olarak, ABD, AB veya NATO eliyle Karadeniz Bölgesine yönelik girişimlerde bulunulmasından rahatsızlık duymaktadır. Bunun bir sebebi de Rusya’nın, ABD’nin tek kutuplu dünya anlayışına karşı çıkmasıdır. Çok kutuplu dünyayı hedefleyen Rusya, yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü “yakın çevre”sindeki denetimi elinde tutmaya ve bölgedeki Batı etkisini sınırlamaya yönelik dış politika uygulamaktadır (Canar, 2012, s. 127)

Rusya’nın temel stratejisi çevre ülkelerdeki bölgesel sorunları dondurup zamana yaymak ve gerekli durumlarda güç kullanma tekeline de sahip olmaktır (Kartal & Kırık, 2014, s. 64). Bu yolla Rusya bölgenin hâkim gücü olarak etki alanını korumayı amaçlamaktadır. Bu amaçla bir yandan ekonomik gücünü ve enerji kaynaklarına sahip ülke olma avantajını kullanırken, diğer yandan Güney Osetya ve Kırım’da olduğu gibi askeri gücünü de bir araç olarak kullanmaktan kaçınmamaktadır.

Karadeniz Bölgesi, Rus dış politikasında tarihsel olarak “sıcak denizlere inme” söylemiyle yer bulmaktadır. Rusya’nın Karadeniz’i uluslararası ilişkileri için bir çıkış yolu olarak görmesi 18. yüzyılın başından beri süregelen bir süreçtir (Erbaş, 2012, s. 129). Rusya’nın Karadeniz’de son dönemde uyguladığı siyaseti ifade edebilmek için sıcak deniz kavramı uygun bir başlangıç noktası olacaktır.

2.2.1 Rusların “Sıcak Deniz” Arayışının Karadeniz ile İlişkisi

“Sıcak Deniz” kavramı uluslararası sularla bağlantılı limanlarla ilişkilidir. Bir liman tüm yıl boyunca hiç buzlanmıyorsa o liman sıcak su limanı (warm-water port) olarak adlandırılmaktadır. Bazı limanlar haftalar, aylar boyunca buzlanma sebebiyle bloke

olabilmektedir. “Sıcak Deniz” kavramı aynı zamanda, tarihi ve ekonomik anlamıyla uluslararası ticaretin ve jeopolitik önemin öznesi konumunda olan ve büyük devletlerin hâkimi veya bir parçası olmak isteyecekleri uluslararası suları temsil etmektedir.

Rusya Avrupa'nın doğusundaki genişlemesini 18. yüzyıla dek sürdürmüştür. 19. yüzyıl ve sonrasında, Rusya'nın uluslararası stratejisinin belirleyici unsurlarından birisi sıcak denizlere ulaşmak olmuştur. Avrasya'da büyük bir coğrafyayı kaplayan Rusya, 18. yüzyılda, kuzeyinde buzullar ve güneyinde Türk Gölü olarak nitelenen Karadeniz ile sınırlandırılmış durumdadır. Karadeniz'i dünyaya bağlayan ve Türk Boğazları olarak adlandırılan Çanakkale ve İstanbul boğazları Osmanlı'nın tam denetimindedir. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın müsaadesiyle Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda, Karadeniz'de ticaret yapma imtiyazına sahip olmuştur (Tellioğlu, 2015, s. 196). Bu dönemde Rusya'nın Karadeniz'de ticari amaçla dahi gemi bulundurmaya hakkı yoktur. Rus Çarı I. Petro döneminden itibaren bu durumu değiştirmeye yönelik adımlar atılmıştır.

Çar I. Petro 1682-1725 yılları arasında hüküm sürerken, tahtta olduğu sürece Rusya'nın büyük limanlara sahip olması ve sıcak denizlere erişilmesi için atılımlarda bulunmuştur. Çar I. Petro, devletin gelişmesi, dünya hâkimiyetini ele geçirmesi için sıcak denizlere açılmanın ve ticaretini geliştirmenin birinci derecede önemli olduğunu kabul etmiştir (Keleş, 2009, s. 90). Bahse konu dönemde Rusya'nın en önemli hedefi Akdeniz olmuştur. Rusya'nın Akdeniz'e erişebilmesi için öncelikle Osmanlı hâkimiyetindeki Karadeniz'de yer edinmesi gerekmiştir. Rusya'nın Karadeniz ve Türk Boğazları üzerinden sıcak denizlere inme çabası I. Petro sonrası dönemde de devam ettirilmiştir.

Rusların Sıcak denizlere inme isteğinin siyasi ve ekonomik yanı kadar dini ve tarihi yanı da mevcuttur. Rusların 10. yüzyılda Ortodoks Hristiyanlık inancını benimsemeleri Bizans ile bağlarını güçlendirmiştir. Ortodoks Hristiyan olan Ruslar, Moskova'nın “Üçüncü Roma” olduğunu ve İstanbul'dan Roma'ya kadar uzanan toprakları bir gün elde edeceklerini düşünüyorlardı. Ortodoksların koruyuculuğuna soyunan Rus Çarlığı, güneye yayılmak, Akdeniz'e hâkim olmak istemiştir (Derviş & Devrisheva, 2015, s. 351-353).

Dünyanın yüzölçümü en büyük ülkesi Rusya'yı tarih boyunca ve bugün güneye, sıcak denizlere yönelmeye mecbur kılan birçok sebep bulunmaktadır. Öncelikle Akdeniz'in birçok kıtanın kesiştiği yerde yer alan geniş bir bölgeye hâkim olması burayı siyasi ve

ekonomik bakımdan önemli kılmaktadır. Geçmişte yalnız siyasi ya da ticaret yolları açısından önem taşıdığı için hedefte olan Akdeniz, 20. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'ya ve hidrokarbon enerji kaynaklarına erişim noktasında olduğu için kilit öneme sahiptir. Rusya'nın verimli tarım arazilerinin büyük bölümü Karadeniz ile bağlantılıdır. Rusya'nın dünyaya açılabilmesi ve rekabet edebilmesi adına Karadeniz üzerinden Akdeniz'e ulaşması şarttır. Akdeniz'in tüm büyük dinlerin merkezine hâkimiyeti de Rusların dikkatini celbedecek önemli bir unsurdur (Keleş, 2009, s. 94).

Rusların Akdeniz'e ulaşma hayali 3 yüzyıl boyunca Rusya ile Osmanlı'nın Karadeniz Bölgesinde mücadelesine neden olmuştur. Rusya'nın Karadeniz'de hâkimiyetini adım adım artırması, giderek güç kaybeden Osmanlı'nın başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerine karşı tavizler vermesine yol açmıştır. Giderek güçlenen ve boğazlar üzerinden Akdeniz'e ulaşmaya yönelik Rusya, Avrupalı rakiplerinin de dikkatini çekmiştir. 18 ve 19. yüzyılda, özellikle İngiltere tarafından, Türk Boğazlarının Rusya'nın eline geçmesini önlemeye yönelik bölge siyaseti uygulanmıştır. Rusya'nın sıcak denizlere yönelik plan ve uygulamalarına, 20. yüzyılda İngiltere ve ABD'nin, 21. yüzyılda ise ABD'nin politikaları engel olmuştur. Dolayısıyla Akdeniz'de baş aktör olmasa dahi Rusya'nın bölgedeki baş aktörü etkileyecek veya onlarla rekabet edebilecek güce sahip olabileceğini söylemek mümkündür (Öztürk, 2013, s. 59).

Rusya'nın Akdeniz'de edindiği güç 2011 yılından beri süregelen Suriye İç Savaşı sürecinde de açığa çıkmıştır. Rusya, Suriye'nin batısında, Akdeniz kıyısındaki Tartus şehrindeki askeri deniz üssünü bu süreçte etkin olarak kullanmıştır. Rusya iç savaş süresince, Suriye'ye destek olmak amacıyla bu üssü aktif olarak kullanmıştır. Bu süreçte Rusya'nın Suriye'ye gönderdiği birçok askeri gemi Karadeniz donanmasına aittir ve Boğazlardan geçerek Akdeniz'e konuşlanmıştır (Öztürk, 2013, s. 58).

Yukarıda ifade edilen birçok unsur Rusya'nın sıcak deniz arayışında Akdeniz'in yerini ve önceliğini ortaya koymaktadır. Rusya'nın Akdeniz'e erişme çabasının siyasi, ekonomik ve dini temelleri yüzyıllar boyunca varlığını korumuş ve Rusya'nın uluslararası siyasetinin belirleyici unsuru olmuştur. Akdeniz'e ulaşabilmek için doğal bir zorunluluk olan Karadeniz ve Türk Boğazları, yüzyıllar boyunca Rusya'nın gündeminden düşmemiştir. Dolayısıyla Rusya'nın Karadeniz'e yönelik ilgisini uzun dönemli olarak en iyi açıklayan kavram sıcak deniz arayışı olmuştur. Bununla birlikte Rusya'nın 20.

Yüzyılda dönüştüğü Sovyetler Birliği'nin, Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya dek uzanan topraklarda edindiği etki alanı, Rusya'nın yakın dönemdeki Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetini belirleyen yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kavramlardan en önemlisi Rusya'nın “yakın çevre” olarak adlandırdığı bölge politikasıdır.

2.2.2 Yakın Çevre Politikası ve Özellikleri

“Yakın çevre” Rusya'nın Karadeniz'e yönelik siyasetinin belirleyici kavramlarından birisidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk defa dile getirilen yakın çevre kavramı eski SSCB ülkelerini kategorize etmek için kullanılmıştır. 23 Nisan 1993 yılında kabul edilen “Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti” belgesinde yakın çevre kavramı iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilki ülkelerin bir üst kademeye yükselebilmek, yani bir süper güce dönüşebilmek için kontrol altında tutmaları gereken coğrafi alanı tanımlamaktadır. Yakın çevre diğer anlamda ise Rusya'nın güvenliği ile istikrarlı büyümesi açısından hayati öneme sahip olan coğrafi bölgeler olarak kullanılmıştır (Erol & Amirbek, 2014, s. 157). Keskin'e göre öncelikle sınır komşuları üzerinde etki alanı kurduklarında, büyük devletler, kendi toprak bütünlüğü ve ekonomik istikrarına yönelik tehditleri en aza indirebilecektir. Bu kapsamda Rusya Federasyonu, kendi güneyindeki ve her biri artık bağımsız devletler olarak var olan eski SSCB ülkelerini dış politikasının en öncelikli etki alanı olarak tanımlamıştır (2015, s. 45).

“Yakın çevre” kavramının ortaya çıkışı, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve Rusya'nın büyük bir dönüşüm içine girdiği döneme rastlamaktadır. Rusya sahip olduğu topraklarının 5,5 milyon km²'lik bölümünü ve nüfusunun yarıya yakınını bu dönemde kaybetmiştir (Cafersoy, 2002, s. 60). Doğu Avrupa, Karadeniz ve Orta Asya'da kaybedilen topraklar ve bu topraklarda varlığını sürdüren Rus asıllı nüfus, Rusya'nın bu bölgelere yönelik kapsamlı ve yeni bir siyaset kurgulamasını gerektirmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın yeni dış politika çizgisinin ne olması gerektiğine ilişkin çeşitli bakış açıları ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği sonrası dönemde Rus dış politikasında ilk olarak Batı yanlısı eğilimler gözlenmiştir. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in öncüsü olduğu ve “Atlantikçilik” olarak adlandırılan eğilim Rusya'nın ilk

dönem dış politikasını şekillendirmiştir. Bu aşamada Batı ile sıkı işbirliğine özellikle ekonomik reformların sağlıklı ilerleyebilmesi adına öncelik verilmiştir.

Cafersoy, Rus dış politikasında Batı yanlısı olan grupların gerekçelerini dört ana noktada toplamıştır. Bu gerekçelerden ilki Rusya'nın Batı ile ortak değerlere sahip olduğu veya sahip olması gerektiğidir. Batı yanlılarının ikinci gerekçesi ise dünya ekonomisi ile bütünleşmedir. Bahse konu bütünleşmenin sağlanabilmesi için Rusya'nın Batı ile yardım ve işbirliği anlaşmalarına ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarının desteğine ihtiyaç duyduğu savunulmuştur. Rusya'nın çevresinde bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin istikrarı da Batı ile ittifakın üçüncü gerekçesi olarak ifade edilmiştir. Bu devletlerde yaşanabilecek çatışmalar ve Rus asıllı nüfusun varlığı Rusya'yı bu olumsuzluğun içine çekebilecektir. Bu açıdan Rusya'nın Batı ile işbirliği, ortak bir güvenlik şemsiyesi altında istikrarla büyüeyebilmek adına gerekli görülmüştür. Batı yanlılarının dördüncü ve son gerekçesi, dünyanın büyük güçlerinin yer aldığı G-7 ve diğer Batılı kurumlarda Rusya'nın yer alması gerekliliğidir. Batılı güçler tarafından eşit statülü ortak kabul edilerek Batılı kurumlarda yer almak büyük güç olmanın gereği olarak görülmüştür (2002, s. 76-78).

Sayılan gerekçeler ışığında, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile büyük bir dönüşüm yaşayan ve sarsılan Rusya'nın, başat güç olan Batı ile kuracağı olumlu ilişkiler sayesinde yeniden eski gücüne erişebileceği tasavvur edilmiştir. Yeltsin ve Kozirev'in tasarladığı dış politika Batı ile işbirliğini öngörmekle birlikte, tarihi Rus kimliğini yitirme pahasına Batı'ya dönüşmeyi ve Batı'nın bir parçası olmayı da amaçlamıştır (Tsygankov, 2010, s. 60). Bununla birlikte, Rusya'nın Batıyı tedirgin edecek siyasi adımlardan kaçınma tercihi, ekonomik olarak güç bir dönem yaşayan Rusya'nın Batılı uluslararası finans kuruluşlarına ihtiyaç duymasından da kaynaklanmıştır. Rusya'nın değişen ve bir anlamda yumuşayan dış politikası Karadeniz Bölgesi ülkeleriyle ilişkilerine de yansımıştır. Rusya bu dönemde Karadeniz Bölgesi ülkeleriyle ilişkilerini olabildiğince geliştirmeye çalışmıştır (Kodaman, 2007, s. 146).

1992 yılının sonlarına doğru Batı öncelikli dış politika çizgisine Rus halkının desteği giderek azalmıştır. Özellikle güvenlik ve ekonomik alanda Batı'dan beklenen desteğin alınamamış olması iç siyasette eleştiri konusu olmuştur. Geçen birkaç yıl içerisinde ekonomik sorunların, işsizliğin ve etnik çatışmaların önlenememiş olması izlenen dış politikayı sorgulanır hale getirmiştir (Tüysüzoğlu, 2012, s. 192). Bu dönemde Yevgeny

Primakov'un yürüttüğü Dış İstihbarat Başkanlığı, Rusya'nın dış politika önceliklerinin yeniden ele alınması ihtiyacını ve eski Sovyetler Birliği bölgesine odaklanılmasını dikkate getirmiştir. Bununla birlikte Yeltsin'in danışmanı Sergei Stankeviç, Rusya'nın Soğuk Savaş dönemi sonrasındaki rolünü Avrupa ile Asya arasında kültürel bir köprü olarak betimlemiş ve eski Sovyetler birliği ülkelerindeki Rus asıllı nüfusun haklarının savunulması gerekliliğinin altını çizmiştir. Dışişleri, Savunma ve Güvenlik Bakanlıkları temsilcilerinin yer aldığı Güvenlik Konseyi, 1992 yazında Stankeviç'in görüşleri ile paralel bir rapor yayınlamıştır. "Rusya Federasyonu Dış Politikası için İlkeler" isimli raporda Rusya, bir dünya gücü olması gereken, Doğu ve Batı arasında köprü görevi görürken "yakın çevre"sindeki çıkarları gözetecek bir devlet olarak tanımlanmıştır (Tsygankov, 2010, s. 66). 1993 yılına gelindiğinde Rusya'nın dış politikasında belirleyici unsur olan Atlantikçilik, yerini Avrasyacılık'a bırakmaya başlamıştır.

Rusya'nın dış politika çizgisinde Avrasyacılık'a geçişi Yeltsin ve Kozirev tarafından 1993 yılında açıkça duyurulmuştur. Kozirev, Batı ile ilişkilerde "balayı dönemi"nin bittiğini ilan etmiştir. Aynı dönemde Yeltsin, ABD'nin kendi şartlarını dayatmasını eleştirmiş, Batı'nın dengelenmesi gerekliliğini "sonuç olarak biz bir Avrasya ülkesiyiz" sözleri ile ifade etmiştir (Tsygankov, 2010, s. 67). Avrasyacı dış politikayı benimseyen gruplar 1993 ve 1995 seçimleri sonucunda Rusya meclisindeki yükselişini sürdürmüştür. Bu dönem aynı zamanda Rusya'nın Karadeniz Bölgesi ile birlikte yakın çevresi olarak gördüğü Kafkasya ve Hazar bölgesinin, ABD tarafından yaşamsal çıkar alanı ilan edildiği döneme rastlamaktadır. Rus dış politikasında Avrasyacılık'ın yükselişi, Batı yanlısı Kozirev'in ardından, Rus dış politikasının yeniden ele alınmasını ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasına odaklanılmasını isteyen Yevgeny Primakov'un Dışişleri Bakanlığına getirilmesi ile somutlaşmıştır. Primakov 1996-1999 yılları arasında da Başbakanlık konumuna yükselecektir.

Primakov'un Dışişleri Bakanlığına getirilmesi ile Avrasyacılık, Rus dış politikasında birincil etken konumuna gelmiştir. Bunun öncesinde, 1993 yılında yayınlanan çeşitli belgelerde Avrasyacılık anlayışının ve yakın çevre ülkelere artarak verilen önemin etkilerine rastlanmaktadır. 1993 yılının askeri doktrininde, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin yer aldığı BDT üyelerine, Rusya ve BDT ülkelerinin çıkarları tehdit altında bulunduğu takdirde askeri müdahalede bulunma hakkı ilan edilmiştir (The Basic

Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation, 1993). Aynı yıl yayınlanan “Rusya Federasyonu’nun Dış Politika Konsepti” belgesinde Rusya’nın yaşamsal çıkarları tanımlanmıştır. Belgede, Rusya’nın uluslararası konumuna zarar verebilecek herhangi bir adım, Rusya veya BDT ülkelerinin bütünlüğüne zarar verecek her türlü davranış, sınırdaş ülkelerde yaşanabilecek sıcak çatışmalar, Rusya’nın yaşamsal çıkarları arasında sayılmıştır (Light, 2003, s. 46).

Rus dış politikasındaki “yakın çevre” vurgusunu Yeltsin sonrasında iktidarı devralan Putin ve Medvedev döneminde de gözlemlemek mümkündür. 2000 yılında yayınlanan “Rusya Federasyonu’nun Milli Güvenlik Konsepti” belgesinde uluslararası tehditler arasında, Rusya çevresinde yaşanacak olası sıcak çatışmalar sayılmıştır. Bununla birlikte bu çatışmaların konumu olarak Rusya’nın sınırları ile BDT üyesi ülkelerin sınırları aynı cümlede anılmıştır. Bu açıdan Rusya’nın kendi sınırları ile yakın çevre politikası kapsamında ele aldığı ülkelerin sınırlarını eşit önemde gördüğü söylenebilir. Rusya bu belgede, belirli koşullar altında dünyanın stratejik olarak önemli bölgelerinde askeri varlık bulundurmaya, askeri-stratejik bir denge unsuru olarak kullanabileceğini ifade etmiştir (National Security Concept of the Russian Federation, 2000).

2000 yılı sonrası Rus dış politikası belgelerinde yakın çevre vurgusu yalnızca BDT ülkeleriyle sınırlı değildir. 2008 yılında yayınlanan “Rusya Federasyonu’nun Dış Politika Konsepti” belgesinde Karadeniz ve Hazar bölgesine ayrıca yer verilmiştir. Karadeniz Bölgesi için KEİ’nin kimliğinin korunmasının önemini altı çizilirken, Hazar bölgesi devletleri için işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Belgede Rusya NATO ile “eşit ortaklık” çizgisinde işbirliğine açık olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte NATO’nun Karadeniz’e yönelik genişlemesine, dolayısıyla Ukrayna ve Gürcistan’ın ittifak katılmasına karşı olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2008). Benzer bir vurgu 2010 yılında ilan edilen askeri doktrinde de yer almaktadır. NATO’nun genişlemesinin ve gücünü uluslararası hukuka aykırı kullanma hevesinin Rusya’ya yönelik birincil dış tehlike olduğu, bunun askeri bir tehdide dönüşebileceğine dikkat çekilmiştir (Russian Military Doctrine, 2010)

Yakın çevrenin Rus dış politikasında etkisini artırdığı dönemde, Karadeniz Bölgesine ilişkin en önemli gelişmelerden biri 1997 yılında Ukrayna ile imzalanan Karadeniz Donanması anlaşması olmuştur (Tellal, 2010, s. 208). Bu anlaşma ile Ukrayna’nın Kırım

yarımadasının en güney ucundaki Sivastopol şehrindeki üs Rusya'ya kiralanmıştır. 20 yıl geçerli olacak anlaşma kapsamında Rusya Karadeniz'deki askeri varlığını sürdürme imkânına kavuşmuştur. 2003 sonrasında Gürcistan ve Ukrayna'da Batı yanlısı liderlerin "Renkli Devrimler" ile başa gelişi, AB ve NATO'nun doğuya doğru genişleme politikası Rusya'yı son derece rahatsız etmiştir. Rusya yeniden süper güç olabilmesinin Ukrayna ve dolayısıyla Kırım olmadan olmayacağını bilerek AB ve ABD'nin kendi nüfuz alanına müdahalelerine gerektiğinde tepki vermektedir (Keskin, 2015, s. 59).

Yakın Çevre politikasının bir başka önemli unsuru Rusya Federasyonu dışında yaşayan Rus asıllı nüfustur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 25 milyon Rus bugünkü Rusya'nın sınırlarının dışında kalmıştır. Bugün anılan Rusların sayısının 30 milyona ulaştığı düşünülmektedir (Suslov, 2017, s. 5). Rusya, bahse konu "Dış Ruslar"ın haklarını ve güvenlik sorunlarını öne sürerek yakın çevre ülkelerine müdahil olma hakkına sahip olduğunu düşüncesiyle hareket etmektedir. Rusya yakın çevre ülkelerindeki karışıklıklara müdahil olma hakkını kendinde görmekte, buralarda yeni üsler edinerek, bölgede yaşayan "Dış Ruslar"ın çıkarlarını koruyarak Rusya için güvenli sınırlar oluşturmayı amaçlamaktadır (Yılmaz, 2007, s. 48).

Rusya'nın yakın çevre politikası öncelikle birçok eski Sovyetler birliği ülkesinin yer aldığı Orta Asya'ya yönelik düşünülmektedir. Bununla beraber yakın dönemdeki Güney Osetya ve Kırım'a yönelik askeri müdahalelerin, Karadeniz ve Kafkasya bölgelerinin de Rusya için aynı derecede önem taşıdığı anlamına geldiği görülebilmektedir.

2.3 TÜRKİYE'NİN KARADENİZ BÖLGESİ SİYASETİ

Türkiye, Karadeniz'i açık denizlere bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazlarına, Karadeniz'de en uzun kıyı hattına ve en büyük deniz yetki alanına sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemden beri Karadeniz havzasında Batı ve Rusya arasında yaşanan rekabetin tarafı haline gelmemeye özen göstermiştir. Türkiye, bölge ülkesi olarak diğer bölge ülkelerinin hakkını göz ardı etmeden, dengeli ve işbirliğine yönelik bölge siyaseti uygulamaktadır. Bölge ülkeleri arasındaki ekonomi ve güvenlik işbirliğini Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı ve Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu'nun (BLACKSEAFOR) kuruluşuna öncülük ederek kurumsallaştırmıştır. Türk

Deniz Kuvvetleri, 2004'ten beri süren Karadeniz Uyumu Harekâtı ile kıyıdaş ülkelerin Karadeniz'deki asimetrik tehditlerle mücadelede eşgüdüm sağlamasını amaçlamıştır.

Avrupa-Atlantik sisteminin Karadeniz Bölgesine yönelik girişimleri sıklıkla Rusya'nın tepkisine yol açmaktadır. Bunun aksine Türkiye'nin süregelen bölge siyaseti Moskova'yı rahatsız etmemektedir. Ankara ziyareti sırasında Putin, Karadeniz'e yabancı gemilerin girmesine ve Montrö sözleşmesinin şartlarının değiştirilmesine karşı olduklarını, bölgesel güvenliği Türkiye ile ortaklaşa sağlamaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır (Sandıklı, İsmayılov, & Kaya, 2014, s. 49). Rusya, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesine yönelik bölgeselci anlayışı ön plana çıkartan ve işbirliği ekseninde gelişen siyasetini desteklemekte ve Türkiye'nin öncü olduğu oluşumlara katılım göstermektedir.

Türkiye, Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetini ekonomik alanda KEİ, askeri alanda BLACKSEAFOR ve KUH gibi uluslararası oluşumlarla somutlaştırma çabasıdadır. Karadeniz ve Türk Boğazlarına yönelik dış politikasını ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile çerçevesi çizilen haklarına dayandırmaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türk tarihi açısından önemini anlayabilmek adına ve bugün sahip olunan hakların hangi süreçlerden geçilerek elde edildiğine değinmek gerekmektedir.

2.3.1 Türk Boğazlarının Tarihi

Türkiye Karadeniz'e kıyısı olan altı devletten biridir. Bununla birlikte Osmanlı'dan bu yana hâkim olduğu İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerden ayrılmaktadır. Boğazlar stratejik ve ekonomik değerlerinin yanı sıra, sahibi olan ülkeye bölgenin ve kendisinin geleceği hakkında önemli yükümlülükler de getirmektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları da bu açıdan stratejik/askeri ve ekonomik bakımdan uluslararası öneme sahiptir. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Akdeniz ve ötesine çıkışında ve aynı şekilde Karadeniz'e girişinde bağlantı bu iki boğaz vasıtasıyla sağlanmaktadır. Boğazları kullanan ticari gemilerin sayısının yüksekliği söz konusu geçiş noktasının ekonomik değerini ortaya koymaktadır. Boğazlar, kara ve deniz harekâtlarında coğrafi olarak sahip olduğu avantajlarla diğer ülkelerin askeri amaçlı geçişlerinde doğal bir engel niteliğindedir. Böylece Boğazlara hâkim olan devlet Karadeniz, Ege denizi, Anadolu ve Balkanlar üzerinde geniş bir savunma ve etki alanına sahip olabilecektir.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, İstanbul'un fethinden bu yana Türklerin hâkimiyetindedir ve Karadeniz'in bir Türk gölü haline geldiği dönemden itibaren "Türk Boğazları" olarak anılmaya başlamıştır (Tüysüzoğlu, 2012, s. 234). Uluslararası bir anlaşmanın konusunu oluşturmaları ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık denizlere ulaşımında tek yol olması nedeniyle Türk Boğazları uluslararası boğaz niteliğini haizdir.

Türk Boğazlarının bugünkü hukuki statüsü 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'yle belirlenmiştir. Türk Boğazlarının geçiş rejiminin tarihsel olarak geçtiği aşamalar üç döneme ayrılmaktadır (Şener, 2014, s. 469);

- 1) Boğazlarda mutlak Türk egemenliği dönemi
(Mutlak kapalılık dönemi, 1453–1809)
- 2) Boğazların ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi
(Sözleşmecî kapalılık dönemi, 1809–1841)
- 3) Boğazların çok taraflı antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi
(Sınırları belirli açıklık dönemi, 1841-günümüz)

Türk Boğazlarında mutlak kapalılık dönemi İstanbul'un fethi ile başlamıştır. Bu dönemde Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelere verilen ticari maksatlı tek taraflı imtiyazlar dışında boğazlar ve Karadeniz'e geçiş tamamen Osmanlı'nın denetimindedir. Türk Boğazlarında mutlak kapalılık döneminin bitişi Rusya'nın Avrupa ve Karadeniz'e doğru genişlediği döneme rastlamaktadır. Karadeniz'de ticaret gemisi bulundurması bile yasak olan Rusya 1770 yılında kuzeyindeki Baltık denizinden Akdeniz'e gönderdiği donanması ile Osmanlı'yı mağlup etmiştir. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile boğazlardan geçiş hakkının yanı sıra Karadeniz ve Akdeniz'de ticari gemi bulundurma serbestisine kavuşmuştur. Fransa'nın 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Rusya ile 8 yıl süreli bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile Rus donanması İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçme hakkına sahip olmuştur.

Boğazların ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi 1807-1809 Osmanlı-İngiliz Savaşı'nın sonucunda imzalanan Kale-i Sultaniye Antlaşması ile başlamıştır. Bu antlaşma ile savaş ve barış dönemlerinde savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçmelerinin yasak olduğu kayıt altına alınmıştır. Osmanlı bu döneme dek boğazların

kapalılık kararını tek başına almaktadır, bu anlaşma ile artık ikinci bir devletle varılan uzlaşısı sonucunda bu karar alınmıştır. 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Rusya, Batılı bir ülke ile savaştığı durumlar için boğazların kendisine açık, diğer tüm ülkelere kapalı olmasını sağlamıştır.

Boğazların çok taraflı antlaşmalarla düzenlenmesi dönemi 1841 yılında başlamıştır. Londra’da imzalanan sözleşme ile Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu “Boğazların Kapalılığı” üzerinde uzlaşmıştır. Sözleşme uyarınca barış zamanında Boğazlar bütün devletlerin savaş gemilerine kapatılacaktır. Boğazlar bu sözleşmeye dek Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci bir devlet arasındaki ilişkilerinin bir parçası konumundadır. Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Türk Boğazları ilk defa uluslararası bir antlaşmanın konusu olmuştur (Şener, 2014, s. 476).

I. Dünya Savaşında Osmanlı’nın Almanya yanında savaşa girerek Rusya’nın müttefikleriyle bağlantısını kesmesi Rusya’nın yaşadığı yıkımı hızlandırmıştır. Osmanlı savaştan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesini imzalayarak çıkmıştır. Bu anlaşmanın birinci maddesinin “*Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, Karadeniz’e serbestçe geçişin temini*” olması da elbette anlamlıdır.

Osmanlı’nın yıkılış belgesi olan Sevr Antlaşması da Türk Boğazlarına yönelik maddeler barındırmaktadır. 1920 yılında imzalanan ancak yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşmasına göre boğazlar savaş ve barış zamanında tüm devletlerin gemilerine açık olacaktır. Boğazlardan geçiş on ülkenin yer aldığı uluslararası bir komisyon tarafından düzenlenecektir. Müttefik Devletler komisyonunun çağrısı üzerine donanmasını çağırabilecek, boğaz dolaylarında asker bulundurabilecektir. Bu şartlar Osmanlı’nın Türk Boğazları üzerindeki egemenliğinin fiilen sona erdiğini ilan etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş evresinde de Karadeniz ve Türk Boğazları gündeme gelmiştir. Bunun bir örneği Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasıdır. Kurtuluş Savaşı’nın gidişatını değiştiren bu antlaşma ile Karadeniz kıyı rejimi ve Boğazlar meselesi Karadeniz’e kıyısı olan diğer devletlerin de katılımı ile görüşülmek üzere kararlaştırılmıştır (Kurban, 2014, s. 150).

Sevr Antlaşmasından üç yıl sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde TBMM ile I. Dünya Savaşının galibi İtilaf devletleri arasında Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı olan bu antlaşma ek olarak boğazlara dair bir sözleşme içermektedir. Sözleşme uyarınca, barış zamanında ticari gemiler için tam, savaş gemileri için sınırlı bir serbest geçiş ilkesi kabul edilmiştir. Başkanı Türk olan bir komisyon Boğazları denetleyecek, bölge askerden arındırılacaktır. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Türkiye'nin savunma ve egemenlik haklarını kısıtlayan maddeleriyle beklentileri karşılayamamıştır. Türkiye her ne kadar boğazların tam egemenliğine sahip olmak istese de Lozan Barış Konferansında bu konuda bir anlamda geri adım atmak durumunda kalmıştır. Güneş'e göre bu geri adım taktiksel bir geri çekilmedir (Türk Boğazları, 2007, s. 227). 1921 Antlaşmasıyla Sovyetler Birliği ile yakınlaşan Türkiye'nin, boğazlar konusunda Batı'ya yakın durarak denge politikası uyguladığını söylemek mümkündür. Ötelenmiş olan boğazlardaki egemenlik sorunu Türkiye tarafından 1930'lu yıllarda yeniden gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Milletler Cemiyeti'nin barış ve güvenliği tesis edemediği bu dönemde, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin imzalandığı koşulların büyük ölçüde değişmiş olduğu tezine dayanarak yeni bir antlaşma sağlanması girişiminde bulunulmuştur. Diplomatik girişimler neticesinde 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde boğazlar konulu bir konferans toplanmasına karar verilmiştir.

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türk Boğazlarının rejimi yeniden düzenlenmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin aksine Türk tezlerini yansıtmakta ve boğazlarda Türkiye'nin tam egemenliğinin yeniden kurulmasını sağlamaktadır. Sözleşmenin en önemli unsuru savaş gemilerinin boğazlardan geçişi için Karadeniz'de kıyısı olan devletler ile diğerleri arasında net bir ayırım yapılmış olmasıdır. Barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler için; Karadeniz'de bulundurulabilecek kuvvetlerin toplam tonajı bu ülkeler için tek başına 30 bin ton, tüm ülkelerin toplamı için 45 bin ton ile sınırlandırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017). Ayrıca bu kuvvetler Karadeniz'de en fazla 21 gün kalabileceklerdir. Savaş zamanı için Türkiye'nin tarafsız, yakın savaş tehdidi altında ve savaştan taraf olduğu durumlar için ayrı haklar tanımlanmıştır. Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda savaştan tarafların gemilerinin boğazlardan geçişi yasaklanmıştır. Türkiye'nin kendisini yakın savaş tehdidi altında hissettiği veya savaştan taraf olduğu zamanlar için boğazlardan savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Boğazlarda

Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayan düzenlemelerine son verilmiştir. Uluslararası Boğazlar Komisyonu ve Türkiye'nin bölgede asker bulundurmasına engelleyen hükümler kaldırılmıştır. Ek protokol ile Türkiye'nin boğazlar bölgesinde asker bulundurabilme hakkı yeniden tanınmıştır (Güneş Ş. , 2007, s. 234).

Türkiye özellikle II. Dünya Savaşı döneminde Almanya ve İtalya'nın Montrö'ye aykırı talepleriyle karşılaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyetler Birliği ile ABD ve İngiltere tarafından sözleşmenin yeniden düzenlenmesi gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Ancak iki tarafın taleplerinin ortak bir noktada buluşmaması mevcut durumun devamını sağlamıştır (Güneş Ş. , 2007, s. 230). Montrö Boğazlar Sözleşmesinin kurduğu düzen ve Türkiye'nin sürdürdüğü denge politikası Soğuk Savaş dönemi boyunca Türk Boğazlarının statüsünün yeniden tartışmaya açılmasına engel olmuştur.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Karadeniz'in değişen yapısı Montrö Sözleşmesi açısından yansımalar meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin kıyıdaş devletler olarak dünyanın geri kalanının etkisinden izole ettikleri Karadeniz'de, bu dönemde devlet sayısı dörtten altıya çıkmıştır. Daha da önemlisi Romanya ve Bulgaristan'da değişen rejimler Batı yanlısı dış politika yürütmeye başlamışlardır. Dönüşen bu bölgeyi Avrupa-Atlantik cephesine kazandırmak isteyen oluşumlar, bölgede kıyıdaş olmayan devletler için askeri varlık bulundurmaya imkânsız kılan Montrö Sözleşmesinin değişmesi gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye, Karadeniz'in kıyıdaş ülkelerin eşgüdümünde korunduğu, dengeli bir işbirliği alanı olması isteğini devam ettirmiştir. Rusya ise karşı olduğu tek kutuplu sistemin AB, NATO veya doğrudan ABD eliyle bölgeye müdahil olmak istemesine karşı çıkmaktadır. Burada denklemi değiştiren unsur ise AB ve NATO üyesi olan Romanya ile Bulgaristan'dır. Bölgede etki alanı kurmakta güçlük çeken Avrupa-Atlantik ittifakının, bölgede iki ciddi müttefike sahip olması bir gerginlik potansiyeli doğurmaktadır. Bu durum Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlarının statüsünün geleceğine dair soru işaretleri oluşturmaktadır.

2.3.2 Türkiye'nin Karadeniz Bölgesindeki Güvenlik Siyaseti

Erbaş'a göre Türkiye'nin jeopolitik algısında Karadeniz bir kapalı denizdir. Karadeniz'e giriş-çıkış Türkiye'nin kontrolü altındaki boğazlardan yapılmaktadır ve dolayısıyla

Türkiye, Karadeniz’de güvenliği sağlamaktadır (2012, s. 148). Bu algının başlıca kaynağı ise Montrö Antlaşması’nın Karadeniz’de kurduğu denge ortamı ve Türkiye’ye sağladığı yetkililerdir. 2008 yılında Rusya ile Gürcistan’a müdahalesi, ardından 2014 yılında Rusya’nın Ukrayna ile yaşadığı kriz ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı ile devam eden krizler Türkiye’nin Karadeniz algısını sarsan gelişmeler olmuştur. Yaşanan krizler Karadeniz’de güvenlik sorunlarının mevcut olduğunun ve yerleşik bir güvenlik sisteminin var olmadığının emareleridir. Buna rağmen Türkiye’nin Karadeniz algılaması ve bölge ülkeleri ile işbirliği çerçevesinde kalma çabası aynı çizgide devam etmektedir.

İki dünya savaşı, ABD-SSCB rekabeti ve çift kutuplu dünya düzeninden kaynaklanan uzun süreli gerilim gibi küresel olayların yaşandığı bölgelerden biri Karadeniz olsa da bugüne dek Karadeniz’de deniz güvenliği konusunda ciddi bir çatışma yaşandığı söylenemez. Oysa Karadeniz’de bir güvenlik krizinin meydana gelmesi, örneğin Ege Denizi’ndeki muhtemel bir Türk-Yunan krizine göre çok daha tehlikeli sonuçlar doğuracak ve sınırlandırması çok daha maliyetli olacaktır (TEPAV, 2007, s. 3). Karadeniz’de ortaya çıkacak bir güvenlik krizinin taraflarının Rusya, ABD, AB ve NATO olacağı düşünüldüğünde krizin tırmanma ve öngörülemez sonuçlar doğurma riskinin yüksek olduğu söylenebilir.

Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ekseninde, Karadeniz’in kıyıdaş ülkelerin eşgüdüm içinde askeri güçleriyle dengelediği bir iç deniz olması taraftarıdır. Bu açıdan Montrö Sözleşmesi’nin Karadeniz’e yabancı ülke gemilerinin girişini net bir şekilde sınırlayan ilkesinin yıpratılmasına izin vermemesi hayati önem taşımaktadır. ABD’nin AB ve NATO üzerinden veya Romanya, Bulgaristan gibi kıyıdaş ülkeleri kullanarak Karadeniz’de etki alanını artırma çabaları bugüne dek sürdürülen denge ortamının bozulması riskini doğurmaktadır. Karadeniz’de askeri güç dengesinin bozulması ise en başta Türkiye’nin çıkarlarına ters düşecektir. Karadeniz’in mevcut dengelerinin ve statüsünün etkilenmesi ihtimalinin, Türkiye’nin mili güvenliğiyle doğrudan ilgili olduğu düşünülmektedir (Çeviköz, 2017).

Montrö Sözleşmesinin varlığı ve deniz yetki alanları ile ilgili anlaşmazlıkların var olmaması Karadeniz’i deniz güvenliği açısından istikrarlı kılmaktadır. Türkiye açısından ise, Karadeniz’in yaklaşık yarısı, yapılan antlaşmalarla Türkiye’nin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesi olarak tescil edilmiştir. Bu durum, ülkemiz için Karadeniz’i

deniz yetki alanlarının paylaşımı açısından Ege ve Akdeniz'e kıyasla daha istikrarlı kılmaktadır (Türk Deniz Kuvvetleri, 2015, s. 10).

Türkiye kıyıdaş ülkelerle eşgüdüm ve karşılıklı güvenin tesis edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli askeri oluşumlara ön ayak olmaktadır. Bunların en önemlisi 2001 yılında tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla oluşturulan Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu'dur (BLACKSEAFOR). 1998 yılında Bulgaristan'ın Varna şehrinde düzenlenen II. Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı'nda, Türkiye'nin önerisi ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri doğmuştur (Kandemir, 2008, s. 140). Diplomat, deniz subayları ve yetkili uzmanların katıldığı Uzmanlar Grubu Toplantıları ile fikir olgunlaştırılmıştır. 28 Haziran 2000 tarihinde Ankara'da, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin büyükelçilerinin katılımıyla BLACKSEAFOR'un kuruluşuna dair niyet mektubu imzalanmıştır. 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da, Dışişleri Bakanı düzeyinde katılımı kuruluş anlaşması imzalanmıştır (Askerzade, 2014, s. 101).

BLACKSEAFOR Karadeniz'de, tıpkı KEİ gibi Türkiye öncülüğünde kurulan ve bölge ülkelerini bir araya getirmeyi hedefleyen askeri bir oluşumdur. Karadeniz Bölgesinde askeri işbirliğini geliştirmenin yanı sıra bölgenin bu yolla dışarıdan gelebilecek etkilerden korumak da amaçlar arasındadır (Türk Deniz Kuvvetleri, 2016, s. 3). Askeri yetenek ve imkânları birbirinden tamamen farklı kıyıdaş devletler BLACKSEAFOR kapsamında 2004 yılından itibaren yılda iki kez bir araya gelmektedir. Kuruluş anlaşmasında BLACKSEAFOR gücünün BM veya AGİT kapsamında uluslararası faaliyetlere katılabileceği de yer almaktadır. BLACKSEAFOR, taraf devletlerin oy birliği ile onayı olduğu takdirde Karadeniz dışında da görevlendirilebilecektir.

Kuruluş anlaşmasında, BLACKSEAFOR gücünün hedefi, Karadeniz'de kıyısı olan devletler arasında dostluğun, iyi ilişkilerin ve karşılıklı güvenin daha da güçlenmesine katkıda bulunmak olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte Deniz Kuvvetleri arasında işbirliğinin güçlendirilmesiyle bölgede barış ve istikrarı geliştirmek hedeflenmektedir. Ortak deniz gücünün komutası kıyıdaş ülkeler arasında sırayla değişecektir. Üye ülkelerin deniz kuvvetleri BLACKSEAFOR kapsamında arama-kurtarma, insani yardım, mayın temizleme, çevre koruma, iyi niyet ziyaretleri gibi faaliyetler icra edecektir.

11 Eylül saldırıları sonrasında küresel anlamda değişen terör ve güvenlik algısı BLACKSEAFOR görev tanımlarına da yansımıştır. 2004 yılında değişen görev tanımlamasında organize suçlar ve terör tehditleri de görev kapsamına alınmıştır. Bu değişikliğin gerçekleşmesinde aynı dönemde Akdeniz’de NATO çerçevesinde yürütülen “Aktif Çaba (Active Endeavor)” deniz operasyonlarının etkisi vardır. Terörist faaliyetlere karşı koyma odaklı Aktif Çaba operasyonlarının, Karadeniz’i kapsayacak şekilde genişletilmesi isteği gündeme gelmiştir (Özarıslan, 2011, s. 70). Türkiye ve Rusya öncülüğünde, Karadeniz’de NATO’nun daimi varlığına gerek duyulmaması adına BLACKSEAFOR görev tanımı değiştirilmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen “Terörizmle Mücadele Operasyonu” tatbikatı bu değişikliğin sonucudur. BLACKSEAFOR’un görev ve yetkilerinin zamanla daha da artırılması Karadeniz’de ortak güvenlik anlayışını benimsetecek, bölgesel işbirliğinin kuvvetlendirilmesini sağlayacaktır.

BLACKSEAFOR, askeri alanda bölgesel işbirliğinin en somut örneklerinden birini oluşturmuştur. Türkiye benzer bir işbirliğinin Sahil Güvenlik/Sınır Muhafaza birimleri arasında da kurulmasına ön ayak olmuştur. 2004 yılında Türk Deniz Kuvvetleri tarafından başlatılan “Karadeniz Uyumu Harekâtı - KUH (Operation Black Sea Harmony)” temel olarak Karadeniz’de karakol faaliyetleri yürütmektedir. 2006 yılı sonrasında Rusya, Ukrayna ve Romanya’nın dâhil olduğu çok uluslu bir organizasyon haline gelmiştir. Operasyon çerçevesinde elde edilen bilgiler NATO ve kıyıdaş ülkeler ile paylaşılmaktadır. 2005 yılında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ tarafından KUH “Akdeniz’deki “Aktif Çaba (Active Endeavor)” harekâtını tamamlayan bir operasyon” olarak tanımlanmıştır (Oktay E. , 2006, s. 168).

Türkiye Karadeniz’de güvenliğin başlıca kaynağını Montrö anlaşmasının hükümlerinde ve kıyıdaş ülkelerin bir araya gelerek güvenliklerini kendilerinin sağlamasında görmektedir. Bu algılamasında Rusya’yı da yanında bulmaktadır. İki ülkenin bölge siyaseti Avrupa-Atlantik ittifakının etkisini ve istikrarsızlığı bölgeden uzak tutma noktasında birleşmektedir. Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz’in güvenliği hususunda BLACKSEAFOR ve KUH mekanizmalarına güvenilmesine dair fikir birliği 2009 yılında yayımlanan ortak bildireye de yansımıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2009a). Ne var ki kıyıdaş tüm devletler Türkiye ve Rusya ile aynı çizgide değildir. Örneğin Bulgaristan ve Gürcistan başvurmakla beraber henüz KUH’a katılmamışlardır. Romanya NATO’nun

Aktif Çaba Operasyonunun Karadeniz’i kapsayacak şekilde genişletilmesine ve NATO’nun Karadeniz’de var olmasına destek vermektedir (Tüysüzöğlü, 2012, s. 244). Kıyıdaş olmayan oluşumların Karadeniz’in güvenliği konusunda dışarıda bırakılması veya Montrö Antlaşması hükümleri çeşitli çevrelerce eleştiri konusu yapılabilmektedir. Kıyıdaş ülkelerin Karadeniz’in güvenliği konusunda farklı ajandalarının olduğuna dair emareler ileriye dönük olarak belirsizlikler doğurmaktadır.

2014 yılında yaşanan Ukrayna Krizi’nde Rusya’nın toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı zedeleyen girişimleri bölge ülkelerinde tehdit algılamasını yükseltmiştir. Bunun sonucunda bazı ülkeler savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak üzere NATO ve bölge dışı aktörlerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Türkiye bu süreçte Karadeniz’de kıyıdaş devletlerin güvence arayışlarının NATO faaliyetleriyle karşılanmasına katkı sağlamakta; aynı zamanda “bölgesel sahiplik” anlayışının ve bölgesel güvenlik girişimlerinin devamlılığını hassasiyetle sürdürmektedir.

2.3.3 Türkiye’nin Karadeniz Bölgesindeki İşbirliği Siyaseti

Türkiye Soğuk Savaş boyunca ait olduğu Batı dünyasının doğudaki sınırı pozisyonunda olmuş ve bu nedenle Karadeniz’i çevreleyen Doğu Bloku ülkeleriyle bölgesel anlamda sınırlı bir ilişki kurabilmiştir. Türkiye’nin Karadeniz’e yönelik siyaseti Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte değişmiştir. Avrupa-Atlantik ittifakı bu dönemde Karadeniz’den Orta Asya’ya uzanan topraklarda bağımsızlığını kazanan ve dönüşen devletlere Batı değerlerini aşlamak isteyen bir anlayışla yaklaşmıştır. Türkiye’de özellikle Karadeniz Bölgesi için, eşgüdüm ve işbirliğinin hem Türkiye hem de bölge ülkelerine istikrar getireceği düşünülmüştür. Buradan hareketle Karadeniz çevresindeki ülkelerin “bölge” tanımlaması altında toplanması yönünde çaba gösterilmiştir. Bu durum Türkiye’nin AB üyeliği macerasının uzun yıllar boyunca sürüncemede kaldığı döneme de rastlamaktadır. Gösterilen bu çabayı Türkiye’nin alternatif bir bölge oluşturmak istediği ve kendisinin oluşturduğu bu bölgede ağırlığını ve etkisini hissettirmeyi amaçladığı şeklinde açıklamak mümkündür (Oktay E. , 2006, s. 156).

Karadeniz havzasını bir barış, işbirliği ve refah bölgesi haline getirmek amacıyla bölge ülkeleri arasında ekonomik temelli kurumsal bir işbirliği oluşturulması fikri ilk olarak

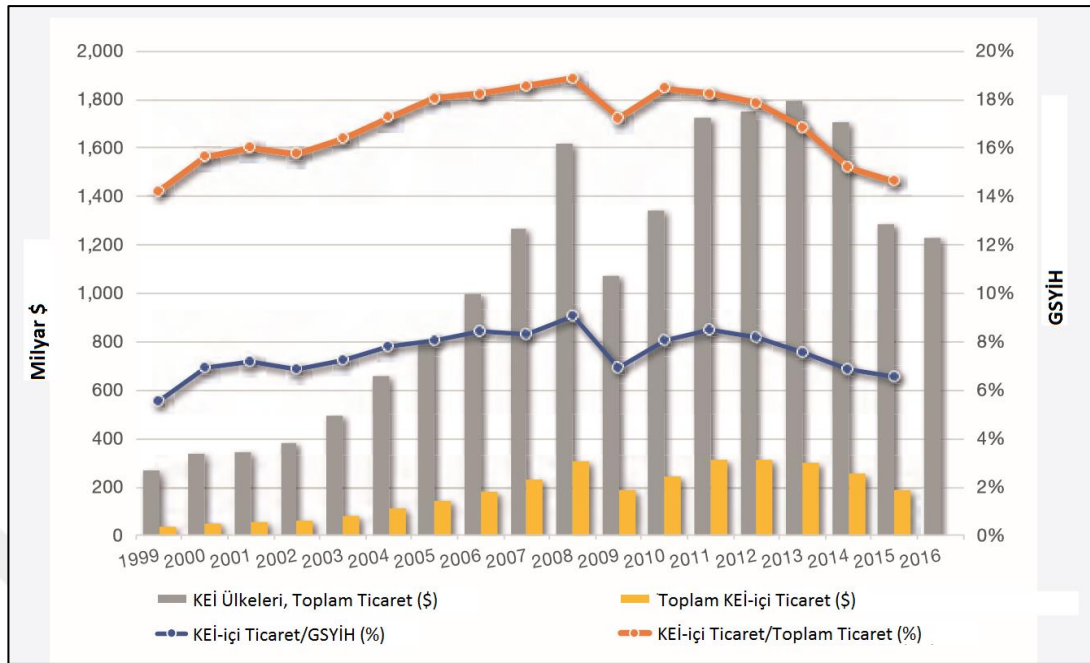
Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından ortaya atılmıştır (Elekdağ, 1997). Türkiye, üye ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan bir oluşum yaratmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda bölgenin en kapsayıcı oluşumu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunda aktif rol almıştır. KEİ Türkiye'nin girişimiyle 25 Haziran 1992'de gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi'nde yayımlanan bildirge ile kurulmuştur. Dokuz ülke (Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Bulgaristan) tarafından kurulan KEİ'ye Haziran 1992'de yapılan zirvede Yunanistan ve Arnavutluk da kurucu üye olarak katılmıştır. Yalta'da 5 Haziran 1998 tarihinde Devlet veya Hükümet Başkanları tarafından imzalanan KEİ Şartı'nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle KEİ bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütüne dönüşmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017a). 2004 yılında Sırbistan'ın da katılmasıyla, örgüt 12 üyeye sahiptir. KEİ 20 milyon kilometrekare yüzölçümündeki alanda yaşayan yaklaşık 350 milyon insanın yer aldığı bir bölgeye hitap etmektedir (Oktay E. , 2006, s. 155). Aralarında ABD, Almanya ve Fransa'nın da bulunduğu pek çok ülke KEİ'de gözlemci konumundadır. KEİ'nin kuruluş bildirgesinde sıklıkla, ekonomik işbirliğinin, bölgede barış ve güvenliğin tesis edilmesinin bir numaralı yolu olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Örgütün karar organı yılda iki defa toplanan Dışişleri Bakanları Konseyidir ve oydaşma ile karar alınmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017a)

KEİ Genel Sekreter Yardımcılığını yapmış Büyükelçi Nurver Nureş, KEİ'nin Türkiye açısından taşıdığı anlamını “*KEİ, Türkiye'nin dış ilişkilerinde ek bir boyut, tamamlayıcı bir faktör sayılmalıdır. Yoksa KEİ'yi AB'ye alternatif sayamayız. KEİ çerçevesinde bölgede başarılı olmamız, onurumuzu ve güvenimizi güçlendirecektir*” sözleriyle ifade etmiştir (Kohen, 1998). Benzer şekilde King'e göre de 1990'ların başında Türkiye'nin yeni bir bölgesel rol arayışına girme hevesinin ardında, AB'ye istikrar ve refah yaratacak bir güç olduğu potansiyelini sergileyebilme isteği yatmaktadır. Aynı dönemde Avrasya'nın bağımsızlığını yeni kazanmış devletleri kendilerini kabul edecek her türlü uluslararası organizasyona katılmaya gönüllüdür. Yunanistan ve Rusya ise Türkiye'nin kendilerini dâhil etmeyeceği yeni bir bölgesel organizasyon oluşturmasına izin vermemenin peşindedir. Asıl problem ise katılımcılar belli olduğuna göre bu yeni bölgesel kulübün neyi hedeflediğini belirlemektir (2008, s. 15).

Ekonomik işbirliğini derinleştirmeyi hedefleyen KEİ'nin öncelikli amacı bölgelerarası ticaretin artırılması olmuştur. KEİ kuruluş belgesinde Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulmasının amaçlandığı belirtilmiştir. 1997 İstanbul Deklarasyonu ile KEİ Serbest Ticaret Bölgesi kurulmasının nihai hedef olduğu dile getirilmiştir. Ancak daha sonra yapılan toplantılarda KEİ "ekonomik işbirliği" çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir girişim olarak nitelendirilmiştir (TASAM, 2011). Serbest ticaret bölgesi kurulmasının bölgesel işbirliğini ayrı bir seviyeye taşıyacağı tartışılmazdır. Ancak geçen uzun sürede bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik adım atılamamıştır. Oktay'a göre AB üyesi (Yunanistan, Bulgaristan, Romanya) ve Gümrük Birliği üyesi ülkelerin (Türkiye), AB üyesi olmayan ülkelerle serbest ticaret bölgesi oluşturmaları hukuken zaten mümkün değildir (2006, s. 162).

KEİ'nin kuruluşunun ardından, bölgesel yatırımlara kaynak sağlama ihtiyacına cevap verecek bir oluşum ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Üye ülkelerin serbest pazar ekonomisine uyumunu hızlandırabilmek ve uluslararası kuruluşlardan destek alabilmek adına banka kurulması kararlaştırılmıştır. 30 Ocak 1994'de Tiflis'de Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın (The Black Sea Trade and Development Bank) kurucu anlaşması imzalanmıştır. KTKB'nin hedefi özel sektör girişimciliğini desteklemektir. Merkezi Selanik'te olan banka, 1 Haziran 1999 tarihinde faaliyete geçmiştir. Bankanın temel işlevi bölgedeki projelere finansman sağlayarak gerçekleştirilmelerine imkân tanımaktır. KTKB'nin bölge içi ticareti canlandırması, KEİ içinde mali kaynakların kanalize edilmesi, gerçekleştirilebilir ortak projelerin finanse edilmesi, uluslararası alanda ortak finansmanı teşvik etmesi ve bölgeye yatırım akışının sağlanması gibi işlevleri bulunmaktadır (Erkmenoğlu, 2001). İşlemlere başlanan Haziran 1999'dan beri, banka 4.8 milyar Euro değerinde 340 işleme onay vermiştir. Bu işlemlerden en çok yararlanan ülkelerin oranı sırasıyla şu şekildedir: Türkiye %24.8, Rusya %16.6, Romanya %10.7, Azerbaycan %10.3, Ermenistan %7.8, Gürcistan %7.1 (BSTDB, 2016, s. 21-23). KTKB 2016 yıllık raporunda 2015'e kadar bölge içi ihracat rakamlarının bölgenin toplam ihracatına benzerlik gösterdiği görülmektedir. KEİ üyeleri arasında bölge içi ticaret GSYİH oranına göre düşme eğilimindedir. Bankaya göre bölge içi ticaretin bölgenin toplam ihracatına oranla azalması daha endişe verici bir durumdur (BSTDB, 2016, s. 19).

Tablo 2: KEİ Ülkelerinin Ticaret Akışı – Toplam ve Bölge içi

Kaynak: (BSTDB, 2016, s. 19)

KEİ'nin kapsayıcı bir oluşuma dönüşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Karadeniz Ekonomik İş Birliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA), İş Konseyi ve Karadeniz Etütleri Uluslararası Merkezi, KEİ'nin etkinliğini artıran kuruluşlar olmuştur. Bu kuruluşlar KEİ 25. kuruluş yıldönümü zirvesi bildirisinde bölgenin gelişiminde karşılıklı işbirliğini ve tamamlayıcılığı arttıran unsurlar olarak nitelenmiştir (KEİ, 2017, s. 3).

25 yaşını dolduran KEİ'nin arzulanan seviyede etkinlik sergileyebildiğini söylemek güçtür. KEİ'nin İstanbul'da düzenlenen 25. kuruluş yıldönümü zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "örgüt üyesi ülkelerin kendi aralarındaki ticaret ve yatırımların potansiyelimizin çok altında olduğu bir gerçektir" şeklindeki ifadesi de aynı duruma işaret etmektedir (Milliyet, 2017). King'e göre KEİ'nin yaşadığı güçlüklerin birincil sebebi her biri farklı ilgi alanları ve hedeflere sahip üç orta seviye gücün (Türkiye, Rusya ve Yunanistan) yer aldığı bölgesel bir organizasyonun kimlik ve hedef sorunları yaşamasıdır. Bahse konu öncü devletlerin sahip oldukları öznel dış politika görüşünü gerçekleştirebilmeyi sağlayacak programları finanse edecek zenginliğe sahip olmaması sorunlardan bir diğeridir. KEİ'nin hakiki bir bölgesel işbirliği taahhüdünden çok jeopolitik çıkarların özgün birleşiminin ürünü olması, örgütün hedeflerinin netleştirilebilmesini zorlaştırmaktadır (2008, s. 15).

KEİ'nin hedeflenen etkinlik seviyesine ulaşamamasını özel sektörün KEİ mekanizmalarındaki yerinin idealden uzak olması ile açıklayan bir görüş de mevcuttur. KEİ'nin kurulduğu dönemde Başbakan olan Turgut Özal'ın, Karadeniz'e sınır ve komşu olan ülkeler arasındaki işbirliğinin neredeyse tamamıyla özel sektöre bırakılmasını, katılımcı devletlerin ise özel sektörün tıkanıdığı anlarda ve alanlarda sürece müdahil olması gerektiğini düşündüğü bilinmektedir (Sabancı, 2012, s. 38-39). Süreç ilerledikçe bu görüşün aksine, KEİ'nin devlet odaklı geliştiği ve bölgede siyasi istikrar olmadan ekonomik işbirliğini gerçekleştirmekte güçlük yaşandığı gözlemlenmiştir.

AB ve NATO'nun Karadeniz'e doğru genişlemesi ve Rusya dışındaki Karadeniz ülkelerinin AB ve NATO'ya üyelik isteği KEİ'yi gölgede bırakmıştır. KEİ'nin "*AGİT ilkelerinden yola çıkılarak, tüm Avrupa'yı içine alan bir ortak ekonomik bölgenin kurulmasına katkıda bulunmak*" hedefine ulaştığı söylenemez. Ancak KEİ'nin, özellikle doğduğu Soğuk Savaş sonrası dönemde Karadeniz Bölgesindeki belirsizlik ortamının aşılmasını sağlamasıyla, bölgesel aidiyeti güçlendirilmesi ve bölge ülkeleri arasında diyalogu açık tutmasıyla önemli bir platform olduğu açıktır (Oktay E. , 2006, s. 173). Türkiye-Yunanistan, Ermenistan-Azerbaycan ve Ukrayna-Rusya gibi gerginlik yaşayan bölge ülkelerinin temsilcilerini bir araya getirebilmesi KEİ için önemlidir. KEİ bu açıdan bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliği ve siyasi diyalogun sağlanması işlevini yerine getirmiştir. KEİ'nin, bölgedeki çatışmaları engelleme veya sınırlandırma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak geçen süre içerisinde bölgede, uluslararası alana paralel olarak, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç, terörizm gibi yeni sorun alanlarının ortaya çıkmasıyla, KEİ, gelişmiş örgütlenmesi aracılığıyla bu sorunlara müdahale konusunda bölge ülkeleri arasındaki diyalogu geliştirmeye yönelmiştir (Koçer, 2007, s. 210).

Türkiye KEİ'nin yanı sıra, Karadeniz Bölgesi ülkeleri ile birlikte ikili ve çoklu işbirliği ve istişare mekanizmaları kurmayı da etkin bir araç olarak kullanmaya çalışmaktadır. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü mekanizması, enerji, ulaşım, askeri tatbikat gibi alanlarda işbirliği ve iletişimi artıran bir rol oynamaktadır. Birlikte gerçekleştirilen ortak projeler, bölge ülkeleri arasında güven ortamını sağlayan önemli bir unsur olmaktadır. Benzer işbirliği mekanizmaları, bölge ülkeleri arasında ekonomik bağları kuvvetlendirecek, söylemleri yumuşatacak ve belki de birçok bölgesel sorunun çözümüne giden yolun başlangıç noktasını teşkil edebilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ'İN TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BÖLGESEL SİYASETİNDEKİ GELECEĞİ

Karadeniz'in Türkiye ve Rusya'nın bölge siyasetindeki geleceğini tasavvur edebilmek, bölgeye ait birden çok parametreye bağlıdır. Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi siyasetini, olası çatışma saha ve konuları ile işbirliği fırsatları açısından ele almak gerekmektedir. Böylece bölgenin, Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkilerine olumlu ya da olumsuz ne derece etki edebileceği, hangi alanların kritik önem teşkil ettiği belirlenebilecektir. Bu durumu etkileyebilecek diğer unsurlar ise bölgedeki diğer aktörler ve bölgeye yönelik strateji yürüten bölge dışı aktörlerdir. Asıl konu Türkiye-Rusya-Karadeniz üçlüsü olsa da Karadeniz Bölgesinin diğer devletlerinin, ABD, AB, Çin, İran gibi aktörlerin girişimlerinin bölgeye nasıl etki edebileceği ortaya konabilecektir.

Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi siyasetini inceleyebilmek adına, öncelikle iki ülkenin bölgesel sorunlara yaklaşımı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla Kırım, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya, Transdinyester gibi Karadeniz Bölgesinin önemli siyasal sorunlarına iki ülkenin güncel yaklaşımı ortaya konulmalıdır.

3.1 TÜRKİYE VE RUSYA'NIN KARADENİZ BÖLGESİNİN SİYASAL SORUNLARINA YÖNELİK GÜNCEL SİYASETİ

3.1.1 Türkiye ve Rusya'nın Güncel Kırım Siyaseti

Kırım krizi, bölgesel çatışmalar içerisinde Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesindeki geleceğini etkileme ihtimali bakımından en önemli meselelerden birisidir. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı yakın dönemde Karadeniz Bölgesindeki güç dengesini en çok değiştiren olaylardandır. Kırım'ın Rusya kontrolüne geçişi ile Ukrayna Karadeniz'deki en önemli limanlarını kaybetmiş, münhasır ekonomik alanı daralmış ve en önemlisi Karadeniz'de kilit konumda bulunan askeri üsleri Rusya'nın eline geçmiştir. Başka bir deyişle

Ukrayna'nın Karadeniz Bölgesinde sahip olduğu en önemli ekonomik ve askeri etki alanı elinden çıkmış ve Rusya'ya geçmiştir.

Ukrayna-Rusya krizi Kırım'ın ilhaki ile birlikte, Ukrayna'nın ülkenin doğusundaki Rusya yanlısı ayrılıkçılar ile yaşadığı sıcak çatışma ortamı ile de canlılığını korumaktadır. 2015 Şubat'ında Almanya ve Fransa öncülüğünde, Ukrayna ve Rusya liderleri Minsk şehrinde imzalanan 13 maddelik bir mutabakat metni ile ateşkes sağlanmasında uzlaşmıştır. Ukrayna-Rusya krizinin çözümü için en önemli adım sayılan Minsk Anlaşmasının gereklerinin yerine getirildiğini söylemek ise mümkün görünmemektedir. Bu durum krizin iki tarafının da varılan uzlaşmaya rağmen taviz vermeye yanaşmamalarından kaynaklanmaktadır. Ukrayna'nın ayrılıkçıların bulunduğu bölgelere yönelik ekonomik ablukasını sonlandırması ve çeşitli özerklik imkânları tanınması gerekirken henüz adım atılamamıştır. Rusya ise sınır kontrolünün Ukrayna'ya devredilmesini ve çatışma yaşanan topraklarda AGİT gözlemciliğinde seçim yapılmasını, Minsk anlaşmasına rağmen reddetmektedir (Johann, 2016).

Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Minsk Anlaşmasının başarılı olduğu söylenemese de AGİT'in bölgede bulunmasını önemsemekte ve krizin çözümünde yeni bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Rusya'ya uygulanan yaptırımların Rus tarafının Minsk Anlaşması'ndan doğan yükümlülükleri yerine getirmesiyle kaldırılabilmesine işaret etmiştir (Hürriyet, 2017a). ABD'den bu süreçte Ukrayna'nın egemenliğinin korunmasından kendilerini sorumlu hissedildiği, dolayısıyla Rusya Minsk anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirene kadar yaptırımların sürdürüleceği açıklanmıştır (DW, 2017a). Son günlerde ise ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Ukrayna'ya "geliştirilmiş savunma sistemleri" göndermeyi planladığını açıklaması gündeme gelmiştir (DW, 2017b).

Türkiye'nin Kırım krizine yönelik siyaseti Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve Ukrayna'da mevcut Tatar halkı üzerinden şekillenmektedir. Kırım bölgesinde bulunan %15 oranındaki Müslüman Tatar nüfus Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği süreçte Rusya karşıtı bir tutumla bir araya gelmiştir. Bunun sonucunda Rusya tarafından Kırım Tatarlarının siyasi liderlerine ve medyasına yönelik büyük baskı uygulanmıştır. Kırım Tatar liderleri, gözaltına alınma, Kırım'a girişlerinin yasaklanması gibi uygulamalarla karşılaşmıştır. Türkiye bu süreçte bahse konu siyasilerle diyalog içinde olmuş, birçok kez Türkiye'de

misafir etmiştir. Dahası, Türkiye arabuluculuk girişimleri ile Rusya'nın tutuklu iki Kırım Tatarı siyasetçiyi serbest bırakmasını sağlamıştır (DW, 2017c). Kırım Tatarları'nın manevi lideri olarak kabul edilen Kırım Tatar Milli Meclisi Eski Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu 2016 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya ile uzlaşmaya yönelik adımların; Türkiye'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne desteğini, Kırım'ın işgalinin reddini ve Kırım Tatarlarının özgürlük mücadelelerini destekleyen tutumunu hiçbir şekilde etkilemeyeceğini ifade etmiştir (QHA, 2016). Ayrıca Ukrayna'nın Kırım'daki insan hakları durumunun iyileştirilmesi ve uluslararası kuruluşların Kırım'a erişimine imkân sağlanmasına yönelik BM Genel Kurulu'na sunduğu tasarı için Türkiye 70 ülke ile birlikte evet oyu kullanmıştır (QHA, 2017a). Kırım krizi konusunda Rusya ile net fikir ayrılığı yaşamasına rağmen, Türkiye, ABD ve AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarına ise katılmamaktadır. Buradan hareketle Türkiye'nin Kırım krizinde bölgesel önceliklerini esas alarak kendine özgü bir siyaset benimsediğini söylemek mümkündür.

Rusya'nın uluslararası tüm baskı ve yaptırımlara rağmen, Kırım'ın ilhakını yakın dönemde sonlandırmayacağı tahmin edilebilir. NATO ve ABD'nin Deveselu (Romanya) hava üssünde kurulan füze kalkanı sistemi gibi girişimlerinin sürdüğü bu dönemde, meşru gerekçelerle olmasa da Kırım ve dolayısıyla Karadeniz'de büyük bir etki alanı elde eden Rusya'nın bu kazanımdan vazgeçmesi olası görünmemektedir. Minsk anlaşması istenilen düzeyde hayata geçirilememiş olsa da AGİT'in bölgede rol oynaması ve diyalog imkânı sunması önemlidir. Birleşmiş Milletler (BM) barış gücünün bölgede çalışmaya başlaması için girişimler sürmektedir. AGİT ve BM gibi çokuluslu kuruluşların devreye girmesi çatışmanın sonlandırılabilmesi adına umut verici bir senaryodur. 27 Aralık 2017'de Minsk anlaşmasında öngörülen esir takasının gerçekleşmesi varılan mutabakat üzerinden kalıcı çözüme ulaşılması yönünde olumlu bir gelişmedir (BBC Türkçe, 2017). Bu çerçevede Türkiye'nin Ukrayna-Rusya krizi sürecinde kendine özgü olarak nitelenebilecek denge politikasını sürdürmesinin en iyi seçenek olduğu söylenebilir.

3.1.2 Türkiye ve Rusya'nın Güncel Dağlık Karabağ Siyaseti

Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmemesi ile çeyrek yüzyıldır varlığını devam ettirmektedir. Çözüm müzakereleri uluslararası

platformlarda devam etse de bölgede Azeri ve Ermeni askerlerinin sınır noktalarında karşı karşıya gelmesi ile yaşanan çatışmalar iki ülkeyi çözümden uzaklaştırmaktadır. En son Nisan 2016’da yaşanan çatışmada her iki taraftan da ondan fazla asker yaşamını yitirmiş, sivil kayıplar da yaşanmıştır (BBC Türkçe, 2016).

Dağlık Karabağ sorunu müzakereleri temel olarak AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu’nun çabalarıyla sürdürülmektedir. Fransa, Rusya ve ABD’nin eş başkanı olduğu Minsk Grubu, 1994 yılından beri birçok farklı plan ile taraflar arasında uzlaşma aramaktadır. Minsk Grubu’nun 29 Kasım 2007’de Madrid’de taraflara sunduğu öneriler 2009’da yenilenmiş, günümüzde de tarafların müzakere ettiği güncel plan Madrid Prensipleri olarak adlandırılmaktadır. Bu prensipler şu şekildedir (RUSEN, 2017);

- Dağlık Karabağ’da işgal edilmiş bölgelerin Azerbaycan kontrolüne bırakılması,
- Dağlık Karabağ’a güvenliğini ve kendi yönetimi garanti edecek şekilde ara bir statü verilmesini ve nihai statüsünün daha sonra belirlenmesi,
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ’ın irtibatını sağlayan koridorun açılması,
- Yerlerinden edilmiş kişilerin topraklarına dönmesi,
- Barış gücünün işlevini yerine getirecek şekilde uluslararası güvence sağlanması.

Azerbaycan tarafının soruna yaklaşımı oldukça nettir. Cumhurbaşkanı Aliyev Dağlık Karabağ sorununu bölgedeki diğer krizlerden farklı olduğunu, sorunun BMGK’nın 1993 tarihli Ermenistan güçlerinin tümünün acil bir şekilde işgal edilmiş topraklardan çekilmesine ilişkin 4 kararı doğrultusunda çözülmesinin öncelikli olduğunu ifade etmektedir (ensonhaber, 2017). Azerbaycan’ın işgalin sonlandırılmasıyla, bölgede bir yerel öz-yönetim kurulabilmesine, özerk bir cumhuriyete dahi onay verilebileceği bilinmektedir (Tuncel, 2016). BMGK kararları öncelikle işgalin sonlandırılmasını istemekteyken Ermenistan’ın toprak iadesi karşılığında kalan toprakların “bağımsız devlet” olarak tanınmasını istediğinden geri adım atmaması çözümü güçleştirmektedir.

Türkiye Dağlık Karabağ sorununda daima Azerbaycan’ın yanında olmuştur. Asılsız Ermeni iddiaları ve Ermenistan bağımsızlık bildirgesindeki “Batı Ermenistan” ifadesi sebebiyle zaten sorunlu başlayan Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Dağlık Karabağ

sorununun ortaya çıkışı ve bu dönemde yaşanan Hocalı katliamı ile tamamen kopmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın ambargosuna katılmış ve işgal sonlandırılınca dek Ermenistan ile doğrudan ticaretini sona erdirmiş; iki ülke arasındaki sınırı kapatmış, kara/demiryolu ve havayolu bağlantıları kesilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009b).

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde son yakınlaşma 2008 yılında, Türkiye ile Ermenistan'ın milli futbol maçı vesilesiyle başlamıştır. Cumhurbaşkanı Gül, Ermenistan'ın daveti üzerine maçı izlemek için Erivan'a ziyarette bulunmuştur. Ermenistan'ın Türkiye ile yakınlaşma arayışında, 2008 yılında gerçekleşen Rusya-Gürcistan savaşından dolayı Ermenistan'ın bölgede daha da izole olacağı endişesinin etkisi olduğu düşünülmektedir (Çelikpala, 2010b, s. 112). Aynı dönemde Moskova'da, Azerbaycan ile Ermenistan'ın beş maddelik bir protokol ile Dağlık Karabağ sorununun çözümünde uluslararası hukuk ve Minsk Grubu'nun yol haritasının esas alınacağı ilan edilmiştir (UN Peacemaker, 2008). Azerbaycan'ın bilgisi ve dahliyle süren yakınlaşma, 22 Nisan 2009'da Türkiye ile Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşmesine dair bir yol haritası üzerinde anlaşıldığı açıklamasıyla devam etmiştir. Yine de bahse konu "yol haritası"nın belirsizliği Azeri tarafında kuşku uyandırmıştır. 13 Mayıs 2009'da Başbakan Erdoğan'ın Bakü'ye yaptığı ziyarette "*Orası (Dağlık Karabağ) işgal edildiği için Türkiye kapıları kapatmıştır. İşgal ortadan kalkmadıktan sonra kapıların açılması da mümkün değildir*" ifadelerini kullanması Azerbaycan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Yeniçağ, 2009). İsviçre'nin arabuluculuğu neticesinde, 10 Ekim 2009'da "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" Zürih'te imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009b). İlgili protokollerde Dağlık Karabağ ile ilgili herhangi bir maddenin yer almaması Türkiye ile Azerbaycan arasında öncekinden daha büyük bir gerilime yol açmıştır. Protokollerde Dağlık Karabağ'a atıfta bulunulmaması Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan iç siyasetinde tartışmalara yol açmıştır. Uzayan sürecin sonunda Ermenistan'ın, protokollerin parlamentodaki onay sürecini askıya aldığını duyurmasıyla Türkiye-Ermenistan yakınlaşması sonuçsuz kalmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009b).

Görüldüğü gibi Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan'ın, dolaylı olarak Türkiye ile Rusya'nın bölgesel siyasetini büyük oranda şekillendirmektedir. Türkiye soruna öncelikle toprak bütünlüğüne saygı prensibi ile yaklaşmakta ve öncelikle bölgedeki Ermenistan işgalinin sonlandırılması talep etmektedir. Sorunun çözümüne

yönelik barışçıl yolların tercih edilmesi taraftarıdır ve müzakerelerin hızlandırılması çağrısını yinelemektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, BM 72. Genel Kurulu'nda kullandığı *“Güney Kafkasya’da Azerbaycan ve Gürcistan’ın toprak bütünlüğünün sağlanması bölgesel istikrarın özellikle anahtarıdır. Bu nedenle Yukarı Karabağ Abhazya ve Güney Osetya ihtilaflarının çözümü için çok daha fazla gayret göstermeliyiz”* ifadeleri de Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını özetler niteliktedir (trend.az, 2017).

Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununda her zaman çözüm sürecinin bir parçası olduğu ve uyuşmazlığın giderilmesi için çeşitli girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Ancak, 25 yılda herhangi somut bir adım atılamamış olmasında Rusya'nın ne derece payı vardır sorusunun cevabı belirsizdir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un güncel açıklamasında *“Rusya, barış ve uzlaşının sağlanmasına, sınırlarına açılmasına, sığınmacıların geri dönmesine, ekonomik ve ticari bağların yeniden tesis edilmesine ilgi gösteriyor. Bu nedenle Dağlık Karabağ krizi, koşulsuz dış politika önceliklerimiz arasında yer alıyor”* ifadelerini kullanması kuşkusuz bölgedeki kriz açısından olumludur (Sputnik Türkiye, 2017a). Ancak Rusya için birinci önceliğinin, üyesi olduğu BMGK kararıyla haksız olduğu tescil edilen Ermeni işgalinin sonlandırılması olduğu düşünülmektedir. 2016 Nisanında Azerbaycan ile Ermenistan arasında sıcak çatışma yaşandıktan sonra, Rusya tarafından Ermenistan'a 500 km menzilli İskender füzelerinin verilmesinin çözüme nasıl katkıda bulunacağıının da izahı kolay değildir (TürkRus, 2016).

Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını ekonomik çıkarları ve daha büyük oranda bölgede muhafaza etmek istediği etkin alanı üzerinden tanımlamak mümkündür. Tüysüzoğlu'na göre Rusya'nın anlaşmazlık yaşayan iki devlete de silah satıyor oluşu soruna yaklaşımını etkilemektedir. Ayrıca sorunun devam ettiği durumda Rusya'nın hakem pozisyonu da devam ettikçe iki ülkeyi dış politika aksiyonlarında gerektiğinde “ikaz” edebilmektedir. Bakü'nün Rusya'nın aleyhine yapacağı bir girişime yanıt olarak, Rusya, Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan lehine sonlanması için çaba gösterebilecektir. Ermenistan'ın savunma gücünde ve ekonomisinde, dolayısıyla bölgedeki işgali sürdürebilmesinde en önemli aktör Rusya'dır. Rusya bölgedeki etkisini Ermenistan üzerinden sürdürebilmek için, Erivan'a Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde verdiği siyasi ve askeri desteği kesmekle ikaz etme imkânına sahiptir (2017, s. 197-198). Elnur İsmayıl, bu konuda Rusya'nın bölge ülkelerini kontrol altında tutmak, Batı'yla

bütünleşmelerini engellemek ve kendine bağımlı kılmak için bölgesel ayrılıkçı unsurları kullandığı düşüncesindedir (DW, 2017d). Araz Aslanlı ise Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununu çözmekten ziyade kontrol altında tutmaya çalıştığını, yani çözümsüzlük stratejisi uyguladığını ifade etmektedir (DW, 2017d).

Dağlık Karabağ sorununun çok taraflılığı Türkiye'nin bu konuda aksiyon almasını güçleştirmektedir. Dağlık Karabağ sorununun çözülmesinin bir ön koşul haline gelmesi, bölgede normalleşme için ümit vaat eden Türkiye-Ermenistan protokollerinin 2009 yılından beri rafa kalkmasına sebep olmuştur. Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan, 72. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Türkiye-Ermenistan arası protokollerin artık "hükümsüz" ilan edileceğini açıklamıştır (Agos, 2017). Dolayısıyla Türkiye ile Ermenistan arasında yeniden diyalog ortamının kurulmasının ne zaman sağlanabileceğini tahmin etmek mümkün değildir. Türkiye'nin Azerbaycan ile sahip olduğu özel ilişkileri sarsmadan, Ermenistan ile ilişkilerini geliştirebilmesi, siyasi ve diplomatik maharet gerektirmektedir (Demirağ, 2014, s. 81). Kaldı ki, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Türkiye-Ermenistan diyalogu gerekli bir şart olmayabilir. Yalnızca Türkiye ve Rusya'nın uzlaşısı ile Dağlık Karabağ sorununa çözüm üretilebileceği düşünülebilir. Ancak Türkiye ile Rusya hususi olarak Dağlık Karabağ sorunu üzerinde uzlaşsa bile tüm tarafları ikna edebilecek bir çözümün kısa vadede bulunabilmesi ihtimal dâhilinde görünmemektedir.

3.1.3 Türkiye ve Rusya'nın Güncel Güney Osetya ve Abhazya Siyaseti

Rusya ile Gürcistan'ın 2008 yılındaki savaşının en önemli sonucu Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinin bağımsızlığını ilan etmesi olmuştur. Rusya her iki bağımsızlık ilanını da tanımıştır. Rusya'nın jeopolitik öneme sahip iki bölgede de etkinliğini önemli ölçüde artırması ve askeri varlık oluşturması Karadeniz'de dengeleri değiştirebilecek niteliktedir. Kırım'ın ilhakı ile Karadeniz kıyılarındaki varlığını artıran Rusya'nın, Gürcistan'ın Karadeniz'deki kıyı şeridinin üçte ikisine sahip olan Abhazya'da kontrolü eline alması kayda değer bir gelişmedir. Gürcistan iki bölgenin de kendi toprağı olduğu görüşündedir, ancak Rusya dünyanın tanımadığı bu iki devletin güvenlik ve bağımsızlığını sağlamanın peşindedir. Türkiye tarafından bağımsızlıkları "sözde" olarak nitelenen iki yönetim Rusya ile anlaşmalar imzalamaktadır. 2009 yılında imzalanan

askeri üs anlaşması çerçevesinde Rusya iki bölgede de askeri üs elde etmiş, Abhazya'daki üsse S-300 hava savunma sistemi yerleştirmiştir (HaberRus, 2010). Bahse konu S-300 sistemleri İsrail ve ABD'ye gözdağı olarak nitelense de Rusya tarafından tamamen savunma amaçlı olduğu ifade edilmiştir (Haberturk, 2010). Rusya, Abhazya ile 2014'te "Stratejik Ortaklık ve İttifak Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında taraflardan birine saldırı olursa, diğer taraf bu saldırıyı kendine yapılmış kabul edecek ve Rusya ve Abhazya bir yıl içinde ortak savunma birliği kuracaktır (Sputnik Türkiye, 2015). Rusya, Güney Osetya ile de 2015'te "İttifak ve Entegrasyon Anlaşması" imzalamıştır.

Mart 2015'de Rusya'nın Güney Osetya hükümeti ile imzaladığı "İttifak ve Entegrasyon Anlaşması"nın, Rusya'nın Kırım'ı ilhakından tam bir yıl sonra imzalanması elbette anlamlıdır. Anlaşmanın maddeleri bütünleşme ve işbirliğinden ziyade, Rusya'nın Güney Osetya'nın sınır, finans, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerini devraldığını ilan etmektedir. Bunlara ek olarak, anlaşma Rusya ve Güney Osetya bölgeleri arasında mal, hizmet ve insan geçişi için sınır ve kısıtlamaları tamamen kaldırarak, adeta ilhaka giden bir yol açmaktadır. Anlaşma ile Gürcistan sınırının korunması dâhil Güney Osetya bölgesinin tüm savunma unsurlarını Rusya'ya devredilmektedir. Anlaşma içeriği şu şekilde özetlenmiştir (Otarashvili, 2017);

- Rusya, Güney Osetya'nın devlet sınırları dâhil olmak üzere, savunma ve güvenliğini sağlayacaktır. Taraflar organize suçla mücadele için eşgüdüm sağlayacak ve birleşik bir bilgi ve eşgüdüm merkezi oluşturacaktır.
- Taraflardan birinin vatandaşı diğer ülkenin vatandaşı olma hakkını basitleştirilmiş bir süreç ile gerçekleştirecektir. Rusya'nın, Rusya vatandaşlığı edinmeye dair kısıtlamaları Güney Osetya vatandaşlarına uygulanmayacaktır.
- Güney Osetya gümrük idaresi Rusya gümrük idaresi ile bütünleşecektir.
- Güney Osetya, Rusya'nın desteğiyle, yerel yönetimlerde ve kamuda çalışanların ortalama maaşını aşamalı olarak artıracak ve Rusya'nın Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nde benzer işlerde çalışanların ücretleri ile benzer seviyeye çıkaracaktır.
- Güney Osetya'da yaşayan Rusya vatandaşlığına sahip kişiler, Rus yasaları ve kısıtlamalarına tabi olacak ve sosyal güvenlik faydalarından yararlanacaktır.

- Rusya yatırım programları vasıtasıyla Güney Osetya'nın sosyoekonomik gelişimine katkıda bulunacaktır.

Anlaşmanın askeri çerçevesi herhangi bir dış aktörün Güney Osetya'ya karşı saldırısını Rusya'ya yapılmış olarak kabul etmekte ve Gürcistan ile ileriye dönük çatışma ihtimalini artırmaktadır. Gürcistan ve Batı hükümetleri anlaşmayı kınayarak Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımayı reddetmiştir. Anlaşma sonucunda Rusya ordusu Güney Osetya ordusunu tamamen devralmıştır. Rusya pasaportu edinen askeri personel doğrudan Rusya ordusu mensubu olmuştur. Kısa süre içerisinde bölgede Güney Osetya askeri varlığı kalmamış, tüm savunma, güvenlik ve askeri aktiviteler Rusya'nın kontrolüne geçmiştir. Bu adımlar Gürcü yetkililer tarafından "*Ruslaştırma ve de facto ilhakın adımları*" olarak tanımlanarak kabul edilemez bulunmuş ve uluslararası camiadan Rusya'nın engellenmesi için baskıyı artırmaları istenmiştir (accent.com.ge, 2017).

Güney Osetya'da Nisan 2017'de düzenlenen halkoylaması ile Güney Osetya'nın isminin "Alania" olarak değiştirilmesi istenmiştir. Değişiklik isteğinin Rusya'ya bağlanmak isteyen yönetimin, Rusya'ya bağlı olan Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti'nin ismini alarak Moskova'ya kendilerini hatırlatmak ve daha çok yardım almak amaçlı olduğu iddia edilmiştir (AA, 2017a). Aynı dönemde Gürcistan ile AB, vizesiz seyahat anlaşmasına varmıştır. 28 Mart 2017'den itibaren Gürcistan vatandaşları, iş, turizm ve ticaret amaçlı seyahatlerinde vizeden muaf olacaktır (AA, 2017b). AB'nin Gürcistan'a sağladığı bu imkânın hem Gürcistan'a verdiği bir destek hem de sorunlu bölgelerdeki kişilerin Gürcistan pasaportu taşımasına bir teşvik olduğu açıktır. Ancak Rusya'nın fiilen ilhakının söz konusu olduğu Güney Osetya'daki kişiler için bu olası görünmemektedir.

Rusya, Abhazya yönetimi ile bağımlı da kuvvetlendirmektedir. Ağustos 2017'de Putin'in Abhazya ziyaretinin zamanlaması ve içeriği dikkat çekmiştir. Ziyaret, Abhazya'nın bağımsızlık ilanının 9. yıldönümüne rastlamaktadır. Aynı zamanda ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in "*ABD Gürcistan'ı her zaman destekliyor*" mesajını iletmesi Gürcistan ziyaretinden bir hafta sonra gerçekleşmiştir (Sputnik Türkiye, 2017b). Ziyarete Putin, Abhazya ile ilişkilerini "özel" olarak nitelerken, "*Abhazya'nın güvenliğini ve bağımsızlığını garanti ediyoruz*" ifadesini kullanmıştır (Sputnik Türkiye, 2017c).

Abhazy ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemde Türkiye'nin bu bağımsızlık ilanlarını tanıma ihtimali kimi çevrelerce tartışılmıştır (Oğan, 2009). Türkiye'nin bölge halkları ile yakın bağlarının mevcudiyeti bu tartışmanın temelini oluşturmuştur. Ancak Türkiye'nin dış siyasetinde ayrılıkçı bölgelerin bağımsızlığını tanıma ihtimali asla gündeme gelmemiştir. Türkiye, Abhazy ve Güney Osetya sorunlarına Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinden yaklaşmaktadır. Türkiye aynı zamanda, söz konusu bölgesel sorunları Gürcistan ile ikili ilişkileri ve bölgeye yönelik ilkesel yaklaşımı kapsamında ele almaktadır. Örneğin savaş esnasında Rusya'nın Gürcistan'ın elektriğini kesmesi üzerine, Türkiye, Gürcistan'a elektrik sağlamış ve Türk Kızılay'ı ile bölgeye insani yardım götürmüştür. Ancak Türkiye, Gürcistan'ın nota ile bildirdiği askeri yardım talebini yanıtsız bırakmış ve savaşa doğrudan taraf olmamıştır (Göksedef, 2016). Türkiye, Gürcistan'ın AB ve NATO'ya katılma sürecine ise açık bir şekilde destek vermektedir. Gürcistan tarafından ise Türkiye stratejik ortak olarak görülmektedir. Mayıs 2017'de gerçekleşen Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlü zirvesinde, Gürcistan Savunma Bakanı İzoria, işbirliği alanlarının sadece savunmada olmadığını, ekonomi, enerji, haberleşme, eğitim, kültür gibi birçok alandaki ilişkilerin devam ettiğini belirtmiştir. NATO'ya giriş sürecinde Türkiye'nin siyasi desteğinin önemli olduğunu belirten Bakan İzoria, "*Özellikle bizim topraklarımızın bir kısmı Rusya tarafından işgal edilmişken, bölgede güvenilir ve güçlü ortakların bulunması bizim için hayati önemi taşıyor*" ifadelerini kullanmıştır (Dünya, 2017a).

23 Mayıs 2017'de Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi II. Toplantısı sonucunda imzalanan Tiflis Bildirisi'nde, Gürcistan'ın işgal altında olan bölgelerinde çözüme gidilememesinin bölgesel güvenlik anlayışına zarar verdiği ifade edilmiştir (T.C. Tiflis Büyükelçiliği, 2017). Benzer vurgu Ekim 2017'de, Tiflis şehrinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Genelkurmay Başkanları arasında gerçekleşen üçlü görüşme sonucunda yapılmıştır. Görüşmede Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne destek verilmiş, Dağlık Karabağ ve Güney Osetya sorunlarının, devletlerin toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesinin önemi belirtilmiştir (Timeturk, 2017). Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan bu görüşmede olduğu gibi çeşitli vesilelerle ortak bölgesel girişimlerde bulunmaktadır. Tiflis Bildirisi'nde ekonomi, taşımacılık, enerji, savunma ve askeri alandaki üçlü işbirliği ortamının genişletilmesinden üç ülke ile birlikte tüm bölge ve dünyanın da faydalanabileceğinin altı çizilmiştir (T.C. Tiflis Büyükelçiliği,

2017). Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve TANAP gibi projeler bölgenin üç devletinin birbiriyle bağını kuvvetlendirmektedir. Türkiye'nin bölgesel sorunlar çerçevesinde Gürcistan ile ilişkilerinde toprak bütünlüğü prensibi ile birlikte bölgeciliği yine ön planda tutmaya çalıştığı bu girişimleriyle görülebilmektedir.

3.1.4 Türkiye ve Rusya'nın Güncel Transdinyester Siyaseti

Moldova'dan tek taraflı bağımsızlığını ilan eden ve bağımsızlığı tanınmayan Transdinyester Cumhuriyeti'nde yakın dönemde meydana gelen gelişmeler Kırım, Abhazya ve Güney Osetya örneklerini hatırlatmaktadır. Transdinyester'in Rusya bayrağını ikinci resmi bayrak olarak kabul etmesini Rusya'ya bağlanma isteklerinin açık ifadesi olarak okumak mümkündür (Sputnik Türkiye, 2017d). Transdinyester'de hâkim güç olan Rus yanlısı ayrılıkçıların bağımsızlıklarının tanınması isteği Rusya ile yaklaşma düzeyinin artmasına sebep olmaktadır. Transdinyester'in bir önceki lideri Yevgeni Şevçuk bağımsızlık isteğini "Moldova ile medeni bir şekilde ayrılmak" olarak tanımlarken, sorunun 21. yüzyılda masada çözümlenebileceğini düşünmektedir (Euronews, 2017). 2016 yılında seçilen yeni lider Vadim Krasnoselsky ise tanınmayı teknik bir mesele olarak gördüğünü, bağımsız ve kendine yeten bir devlet olmanın asıl öncelikli konu olduğunu söylemektedir (Novosti PMR, 2017). Transdinyester sorunun geleceğine dair denklemi değiştiren ise Moldova'da yaşanan siyasi değişimdir.

Moldova'da 2016 yılındaki devlet başkanlığı seçimlerinde Rusya yanlısı İgor Dodon seçimi kazanmıştır. Bölgedeki Rusya-Batı geriliminde ibre Rusya yönüne dönmüş görünse de aksi yönde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Moldova'nın Kişinev'de görevli 5 Rus diplomatı sınır dışı etme kararı bu gelişmelerden ilkidir. Rusya "dostane olmayan" olarak nitelediği davranışa 5 Moldovalı diplomatı istenmeyen kişi ilan ederek karşılık vermiştir (Sputnik Türkiye, 2017e). Moldova hükümetinin, Rusya Başbakan Yardımcısı Dmitriy Rogozin'i istenmeyen kişi ilan etmesi gerilimi artıran bir başka gelişmedir (Sputnik Türkiye, 2017f). Moldova ordusunun, Devlet Başkanı Dodon'un getirdiği yasağa rağmen NATO tatbikatına katılmış olması ise bölgede kontrolün tamamen Rusya'da olmadığına yönelik önemli bir diğer gelişmedir (Sputnik Türkiye, 2017g).

Moldova Anayasa Mahkemesi, Mayıs ayında, Rus askeri birliklerinin ülkenin Transdinyester bölgesinde bulunmasını, işgal olarak nitelemiştir. Temmuz ayında ise Moldova Parlamentosu, Rus askerlerinin Transdinyester topraklarından çekilmesinin talep edilmesine karar vermiştir. Moldova Başbakanı Pavel Filip'in Türkiye ziyaretinde gerçekleştirdiği Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde, Türkiye'nin bu başvuruyu destekleyeceği açıklanmıştır (moldova.org, 2017). Ancak bu talep, Rusya'nın BM Genel Kurulu gündemine alınmasını reddetmesiyle karşılık bulmuştur (QHA, 2017b). Moldova benzer talebini NATO'ya da iletmiş, konunun NATO 2018 zirvesinde ele alınması kararlaştırılmıştır (publika.md, 2017).

Türkiye Transdinyester sorununun çözümünde AGİT bünyesinde "5+2" formatında düzenlenen müzakerelerin devamından yanadır. Müzakerelerde Transdinyester, Moldova, Ukrayna, Rusya, AGİT ile AB ve ABD yer almaktadır. Türkiye, müzakere sürecinin Moldova'nın toprak bütünlüğü ve egemenliği temelinde adil ve sürdürülebilir bir çözümle sonlandırılmasını desteklemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017d).

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Abhazya ve Güney Osetya ile kurduğu sıkı bağlar, bir süre sonra benzer senaryoların Transdinyester bölgesinde de gerçekleşebileceğini düşündürmektedir. Gerek Rus asıllı nüfus, gerekse bölgenin açıkça Rusya'ya bağlanma isteği bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Ancak Transdinyester'in Kırım veya Abhazya ile aynı kaderi paylaşmasını güçleştiren unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Transdinyester'in Rusya ile kara sınırı bulunmamasıdır. Rusya her ne kadar barış gücü ile yıllardır Transdinyester bölgesinde askeri varlığını sürdürse de, bölgenin Rusya'ya katılması için ve sonraki süreçte çok daha fazla sert güce gereksinim duyulacağı açıktır. Moldova'nın AB'ye yakınlığı ve Kırım'a göre nispeten düşük olan önem ve önceliği de Transdinyester sorununun bir süre boyunca daha "donmuş çatışma" niteliğini koruyacağına işaret etmektedir.

3.2 TÜRKİYE VE RUSYA’NIN KARADENİZ’DE OLASI ÇATIŞMA SAHALARI VE KONULARI

3.2.1 Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz Siyasetlerindeki Fikir Ayrılıkları

Türkiye ile Rusya’yı Karadeniz’de birbirine rakip kılacak ve siyasi işbirliğini sınırlandıracak birçok unsur bulunmaktadır. Türkiye ve Rusya’nın temel olarak ayrıştığı alanlardan ilki, iki ülkenin enerji stratejisidir. Karadeniz’deki askeri güç dağılımının son dönemde Rusya lehine hayli değişmesiyle Karadeniz’in güvenliğinin sağlanması hususunda da fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Karadeniz Bölgesindeki donmuş çatışma niteliğindeki siyasal sorunlara yönelik farklı yaklaşımları da iki ülkenin ortaklık anlayışını zedelemektedir. Demokrasi ve serbest piyasa reformu gerçekleştirmeyi hedefleyen bölge ülkelerine yönelik yaklaşımlarındaki ayrışma da Türkiye ve Rusya’yı birbirinden uzaklaştırmaktadır.

Türkiye ve Rusya enerji alanında birçok işbirliğine imza atmışlardır. Ancak iki ülkenin Karadeniz Bölgesindeki enerji siyasetinin tümüyle paralel olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Avrupa’nın enerji ihtiyacının karşılanması noktasında Rusya’nın hedefi en büyük enerji tedarikçisi vasfını korumaktır. 2017 yılının ilk yarısında Rusya’nın toplam ihracatının %67’sini petrol ve doğalgaz ürünleri oluşturmuştur. 2014 Kırım krizinden sonra uygulanan yaptırım ve kısıtlamalara rağmen, Rusya’nın Avrupa’ya ihracatı toplam ihracatının %47’sini oluşturmaktadır (RT, 2017). Türkiye’nin doğalgaz ithalatında %55 ile Rusya en büyük tedarikçidir (Özev, 2017, s. 49). Rusya’nın ekonomik gücünü korumak ve enerji arz kaynağı olması rolünü gerektiğinde siyasi koz olarak kullanmak istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşılık AB ve Türkiye de enerji arz kaynaklarını çeşitlendirerek bağımlılıklarını azaltmak yoluna gitmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile Rusya’nın enerji siyaseti konusundaki tercihleri bu noktada çatışmaya sebep olmaktadır.

AB’nin kaynak çeşitliliğini artırmaya yönelik en önemli adımı “Güney Gaz Koridoru Projesi”dir. Bu proje ile Hazar havzasının doğalgazının Türkiye üzerinden geçecek nakil hatları ile Avrupa’ya taşınması planlanmaktadır. Bu proje doğrultusunda hayata geçecek ilk hat olan TANAP, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Azeri gazını Avrupa’ya ulaştırmayı

hedeflemektedir. Güney Gaz Koridoru kapsamında Türkmenistan, Kazakistan ve İran gibi kaynaklardan da Avrupa'ya gaz temini mümkün olabilecektir. Bu proje birçok açıdan Rusya'nın bölge siyasetine yönelik olumsuzluklar barındırmaktadır. İlk olarak AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azalması Rusya'nın tercih edebileceği bir durum değildir. Enerji kaynağının Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri olduğu, enerji koridoru rolünü Türkiye'nin üstlendiği senaryoda Rusya'nın tüm bu çevrede etki alanının azalacağı ortadadır. Rusya'nın enerji gelirinin azalması ve dahası bu gelirin Rusya'nın kontrol altında tutmak istediği ülkelere yönelmesi de bu ülkelerin Rusya'dan bağımsız adım atabilme potansiyelini artıran bir unsur olacaktır. AB'nin destek ve öncelik verdiği Güney Gaz Koridoru'na Türkiye'nin katkıda bulunuyor olması, Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi siyasetlerini derinden etkilemekte ve ayrıştırmaktadır.

Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesi siyasetlerinde farklılık barındıran bir diğer konu Karadeniz'in güvenliği meselesidir. Karadeniz'in güvenliği uzun yıllardır Montrö Boğazlar Sözleşmesi esasına dayalı olarak bölge dışı unsurların Karadeniz'de varlığının kısıtlanmasında uzlaşarak devam etmekteydi. Son dönemde gerek Rusya'nın Karadeniz Bölgesinde Rus yanlısı ayrılıkçı bölgelere verdiği destek, gerekse Gürcistan ve Ukrayna'ya askeri müdahaleleri bölgede bir kırılmaya neden olmuştur. Bu gelişmeler bölge dışı aktörlerin varlığını Karadeniz'in güvenliği açısından öncelikli sorun olması halini geri plana atmıştır. Bu duruma yol açan bir başka önemli sebep ise Rusya'nın Karadeniz'deki askeri varlığını geçmişe göre ciddi miktarda artırmış olmasıdır. Rusya Karadeniz Filosu Komutanı Aleksandr Vitko, 2014 yılından itibaren modernizasyon ve yeniden silahlanma ile son 3 yılda 50 yeni gemiyi filolarına kattıklarını açıklaması bunun bir örneğidir (gazetem.ru, 2017). Türkiye, NATO eliyle dahi olsa, ABD veya başka bir bölge dışı aktörün Karadeniz'de Rusya ile gerginliği tırmandırması taraftarı değildir. Ancak şartların tamamen Rusya lehine değiştiği bir ortamda, Türkiye'nin dâhil olduğu ittifakları denge unsuru olarak kullanma refleksi doğal karşılanmalıdır. Karadeniz'de güvenliğin kıyıdaş ülkelerin işbirliğiyle sağlanması yerine, Rusya'nın bölgedeki tek güvenlik sağlayıcısına dönüşmek istemesi, Türkiye'nin öteden beri uygulamaya çalıştığı siyasete aykırı bir durum teşkil etmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz'de NATO üzerinden yaşadığı fikir ayrılığı yalnızca güvenlik odaklı değildir. ABD ve AB'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından

bölgenin bağımsızlığını yeni kazanan devletlerini Batı sistemiyle bütünleştirme çabaları Rusya'nın her zaman tepkisini çekmiştir. Rusya'nın 1990'larda karşı koyamadığı dönüşümlere, 2000 yılı ve sonrasında dur demeye çalıştığı görülebilmektedir. Bu gelişmelerin en önemli örneği Gürcistan'da 2003 ve Ukrayna'da 2004 yılında yaşanan "renkli devrimler"dir. Rusya, yakın çevresinde yaşanan ve Rus yanlısı yönetimlerin devre dışı bırakıldığı bu dönüşüme Ukrayna'da ekonomik, Gürcistan'da Güney Osetya ve Abhazya bölgeleri üzerinden askeri yaptırımlarla karşılık vermiştir. Türkiye ise bölgede yaşanan dönüşümleri demokratikleşme adımları olarak görmüş ve olumlu karşılamıştır. Bölge ülkelerinin AB ve NATO'ya katılma istekleri Türkiye tarafından her zaman destek bulmuştur. Bu durum Karadeniz Bölgesinin genel siyasi yapısının geleceği hakkında Türkiye ve Rusya'nın farklı beklentilerinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Rusya'nın, Karadeniz Bölgesindeki siyasi sorunlara ve donmuş çatışmalara yönelik yaklaşımları zaman zaman oldukça farklılık gösterebilmektedir. Türkiye, Eski Sovyet coğrafyası ve Karadeniz kıyısındaki bölgelerdeki ayrılıkçı bölgelerin yarattığı çatışmalara her zaman toprak bütünlüğünün ve egemenliğin korunması penceresinden bakmaktadır. Rusya'nın yakın çevresindeki bahse konu sorunlara yönelik genel yaklaşımı, bölge devletlerini deyim yerinde ise diken üstünde tutmak yönünde gerçekleşmektedir. Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ, Rus ayrılıkçıların sahne aldığı Güney Osetya ve Abhazya sorunlarına yönelik Türkiye siyaseti Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı ve uluslararası toplumun ihtilafı çözmesine katkıda bulunma yönünde şekillenmiştir. Rusya ise söz konusu sorunlara askeri yanıtlar vermiş, ihtilafların bölge devletlerinin ajandasını meşgul etmesini ön planda tutan bir görüntü sergilemiştir. Dahası, Rusya Karadeniz Bölgesindeki Rus yanlısı ayrılıkçı bölgelerin kiminin bağımsızlık ilanını tanırken, kimilerinde askeri üs ve nüfuz alanı elde etme yoluna gitmiştir. Bu durum, Karadeniz Bölgesine ikili ve çokuluslu işbirliği mekanizmalarıyla bölgeyi ön plana çıkaran bir yaklaşım sergilemeye gayret gösteren Türkiye'nin beklentileriyle örtüşmeyen başka bir örneğe karşılık gelmektedir.

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde ekonomik işbirliği mekanizmalarını iyi ilişkiler üretecek bir araca dönüştürme isteği özellikle KEİ'de yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü ilişkileri gibi ekonomik temelli işbirliği girişimlerinden siyasi sonuçlar da beklemektedir (trend.az, 2016). Rusya'nın bu işbirliği

mekanizmalarına yaklaşımı ise farklılık göstermektedir. Örneğin Rusya, Kırım krizinin ardından KEİ organizasyonlarının Rusya'nın ikili sorunların tartışıldığı bir platforma dönüşmesine kesinlikle karşı olduklarını açıklamıştır (TASS, 2016). Bölgesel ikili, üçlü işbirliği girişimlerinin, bölgedeki diğer ülkelerin dışlayan bir konuma gelmemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu örneklerle de görüldüğü üzere, birçok soruna dair mevcut fikir ayrılıkları Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesine yönelik ortak bir siyaset üretmesine engel olan temel gerekçeleri ortaya koymaktadır.

3.2.2 Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz'de Enerji Arayışları

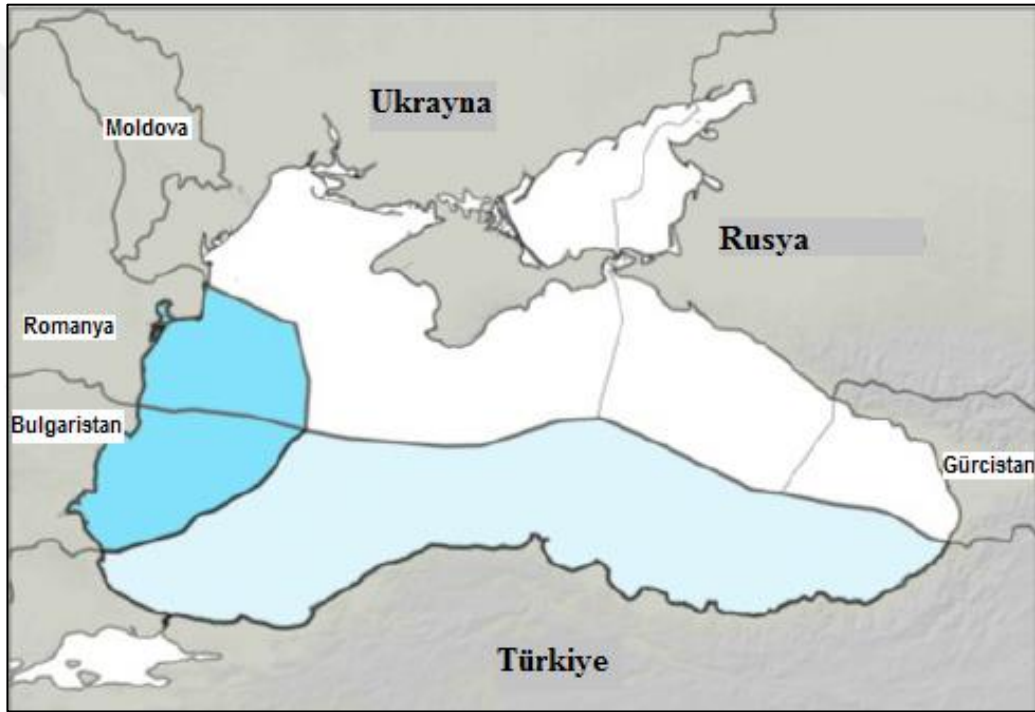
Dünya geneli ile kıyaslandığında Türkiye'nin özellikle petrol arama ve üretim faaliyetleri açısından geride kaldığı görülmektedir. Türkiye, potansiyel kara alanlarının yüzde 80'i, denizlerin ise yüzde 90'ı ile ilgili henüz ciddi bir araştırma yapmamıştır (Özev, 2017, s. 38). Türkiye tarafından bu durumu değiştirmek ve özellikle Karadeniz ve Akdeniz'in hidrokarbon potansiyelini belirlemek amacıyla çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu amaçla Türkiye sismik araştırma gemileriyle her iki denizde petrol ve doğalgaz arama çalışmaları yürütürken, satın alınan Güney Kore yapımı "Deepsea Metro-2" sondaj gemisi ile 2018'de Akdeniz'de ilk derin deniz sondajını gerçekleştirecektir (Akşam, 2017a).

Rusya Karadeniz'de petrol ve doğalgaz keşfi arayışını sürdüren ülkelerdendir. Rusya Doğal Kaynaklar ve Çevre Bakanı Sergey Donskoy'a göre Rusya'nın ispatlanmış petrol rezervi 28 yıl yetecek miktardadır ve üretim 2020 yılından itibaren azalmaya başlayacaktır (RT, 2016). Azalan rezervler aynı zamanda petrol çıkarma işleminin maliyetini de artıran bir unsur olmaktadır. Bakan Donksoy'a göre bu durum Rusya'nın yeni hidrokarbon bölgeleri keşif çalışmalarını hızlandıracaktır. Rusya'nın Kuzey Denizi'nin ardından denizde petrol ve doğalgaz arayışına konu olan yeni bir bölge de Karadeniz'dir. Rusya Karadeniz açıklarında, 600 milyon ton petrol ve 100 milyar metreküp doğalgaz bulunduğu tahmin edilen sahalarda keşif amaçlı sondaj çalışmalarına başlamıştır (Caspian Barrel, 2017).

Karadeniz'de petrol ve doğalgaz arayan iki ülke de şu anda yolun başında görünmektedir. Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin, petrol ve doğalgaz arama çalışmalarına ilgisinin artacağı

tahmine müsait gözükmemektedir. Bu tahmini kuvvetlendirecek unsurlara bir örnek Romanya'nın 2012 yılında Karadeniz'in 170 km açığında keşfettiği doğalgaz rezervidir. Neptun bölgesinde Amerikan Exxon ile Rumen OMV Petrom'un ortaklığında yapılan aramada Domino-1 sahasında 42 ila 84 bcm doğalgaz rezervi keşfedilmiştir. Rus Lukoil şirketinin de Romanya'nın ekonomik bölgesinde 30 bcm'lik rezerv keşfetmesi ile Romanya'nın Karadeniz sularında keşfettiği doğalgaz rezervi 100 bcm üzerine çıkmıştır (Harper, 2016). Bu keşifler Karadeniz'in taşıdığı potansiyel açısından ümit vericiyken, bölgede Türkiye ve Rusya'nın da dâhil olabileceği bir münhasır ekonomik bölge (MEB) tartışması çıkma riski belirlemiştir.

Şekil 4: Karadeniz'de MEB Dağılımı Haritası

Kaynak: (Goulding, Stobberup, & O'Higgins, 2014)

Münhasır ekonomik bölge (MEB) 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ile düzenlenen ve kıyı devletine verilen hak ve yetkileri tanımlayan bir deniz hukuku kavramıdır (Topsoy, 2012, s. 218). BMDHS, Kıyı devletlerinin kıyından 200 mil açığa kadar olan bölgede, deniz altında ve üstündeki kaynaklarda hak iddia edebilmesine imkân tanımaktadır. Karadeniz Bölgesi ülkelerinden yalnızca Türkiye, deniz hukuku uyuşmazlıklarında zorunlu yargı yetkisine ilişkin düzenlemeler sebebiyle BMDHS'yi imzalamamıştır. BMDHS'nin deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümlerinin örf ve adet hukuku kuralı niteliği kazanması durumunda, Türkiye'nin söz konusu kurallara bağlı

sayılması mümkün olabilecektir (Anlar Güneş, 2007, s. 12-13). Türkiye BMDHS'nin ilgili hükümlerini ve 200 mil MEB ilanını 5.12.1986 tarihli VE 86-11264 sayılı kararnamede yer alan 19314 sayılı karar ile gerçekleştirmiştir. BMDHS kapsamında MEB tanımının gelmesiyle kıyı devletlerinin açık deniz olarak gördüğü büyük bir deniz alanına yönelik bakışı değişmiştir. Değişen bu coğrafi yapı ve MEB'in hukuki statüsüne ilişkin konuların belirsizliği, ekonomik ve siyasi bir takım anlaşmazlıkların yaşanmasına yol açmıştır (Topsoy, 2012, s. 218). Bu anlaşmazlığın Karadeniz'deki bir örneği Romanya ile Ukrayna arasında yaşanan kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlandırması sorunudur. Uluslararası Adalet Divanı'na götürülen sorunun iki tarafın uzlaşısı ile çözülmesi olumlu bir gelişmedir. Karadeniz Bölgesinde yaşanacak siyasi ve ekonomik gelişmelerin, Karadeniz Bölgesinde mevcut olmayan MEB iddialarının gündeme gelmesine yol açması ihtimal dâhilindedir

30-31 Mayıs 2012'de Yunanistan'ın Selanik şehrinde gerçekleştirilen "6. Güneydoğu Avrupa Enerji Diyalogu" konferansında "Karadeniz yeni Kuzey Denizi olabilir mi?" konulu bir sunum gerçekleştirilmiştir. Bu sunumda jeolojik araştırmalara göre Ukrayna'nın deniz alanının muazzam keşif potansiyeline sahip olarak nitelendiği, Rus deniz alanının ise daha az cazip görüldüğü belirlenmiştir (ICM, 2012). Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Rusya ekonomik bölgesine yönelik bir araştırmada, Kırım'ın ilhakından önce Rusya'ya ait bölgenin 67 bin km² olduğu belirlenmiştir. 15 Ağustos 2012'de Ukrayna yönetimi, Kırım'ın güneybatı sularında yapılacak keşif faaliyetleri için ihaleye gitmiştir. Söz konusu alandaki Skifska doğalgaz sahasında 200-250 milyar metreküp doğalgaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Skifska doğalgaz sahası için düzenlenen ve Rus Lukoil firmasının da katıldığı ihaleyi, Exxon-Shell-OMV ortaklığının kazandığı açıklanmıştır (offshore-technology, 2012).

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle tüm dengeler değişmiştir. Kırım yönetimi ile Rusya arasında 18 Mart 2014'te imzalanan anlaşmanın 4. bölümünün 2. maddesinde karada Ukrayna ile bulunan sınırın artık Rusya Federasyonu Devleti sınırı olduğu ifade edilmektedir. 3. Maddede ise Kırım'ın Karadeniz ve Azak denizinde yer alan deniz alanlarının, Rusya'nın tabi olduğu uluslararası anlaşmalara göre düzenleneceği kaydedilmiştir (kremlin.ru, 2014). Bu kısa cümle Rusya'nın Karadeniz'deki ekonomik alanını yaklaşık 93 bin km² arttığı, yani neredeyse 2.5 katına çıktığı anlamına

gelmektedir. Kimi araştırmacılar Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin altında bu sebebin yattığını iddia etmiştir. Buna karşın, Rusya Devlet Başkanı Putin'in sözcüsü Dmitry Peskov, Kırım'ın ilhakının bölgedeki enerji kaynakları ile hiçbir bağıının bulunmadığı, Rusya'nın petrol ve doğalgaz ile hiç ilgilenmediği açıklamasında bulunmuştur (Broad, 2014). alışmalara göre Kırım yarımadası çevresinde 4 ila 13 trilyon bcm doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Buradan hareketle, NATO'ya göre Rusya'nın Kırım'ı ilhakı büyük oranda, Ukrayna'nın enerji ve gaz kaynaklarını çeşitlendirme ve Rusya'yı devre dışı bırakma girişimini baltalamak amaçlı olarak gerçekleştirilmiştir (NATO Review, 2014).

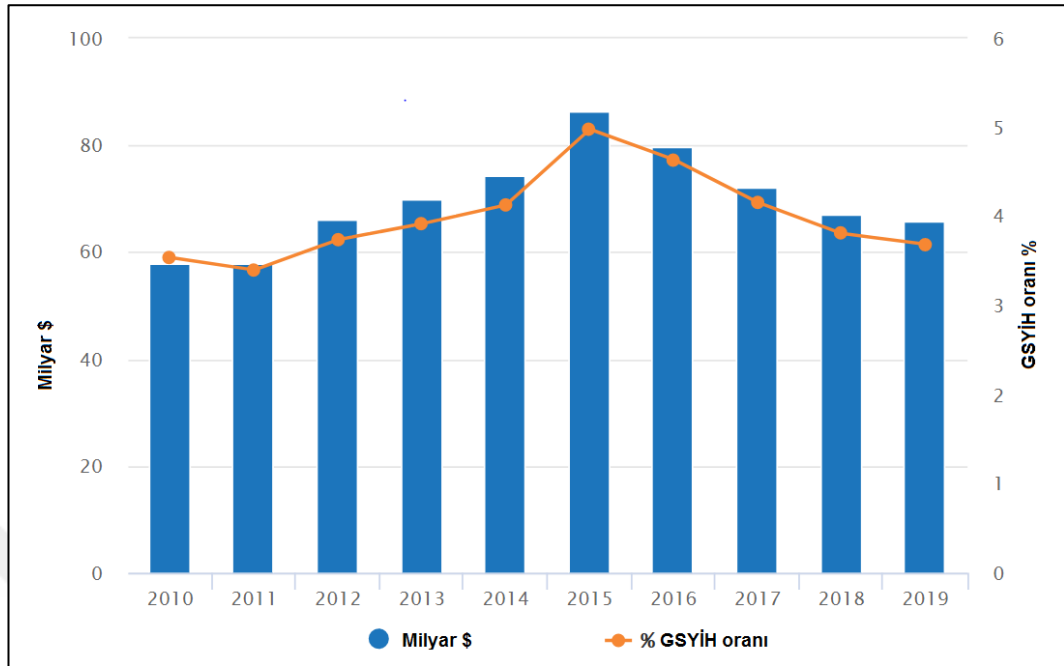
Türkiye Karadeniz'de petrol ve doğalgaz arayışında henüz yolun başındadır. Bugüne dek Karadeniz Bölgesindeki komşularıyla ciddi bir uyuşmazlık da yaşamamıştır. Ancak bölgede son 10 yılda Rusya'nın meşru olmayan müdahaleleriyle, Abhazya ve Kırım üzerinden coğrafi olarak değişim meydana gelmiştir. Bu değişim, Karadeniz'deki mevcut MEB uzlaşısının aynı şekilde devam edebileceğine dair ileriye dönük soru işaretleri oluşurmaktadır.

3.2.3 Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz'de Değişen Askeri Dengesi

Karadeniz'de Türk-Rus askeri dengesinin Rusya gözünde ne denli değiştiğini Rusya Genelkurmay Başkanı Valeriy Gerasimov'un 2016 yılındaki sözlerinde görmek mümkündür. Gerasimov "*Yıllar önce Rusya donanmasının askeri kapasitesi, Türk Deniz Kuvvetleri'nin tam tersineydi. O zamanlar neredeyse Karadeniz'in komutasının Türkiye'de olduğu söyleniyordu, artık her şey değişti*" ifadeleriyle, Karadeniz'deki askeri dengenin açıkça değiştiğini ortaya koymaktadır (Hürriyet Daily News, 2016).

Rusya, 2011 yılında, savunma modernizasyonu için 2020 yılına kadar 20 trilyon Ruble harcama planını açıklamıştır. Son dönemde Rus ordusunda gözlenen gelişmelere göre, Rusya bu planına sadık görünmektedir. Rusya sıcak çatışmaya dâhil olduklarını reddetse de Kırım'da savaşan birliklerin düzeni ve Suriye'de etkin bir şekilde uygulanan askeri operasyonlar, Rusya'nın savunma harcamalarının karşılığını fiilen aldığını göstermektedir (businessinsider, 2016).

Tablo 3: Rusya'nın Savunma Harcamaları 2010-2019

Kaynak: (IISS, 2017)

Rusya'nın donanması da yüksek savunma harcamalarından payını almıştır. Karadeniz'de askeri dengeyi değiştiren öncelikli unsur Rusya'nın deniz gücüdür. Ancak Rusya'nın Karadeniz'de geliştirdiği askeri unsurlar yalnızca deniz kuvvetleriyle sınırlı değildir. Rusya'nın Karadeniz'de sahip olduğu füze sistemleri de dikkate getirilmesi gereken önemli bir husustur. Rusya'nın Karadeniz'de birçok farklı özellikte aktif füze sistemi mevcuttur. Bastion savunma sistemi bunun bir örneğidir. Kırım'ın ilhakının ardından, Bastion kıyı savunma füze sistemleri 2014 yılında yarımada'nın kıyılarına yerleştirilmiştir. Bastion sisteminin 350 km menzili olduğu bilinmektedir. Gerasimov, bu menzili tanımlarken, menzile Boğaziçi'nin de dâhil olduğunu özellikle belirtmiştir (eurasianet, 2016). Rusya'nın Karadeniz'deki askeri yeni yeteneklerine dair önemli bir gösteri 2017 Eylül'ünde sahnelenmiştir. Rus Deniz Kuvvetlerine ait bir denizaltıdan fırlatılan Kalibr güdümlü füzesi ile 300 km ötedeki Suriye'deki terörist hedefleri vurulmuştur (Sputnik, 2017). Karadeniz donanmasına ait ve Kalibr füze sisteme sahip denizaltı sayısı 2017 yılında altıya çıkmıştır (Hürriyet Daily News, 2016). Rus donanmasının Kırım yarımadasına tam anlamıyla yerleşmiş olması, yüksek ihtimalle Rusya'nın Karadeniz'deki gücüne dair değişen en önemli unsurdur.

Kırım'ın batı yakasındaki Sivastopol, Rusya'nın Karadeniz donanmasının merkez üssü konumundadır. Karadeniz donanması 45 savaş gemisi ve 7 denizaltıyla; Rusya'nın tüm savaş gemisi gücünün %21'ini, tüm denizaltı gücünün ise %10'unu barındırmaktadır. Karadeniz donanmasının ağırlık olarak %80'i Sivastopol üssündedir. Sivastopol üssü Rusya'nın "sıcak liman" tanımına uyan, yıl boyunca donmayan ve bölgede büyük savaş gemilerinin demirleyebileceği derinlikteki tek limanıdır. Feodossia limanı da eklendiğinde Kırım yarımadası Rusya'nın Karadeniz donanmasının %90'ına ev sahipliği yapmaktadır (CIMSEC, 2017).

Türkiye'nin Karadeniz'de yaşanan bu gelişmelere bakışını, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2016 yılında 10. Balkan Ülkeleri Genelkurmay Başkanları konferansındaki konuşmasındaki ifadeleri üzerinden okumak uygun olacaktır;

“Karadeniz’i kıyıdaşlar arasında işbirliğini esas alan güvenlik anlayışı temelinde tekrar bir istikrar havzası kılmalıyız. Kısa bir süre önce (NATO Genel Sekreteri) Stoltenberg ülkemizdeydi, ziyareti esnasında kendisine de söyledim; ‘Karadeniz’de görünmüyorsunuz ve Karadeniz’de görünmeyişiniz Karadeniz’i adeta Rusya’nın bir gölü haline dönüştürüyor’. Burada kıyıdaş ülkeler olarak hepimiz üzerimize düşen görevi yapmak durumundayız. Olayın gerek hava, gerek deniz, gerek kara, bütün alanlarda atılması gereken adımları NATO üyeleri olarak hep birlikte atmak zorundayız. Eğer atmazsak tarih bizi affetmez. Ve mevcut işbirliğimizi bölgesel sahiplenme anlayışına uygun olarak derinleştirmeliyiz” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2016)

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın NATO'nun Karadeniz'de görünmemesi üzerine olan sözlerini, Türkiye'nin on yıllardır Montrö ilkelerine dayanarak, NATO ve ABD'yi Karadeniz'den uzak tutup, Karadeniz'de dengelerin bozulmasına izin vermeyen stratejisinde değişiklik emaresi olarak okumak mümkündür. Ancak bu ifadelerin Türkiye'nin Rusya ile uçak krizi yaşamasından 6 ay sonra ve Rusya ile ilişkilerin gerginliğini henüz koruduğu bir dönemde kullanıldığının altı çizilmelidir. Geçen sürede Montrö anlaşması hükümlerinin değiştirilmesine dair ya da sözleşmeye aykırı herhangi ciddi bir girişim gözlenmemiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözlerinde Karadeniz'in güvenliğine ilişkin kullanılan “kıyıdaş devletler”, “hava, deniz, kara tüm

alanlarda”, “bölgesel sahiplenme anlayışı” kavramlarına odaklanmak, Türkiye’nin bölge siyasetini incelemek adına daha faydalı olacaktır.

Türkiye, Karadeniz’de askeri güçlerin dengelenebilmesini teminen bölge ülkeleriyle askeri işbirliği mekanizmalarını ön planda tutmaktadır. Bu yaklaşımın bir örneği Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü işbirliğinin, enerji (BTC ve TANAP), ekonomi ve ulaşımdan (BTK demiryolu) sonra askeri alana taşınmasıdır. Azerbaycan’ın da Ermenistan ile yeniden sıcak çatışma yaşadığı dönemin hemen ardından, üç ülke öncelikle birlikte askeri tatbikat yapma kararı almıştır (ParsToday, 2016). Tiflis’te düzenlenen Genelkurmay Başkanları üçlü toplantısında askeri ve savunma sanayi işbirliğinin geliştirilmesi ve ortak savunma projeleri ele alınmıştır. Bu toplantıda üçlü savunma işbirliğinin bundan sonra "GATe" ismi verilmesi kararlaştırılmıştır (TRT Haber, 2017a). Üç ülke askeri işbirliği kapsamında 28 Eylül 2017’de “Eternity-2017” ortak askeri tatbikatını gerçekleştirmiştir (Akşam, 2017b). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2017 yılında Ukrayna’ya yaptığı ziyaretin gündeminde de savunma işbirliği söz konusudur. Ziyaret kapsamında iki ülke Tank modernizasyonu, havacılık ve elektronik gibi projelerle birlikte siyasi, ekonomik, savunma sanayisi işbirliğine dair birçok anlaşma imzalanmıştır (TRT Haber, 2017b).

Türkiye’nin Karadeniz’de askeri denge arayışına "Deniz Kalkanı 2017 (Sea Shield 2017)" de bir örnek olabilir. Bölge ülkelerinden Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna ile NATO üyesi ABD, Kanada ve İspanya’nın katıldığı tatbikat 2.800 askerin katılımıyla gerçekleşmiştir. 16 askeri gemi ile 10 uçağın yer aldığı tatbikat Rusya’nın da dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu tatbikat hakkında "*Karadeniz'e çok sayıda askeri gemi girdi, tüm bu hareketleri izliyoruz. Orada olan her şeyi kontrol ediyoruz*" ifadelerini kullanmıştır (Aydınlık, 2017). Rusya’nın etkinliğinin fazlasıyla arttığı bu dönemde, bölge ülkeleri ve NATO unsurlarının birlikte yer aldığı askeri organizasyonlar Türkiye için elbette anlamlıdır. Türkiye öteden beri Karadeniz’de ABD veya NATO’nun Rusya ile karşı karşıya gelmesini titizlikle önlemeye çalışmaktadır. Türkiye ve NATO’nun Karadeniz’de ortak tatbikat gerçekleştirmesi Türkiye’nin genel Karadeniz Bölgesi siyasetine aykırı bir durum olarak görülmemelidir. Askeri gücü siyasi gücün önemli bir unsuru olarak gören Akyol, NATO’nun Türkiye için öneminin azalmadığını, aksine arttığını düşünmektedir (2015).

Stavridis'e göre, Karadeniz'de Rusya'nın son dönemde belirginleşen girişimlerine NATO aracılığıyla dört farklı yolla karşılık verilebilir. İlki NATO'nun liman ziyareti, tatbikat ve eğitim görevlerini artırmasıdır. Bu yolla ittifak üyesi Romanya, Türkiye ve Bulgaristan'da ve hatta Gürcistan ve Ukrayna'nın işgal altında olmayan bölgelerinde görünürlük sağlanmalıdır. NATO'nun Karadeniz'de verebileceği ikinci karşılık, ittifakın tutarlı bir acil durum planı geliştirmesi ve ödenek ayırmasıdır. Üçüncüsü ABD'nin NATO operasyonlarına ek olarak varlığını artırmasıdır. NATO, Aegis sistemiyle donatılmış ve Akdeniz'de görev yapan gemilerini Karadeniz'de daha fazla göstermeli ve müttefikleriyle tatbikatlar gerçekleştirmelidir. Rusya'nın girişimlerine karşılık olarak ABD'nin Türkiye ile hususi olarak yakın çalışması gereklidir. Çünkü Karadeniz'e açılan boğazların kontrolünü ve savunmasını Türkiye gerçekleştirmektedir. Montrö Sözleşmesi geçişleri son derece kısıtlamaktadır, Türkiye'nin BMDHS'yi imzalamamış olması ise durumu zorlaştırmaktadır. Son olarak ABD, Batıyı Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Türkiye ve Ukrayna'da yatırım yapmaya teşvik edebilir. Petrol ve doğalgaz kadar lojistik ve iletişim imkânları da kilit konumdadır. Bu ülkelerin ekonomilerinin bağlarını birbirleriyle, Karadeniz Bölgesi, Avrupa ve ABD ile bağdaştırmak bölgede istikrarı getirebilecek bir yumuşak güç meydana getirebilecektir (2017).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'e serzenişi ile Stavridis'in önerilerinin kısa vadede kesişme ihtimalini tahmin etmek güç görünmektedir. Rusya ile yaşanan uçak krizi sonrasında gerilen ilişkiler, 2017 yılında yerini iki ülkenin işbirliğini derinleştirme çabalarına bırakmıştır. Dahası, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze savunma sistemi alımı gerçekleştirdiği bir ortamda Karadeniz'de tehdit algılaması seviyesinin de düştüğü söylenebilir. Tüm bu gelişmelere rağmen, Rusya'nın Karadeniz'de giderek artan askeri gücüne karşılık, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile sürdürdüğü ikili ve çoklu ilişkilerini ileri seviyeye taşıması önem arz etmektedir. Bununla birlikte, Montrö ilkelerinden taviz vermeden, NATO'nun da bir denge unsuru olarak muhafaza edilmesi Karadeniz'de dengenin sürdürülebilirliği açısından olumlu bir adım olacaktır.

3.3 TÜRKİYE VE RUSYA İÇİN KARADENİZ'DE İŞBİRLİĞİ FIRSATLARI

3.3.1 Karadeniz'de Türkiye ve Rusya'nın Enerji Alanında İşbirliği Fırsatları

AB'nin en büyük doğalgaz tedarikçisi olan Rusya, AB'ye ihracatının %40'lık bölümünü Ukrayna toprakları üzerinden gerçekleştirmektedir. 2019 yılında Ukrayna ve Rusya'nın transit gaz anlaşmasının sona erecek olması ve 2014'ten beri süregelen Ukrayna krizi, Rusya'yı Avrupa'ya doğalgaz ihracı için alternatif hatları kullanmaya ve yeni doğalgaz boru hatları oluşturma arayışına yöneltmiştir (Sputnik Türkiye, 2017h). Rusya'nın bu niyeti, 2010 yılında Ukrayna üzerinden ilettiği 116 milyar metreküp (bcm) doğalgaz miktarının 2014 yılında 64 bcm'e düşmüş olmasıyla doğrulanabilmektedir. Gazprom CEO'su Alexei Miller, 2020 hedeflerinin Ukrayna üzerinden iletilen doğalgaz miktarını 10-15 bcm'e düşürmek olduğunu açıklamıştır (Reuters, 2017). Bu çerçevede öncelikle Baltık Denizi'nden geçerek doğrudan Almanya'ya ulaşan ve 2011 yılında sevkiyata başlayan Kuzey Akımı (Nord Stream) doğalgaz boru hattına öncelik verilmiştir. Yine Ukrayna'yı devre dışı bırakmak amacıyla üzerinde çalışılmakta olan Güney Akımı projesi 2014 yılında Rusya tarafından iptal edilmiş ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya doğalgaz sevkiyatı için yeni bir arayışa girilmiştir. Güney Akımı'na alternatif olarak hazırlanan TürkAkım (TurkStream) projesi 2014 yılı sonunda gündeme gelmiştir (Hürriyet, 2014).

TürkAkım projesi, Karadeniz'de Türkiye ile Rusya arasında enerji alanında atılabilecek işbirliği adımlarına en iyi ve en güncel örneği teşkil etmektedir. TürkAkım projesi, Rusya'nın güneybatısından yani Karadeniz'in doğusundaki Rusya kıyılarından başlayacak ve Rus doğalgazını taşıyacak boru hattının Karadeniz'in altından geçirilerek Trakya bölgesine kadar uzatılması ile gerçekleşecektir. Karadeniz'i kıyından kıyıya geçecek projenin denizde uzunluğu 910 km olacaktır. Boru hattı Karadeniz'in azami 2.200 metre derinliğinden geçecektir (Gazprom Export, 2017). 2017 Mayıs'ta inşasına başlanan TürkAkım projesinde doğalgaz boru hattının %35'e yakın bölümü tamamlanmış durumdadır. Projenin 7 ayda 650 kilometre uzunluktaki kısmı tamamlanmıştır. TürkAkım projesi kapsamında, her biri yılda 15,75 bcm doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olan iki ayrı hat inşa edilecektir. TürkAkım projesinin ilk bölümünün 2018 Mart'ta tamamlanması ve Türkiye'nin kullanımına yönelik doğalgaz akışının sağlanması beklenmektedir. Projenin inşa edilmekte olan ikinci hattı ile Güney ve Güneydoğu Avrupa'ya gaz

sağlanması hedeflenmektedir ve bu hattın 2019 sonunda biteceği öngörülmektedir. (Russia News Today, 2017).

TürkAkım projesi anlaşması İstanbul’da düzenlenen 23. Dünya Enerji Kongresi’nde gerçekleşmiştir. Rusya lideri Putin, Türkiye-Rusya ilişkileri açısından 24 Kasım 2015’te yaşanan uçak krizinin gölgesinde çalkantılı geçen bir dönemin ardından ilk defa Türkiye’ye gelmiştir. Yaşanan krizin ardından bir anlamda dondurulan TürkAkım projesinin devamına karar verilmesi iki ülke ilişkilerinin yeniden normalleştiğine dair kuvvetli emarelerden birisi olmuştur. Anlaşma imzalanırken, Putin’in Türkiye-Rusya ilişkilerinin normalleşmesi ile alakalı olarak “Türkiye’nin enerji geçiş noktası olması”, “TürkAkım doğalgaz boru hattı”, “Akkuyu Nükleer Güç Santrali”, “Doğalgaz indirimi” gibi konu başlıklarına değinmiş olması enerji alanında işbirliğinin iki ülke arasında ne kadar önemli yer tuttuğuna işaret etmektedir (Sputnik Türkiye, 2016).

Şekil 5: TürkAkım Boru Hattı Haritası

Kaynak: (Gazprom Export, 2017)

İstanbul’un 100 km batısından Türkiye topraklarına giriş yapacak TürkAkım boru hattının AB ülkelerine de uzatılması planlanmaktadır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, TürkAkım’ın AB’ye uzatılmasının Güney ve Güneydoğu Avrupa’nın gelişmesi için gereken enerji ihtiyacını karşılayabileceğini ifade etmiştir. Ancak bunun gerçekleşmesi için AB’den yasal garanti beklendiğini açıklamıştır (Hürriyet Daily News,

2017). Bu açıklamanın sebebi ise 2014 yılında iptal edilen Güney Akımı projesidir. Güney Akımı projesi ile Rus doğalgazının TürkAkım'a benzer şekilde Karadeniz'in derinliklerinden Bulgaristan'a ve oradan AB pazarına ulaşması hedeflenmiştir. Güney Akımı, Bulgaristan ve AB'den gelen engellemeler ve Rusya-Ukrayna krizinin ardından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar nedeniyle iptal edilmiştir (HaberRus, 2017).

Lavrov, Güney Akımı projesini hatırlatarak, ancak Brüksel'den alınacak sağlam hukuki garantiler alındığı takdirde projenin AB'ye uzatılabileceğini vurgulamaktadır. Rusya Avrupa Birliği ülkelerinin kullanımına açılmaması durumunda, ikinci doğalgaz hattının Türkiye'nin iç tüketiminde yaşanacak bir artışı dengeleyebileceğini önermektedir. Rusya'dan daha fazla doğalgaz satın alınması önerisine, içinde bulunulacak dönemin siyasi ve uluslararası koşulları gereği bir tercih ya da zorunluluk olarak olumlu yaklaşılması mümkün olabilecektir. Ancak bu ihtimalin, doğalgazda Türkiye'nin Rusya'ya karşı son on yılda %40'tan %55'e yükselen enerji bağımlılığını daha da artıracak bir unsur teşkil edecek olması düşündürücüdür (Cutler, 2016).

AB ve Türkiye için yüksek enerji ihtiyacını büyük oranda tek kaynaktan sağlamak enerji bağımlılığı adına büyük bir sorundur ve alternatif kaynak arayışını zorunlu kılmaktadır. Rusya'nın sıkça dile getirilen "enerji silahı"nın bu anlamda geri tepme olasılığı yüksek görülmektedir. Çünkü bölgesinin en büyük enerji tedarikçisi olan ve ekonomisi büyük oranda enerji gelirine bağlı olan Rusya'nın, alıcılarını bir anlamda ürkütmemesi gerekmektedir. Özellikle Ukrayna-Rusya krizinin ardından, AB'nin yine Rusya ile gerçekleştireceği Kuzey Akımı-2 projesinin ilerlemesindeki gönülsüzlüğünü bu bağlamda okumak mümkündür. Bir başka örnek ise ABD'nin Ukrayna krizi sonrasında Rusya'ya karşı uyguladığı yaptırımların, enerji altyapı projelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi kararını almasıdır. Rusya, Ukrayna üzerindeki baskısında geri adım atmadığı sürece, ABD'nin kararının Rusya'nın inşa etmeye çalıştığı yeni boru hattı projelerin ilerlemesine etki edeceği ortadadır. Genişletilecek yaptırımların inşa aşamasında olan TürkAkım ve Kuzey Akımı-2 projeleri kadar, Avrupalı ve Rus şirketlerin ortaklığında aktif olarak yürütülmekte olan, Kuzey Akımı ve Mavi Akım gibi projelerin geleceğine de etki edeceğinden endişe edilmektedir (euractiv, 2017).

Bu çerçevede son yıllardaki tepkiselliği ve sert güç kullanmaya meyliyle, Rusya'nın güvenilir bir enerji ihracatçısı görünümünden uzaklaştığı söylenebilir. Enerji alanında

işbirliği, Rusya ve Türkiye'ye uluslararası çevrede güvenilirlik sağlayabilecektir. Türkiye, kuzey-güney ve doğu-batı arasında enerji koridoru olma potansiyeliyle bölgede işbirliği ve karşılıklı güvenin yaygınlaşmasını ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Hazar kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması ile birlikte Rus doğalgazının Karadeniz üzerinden Türkiye kontrolünde Avrupa'ya bağlanacak olması bölge açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yolla bölgede işbirliği yapan ülke sayısı artarken, enerji kaynağı alternatiflerinin artışı ile enerji arzı güvenliği yönünde de önemli bir adım atılmış olacaktır.

İkili ilişkilerdeki işbirliği anlayışı, elbette denge unsuru da gözetildiği sürece anlam kazanacaktır. TürkAkım projesinin hayata geçirildiği dönemde, Türk ve Azeri ortaklığı ürünü olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projesinde sağlanan ilerleme bunun bir örneğidir. Temeli 2015 yılında atılan TANAP, Hazar havzasındaki Azeri doğalgazını Ardahan'dan Edirne'ye Türkiye topraklarından geçerek Avrupa'ya ulaştıracaktır. TANAP aracılığıyla doğalgazın 2018 yılında Türkiye'ye, 2019 yılında da Avrupa'ya ulaştırılması beklenmektedir. TANAP kapsamında Şahdeniz Faz II sahasında ilk aşamada üretilecek yıllık 16 bcm kapasitenin, 2023'te 23 bcm, 2026'da ise 31 bcm seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2015). Benzer şekilde Rusya ile nükleer enerji santrali hususunda varılan işbirliği de barındırdığı denge unsurları açısından önemlidir. Türkiye nükleer enerji santrali ihtiyacı konusunda uluslararası işbirliğine giderken, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali projesi için Rusya, Sinop Nükleer Santrali için ise Japonya tercih edilmiştir. Türkiye'nin güneyindeki Akkuyu için Rusya'nın, Karadeniz kıyısındaki Sinop için Japonya'nın seçilmiş olması ise bölgesel dengeleri gözetten, bilinçli bir tercihin ürünüdür.

Türkiye son 15 yıllık dönemde OECD ülkeleri içerisinde enerji talep artışı en yüksek ülke durumundadır. Bununla birlikte dünyada günlük petrol tüketiminin %3'ünün Türk Boğazları yoluyla taşınıyor olması Türkiye'nin enerji dosyasındaki başka bir önemli maddeyi oluşturmaktadır. Artan enerji talebi neticesinde yenilenen Türkiye'nin enerji stratejisinin temel unsurları arasında enerji güvenliğini sağlayacak faaliyetlere öncelik verilmesi başta gelmektedir. Çevresel kaygıların gözetilerek enerji güvenliği ve sürdürülebilirliğinin sağlanması da bu unsurlar arasında sayılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017e). Karadeniz, enerji güvenliği ve çevresel kaygılar açısından da

Türkiye'nin enerji stratejisinde önemli rol oynayabilecek niteliktedir. Bir deniz kazası riskinden kaçınmak açısından, Boğazları devre dışı bırakacak alternatif bir proje ile Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı örneğindeki gibi, Rus petrolü Karadeniz ve Türkiye üzerinden taşınarak dünyaya ulaştırılabilir. Güvenlik perspektifinden bakıldığında ise Karadeniz, gerek Hazar ve Orta Asya gerek Ortadoğu hidrokarbon kaynaklarını Avrupa'ya bağlayabilecek koridorun önemli bir parçası olabilecek özellikleri haizdir. Karadeniz ve diğer yollarla Türkiye'nin enerji koridoru niteliğinin kuvvetlendirilmesi ve kaynak çeşitliliğinin artırılmasıyla Türkiye'nin bölgedeki önemi katlanarak artacaktır. Türkiye'nin enerji geçiş noktasında olduğu bir senaryoda, enerji arz eden ve ithal eden ülkelerin çeşitlendirilmesi ve ülkeler arasındaki bağların artırılması Türkiye'nin ve Geniş Karadeniz Bölgesinin uzun vadeli güvenliğine de katkı sağlayacaktır. Bu durum pozitif toplamlı bir sonuç üreterek, Rusya ve Türkiye'nin bölgesel güvenilirliğine katkıda bulunacak ve işbirliği düzeyini daha da ileri seviyeye taşıyabilmelerine imkân sağlayabilecektir.

3.3.2 Karadeniz'de Türkiye ve Rusya'nın Ekonomik İşbirliği Fırsatları

Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 2009 yılında 22 milyar \$'dan 2012-2013 yıllarında 33 milyar \$ seviyesine kadar yükselmiştir. 2014 yılında da korunan bu çizgi, 2015'te Rusya ile yaşanan uçak krizinin ardından büyük yara almıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2016 yılında yaklaşık 17 milyar \$'a düşmüştür. 2017 yılının 11 aylık dönemi için 20 milyar \$ barajının aşılması, ikili ilişkilerin düzelmeye seyrinde olması ile aynı paraleldedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017a). 2017 yılında Türkiye-Rusya ilişkilerinin normalleşme sürecini aşarak, yeniden işbirliği rayına oturması, geleceğe yönelik 100 milyar \$ ticaret hacmi hedefinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Rusya'nın uçak krizi sonrasındaki kısıtlamalarını kaldırmasıyla 2018 yılında ticaret hacminde yükselişin devam etmesi ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte yeniden 2012-2013 yılları seviyesine dahi ulaşmanın zaman alması beklenmektedir. Söz konusu yükseliş beklentisinde Karadeniz Bölgesi önemli rol oynayabilecek niteliktedir. İki ülkenin yükselen işbirliği anlayışını ikili ticaret hacmine yansıtma hedeflerine ulaşmada Karadeniz'in nasıl katkıda bulunabileceğini incelemek gereklidir.

Bölge ülkeleri analiz edilerek hangi diğer bölge ülkeleriyle uluslararası piyasalarda rekabete girebileceğini ortaya koymak mümkündür. Bunun bir örneği ihracat benzerlik indeksi hesaplamasıdır. İhracat benzerlik indeksi ülkelerin yoğunlaştığı ürün ve sektörlerin incelenerek birbirleriyle kıyaslanması esasına dayanmaktadır. İhracat benzerliği indeksinin yüksekliği, ele alınan iki ülkenin uluslararası piyasalarda bir nevi rakip durumunda olduğunu göstermektedir. KEİ üyesi ülkeler özelinde yapılan analizde, Rusya Türkiye'nin ihracat benzerlik düzeyinin en az olduğu ülkeler arasında yer almıştır (Erkan & Batbaylı, 2017, s. 39). Bu durum Türkiye ve Rusya'nın ihraç ürünlerinde farklı alanlarda yoğunlaştığını ve benzer malların ihracatının az olduğunu göstermektedir.

Karadeniz Bölgesi yaklaşımını öne çıkararak rekabet yerine işbirliğini esas alan son dönemdeki en önemli gelişme Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkilidir. İlgili ülkeler ikili ilişkilerini bir adım öteye taşıyarak Güney Kafkasya'daki komşuluklarını adeta üçlü bir mekanizma haline götürme yönünde irade göstermiştir. 2006 yılında Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı'nın kurulması ve 2007 yılında Bakü - Tiflis - Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı'nın ilettime geçmesiyle üç ülke arasında işbirliğinin temelleri atılmıştır. 30 Ekim 2017'de faaliyete başlayan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ise üçlü işbirliğinin yakın dönemdeki en önemli örneği olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, üç ülkeyi birbirine bağlayan demiryolunu; Asya'yı, Avrupa'yı ve Afrika'yı birbirine bağlama hedefiyle başlatılan yeni İpek Yolu girişiminin bir parçası, barış, güvenlik, istikrar ve refah getirecek bir proje olarak nitelmiştir (TRT Haber, 2017c). Gürcistan üzerinden Azeri gazını Türkiye ve Avrupa'ya taşıyacak olan TANAP doğalgaz boru hattının 2018 yılı içerisinde Türkiye'ye doğalgaz iletimine başlamasıyla 2007'de BTE ile başlayan süreç önemli bir ilerleme kaydetmiş olacaktır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan farklı özellikleriyle ancak aynı bölgenin ülkeleri olmanın avantajını kullanarak bir araya gelebilmiştir. Karadeniz Bölgesinin en büyük iki ekonomisi olan Türkiye ve Rusya'nın ihracat benzerlik düzeyinin düşüklüğü, gerek birbirleriyle gerek diğer bölge ülkeleriyle ticaretlerini üst düzeye çıkarabilmeleri için birbirlerine rakip ve engel olmayacaklarını göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya'nın da özellikle Karadeniz'deki komşuluk imkânlarını da kullanarak her iki ülkenin çıkarlarına hizmet edecek proje ve mekanizmalar üreterek bağlarını kuvvetlendirmeleri mümkün görünmektedir.

12 Mayıs 2010 tarihinde kurulan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) aracılığıyla iki ülke birçok ticari ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır (DEİK, 2013, s. 1-2). ÜDİK, iki ülkenin ekonomik konularının bakan düzeyinde görüşülmesini sağlarken, imzalanan üst düzey anlaşmaların garantisıyla işbirliği ortamının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. 2012 yılında Rus Sberbank'ın Denizbank'ı satın alması bu dönemdeki en büyük ekonomik gelişmelerden birisidir. Ekonomik işbirliğini Karadeniz esasıyla ele alabilmek ve işbirliğini bölgeye yayabilmek için ÜDİK benzeri devletlerarası üst düzey oluşumlar önemli rol oynayabilir. Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz aracılığıyla geliştirebileceği ekonomik işbirliği potansiyelinin tam anlamıyla ortaya çıkarabilmesi için KEİ daha etkin bir mekanizma olarak kullanılabilir. Nihai olarak Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturma hedefiyle yola çıkan KEİ, 25. yılında bu hedefe ulaşmış olmaktan uzakta görülmektedir. Bunda elbette KEİ üyesi bölge ülkelerinin 25 yıldan beri çeşitli ve çetin sınamalardan geçiyor olması etkilidir. Bununla birlikte birçoğu KEİ kurulmadan kısa süre önce bağımsızlığını kazanan, Türkiye ve Rusya'ya kıyasla çok daha küçük ekonomilere sahip olan bölge ülkelerinin büyük çaplı işbirliği ortamı yaratmaya uygun altyapı ve üretimlerinin olmamasının payı da büyüktür. KEİ ülkelerinin toplam ihracatı 1.2 trilyon \$ iken KEİ üyesi ülkelerin kendi içlerinde yaptığı ticaret 160 milyar dolar seviyesindedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017b). KEİ daha etkin bir mekanizmaya dönüştükçe, üye ülkelere siyasi ve ekonomik katkıda bulunabilecektir. Karadeniz'in daha aktif olarak kullanımı ile KEİ bölgesinde toplam ticaret ile birlikte KEİ içi ticaret rakamlarının yükselmesine imkân vardır. Türkiye ve Rusya bölgenin büyük ülkeleri olarak bu artıştan payını elbette alabilecektir.

Türkiye ve Rusya, TürkAkım ile doğalgaz sevkiyatında kurdukları işbirliğini, Karadeniz'de petrol ve doğalgaz arayışı ve ihracatında ortaklığa da dönüştürme imkânına sahiptir. Rusya'nın İtalyan şirketi ENI ile ortak arama faaliyeti sürdürdüğü bilinmektedir. Benzer şekilde Türkiye de Akdeniz ve Karadeniz'de petrol ve doğalgaz arama çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak derin denizlerde petrol ve doğalgaz arayışı yüksek maliyetli olduğu kadar uzun zaman da almaktadır. Enerji başlığı Türkiye ve Rusya'nın ekonomik ilişkilerinde büyük pay sahibi olmakla birlikte, bugüne kadar taraflar alıcı ve satıcı pozisyonlarından öteye gidememiştir. Karadeniz'de hidrokarbon arayışında kurulacak Türkiye-Rusya işbirliği, arama faaliyetlerini hızlandırabilecek, bunun yanı sıra bilgi ve teknoloji paylaşımı da artıracaktır. Bunun sonucunda, Karadeniz'de bulunması

olası hidrokarbon kaynakları ortak olarak keşfedildiğinde iki ülkenin ekonomisine de büyük oranda katkı sağlayabilecektir.

Enerji kadar turizm de iki ülkenin ekonomik ilişkisinde önemli yeri tutmaktadır. Ancak bu ilişki Türkiye'nin genellikle güney sahillerini ziyaret eden Rus turistler üzerinden kurulmaktadır. Oysa Karadeniz Bölgesinin turizmden elde ettiği gelir de iki ülkenin ekonomik bağlarını kuvvetlendirme noktasında önemli rol oynayabilir. KEİ bünyesinde faaliyet gösteren “International Center for Black Sea Studies - ICBSS (Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Merkezi)”nin 2014 yılında düzenlediği “7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu”nun ana gündemi “Karadeniz Bölgesinde Turizme Yönelik Bakış Açılımları”dır. Sempozyumda sürdürülebilir turizm ve Karadeniz ülkelerine ekonomik ve sosyal etkisi tartışılmıştır. Sempozyum sonunda Karadeniz’de turizm sektörünün büyüklüğüne dair rakamlar açıklanmıştır. 2013’te Karadeniz Bölgesine 127 milyon uluslararası yolcu uçmuştur, bu rakam Avrupa’ya yapılan uçuşların yaklaşık dörtte biridir. Karadeniz Bölgesinin 74 milyar \$’lık turizm geliri tüm Avrupa’nın gelirinin %15’ine, dünya turizminin %6’sına karşılık gelmektedir. 2022’ye kadar turizmin Karadeniz Bölgesi ülkelerinin toplam ekonomisinin payında %7’ye ulaşması öngörülmektedir (Dimadama, 2014, s. 1). Turizm ve seyahat sektörü 2016 yılında dünya çapında 7.6 trilyon \$ büyüklüğe ulaşmıştır (WTTC, 2017, s. 1). Türkiye ve Rusya, Karadeniz Bölgesinin dünya turizm pastasından daha büyük pay alabilmesini teminen bölge turizmini canlandıracak girişimlerde bulunabilirler. Bunun bir örneği Rusya Federal Turizm Ajansı’nın (Rosturizm) Soçi’den başlayarak Novorossiysk ve Kırım limanlarına gidecek cruise hattı başlatma kararı almasıdır (denizhaber, 2017). Bu hattın Bulgaristan ve Türkiye’yi de kapsayacak şekilde uzatılması düşünülmektedir. Bu şekilde devletlerarası turizm imkânlarının oluşturulması Karadeniz Bölgesi ülkelerinde turizm sektörünün ve ekonominin canlanmasına katkıda bulunabilecektir.

3.3.3 Karadeniz’de Türkiye ve Rusya’nın Askeri İşbirliği Fırsatları

Rusya’nın petrol ve doğalgaz kaynağı ve üreticisi, Türkiye’nin ise doğu ile batıyı birbirine bağlayan, enerji talebi yüksek, gelişmekte olan bir ülke olması Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin önemli yer tutmasını sağlamaktadır. Türkiye ve Rusya’nın enerji alanında işbirliği arttıkça ve Türkiye enerji koridoru olma hedefine yaklaştıkça güvenlik

unsuru gündemde daha da büyük yer kaplayacaktır. Türkiye ve Rusya ilişkilerinde güvenlik unsurunun Karadeniz Bölgesinin güvenliği, enerji arz ve talep güvenliği gibi yansımaları meydana gelecektir. Enerji güvenliğinin sağlanması bölge devletlerinin çıkarlarının da korunması anlamına gelecektir. Enerji güvenliği ve dolayısıyla Karadeniz Bölgesi güvenliğinin sağlanmasına duyulan ihtiyaç, iki ülkenin askeri işbirliği anlayışını da bir üst seviyeye çıkartmasına katkıda bulunacaktır.

Türkiye, BLACKSEAFOR ve KUH vasıtasıyla Karadeniz Bölgesinde güvenlik ve istikrarı kuvvetlendirecek oluşumların öncülüğünü yapmaktadır. Rusya her iki askeri oluşuma da katılmaktadır. Türkiye ve Rusya'nın katılımıyla Karadeniz'de askeri işbirliği alanında öne çıkan bir diğer girişim, Ukrayna'nın öncülüğünde 1 Ocak 2003'de yürürlüğe giren Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler (KGGAÖ) protokolüdür (Koçer, 2007, s. 207). KGGAÖ, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte Karadeniz'de deniz rejimini belirleyen en önemli belgedir. KGGAÖ girişiminin 15. yıldönümü olan 2017 yılında, Türkiye'nin dönem başkanlığında "Denizcilik Alanında İşbirliği" semineri İstanbul'da icra edilmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri'nin ev sahipliğindeki organizasyona Karadeniz'de kıyısı bulunan 6 kıyıdaş devletin de katılımı Türkiye'nin bölgesel gücünün göstergesi olmuştur. Seminerde Karadeniz'de güvenliğin kıyıdaş ülkelerin eşgüdüm ve işbirliği ile sağlanmasının, deniz güvenliğinin bölgesel krizler ve donmuş çatışmalardan ayrı bir şekilde ele alınmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Karadeniz'de sürdürülen barış sürecine olan olumlu katkıları ifade edilirken, sözleşmenin hiçbir şekilde tartışmaya açılmaması gerekliliği tüm katılımcılar tarafından önemle vurgulanmıştır (MarineDeal, 2017).

KGGAÖ 5 alanda işbirliğini öngörmektedir. Bunlar (a) deniz alanında genel işbirliği, (b) iletişim, (c) deniz üssü ziyaretleri, (d) bilgi paylaşımı ve (e) her yıl Güven Yıllık Deniz Tatbikatı (Confidence Annual Naval Exercise-CANE) yapılmasıdır (Lachowski, 2004, s. 150). Kırım krizinden sonra Ukrayna KGGAÖ ilkelerine bağlılığını yinelerken, "Reliance-2014" yıllık deniz tatbikatını gerçekleştiremeyeceğini açıklamıştır (osce, 2014). Bu süreçten sonra Rusya ve Ukrayna yetkililerinin yine KGGAÖ kapsamında ilk defa 2017 yılında bir araya gelebilmeleri de KGGAÖ için önemli bir noktadır.

Türkiye'nin Karadeniz'de güvenlik işbirliği arayışında Rusya ile ortak düzenlediği tatbikatlar da pay sahibidir. Bu tatbikatlardan sonuncusu 5 Nisan 2017'de Türk

firkateynleri TCG BARBAROS ve TCG BÜYÜKADA ile Rus Donanması'nın Karadeniz'deki en yeni savaş gemisi AMİRAL GRİGOROVIÇ'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Rus Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Aleksandr Vitko, Rus-Türk işbirliğinin dünyadaki ortak tehditlere karşı olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Rus-Türk işbirliğinin kimseyi hedef almadığını, Karadeniz'de ortaya çıkabilecek herhangi bir tehdit ve tehlikeye karşı olduğunu ifade etmiştir (Aydınlık, 2017). Türkiye'nin Rusya ile yakınlaştığı ölçüde NATO'yu da bir denge unsuru olarak elinde tutuyor olması kendine özgü bir durum oluşturmaktadır. 1-11 Şubat 2017 tarihleri arasında Karadeniz'de gerçekleştirilen Deniz Kalkanı-2017 (Sea Shield 2017) tatbikatı bunun bir örneğidir. Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin dâhil olduğu yedi NATO üyesi ile Ukrayna'nın katıldığı tatbikat Rusya tarafından yakından izlenmiştir. Tatbikatın en önemli yanı, tatbikat amacının yüksek düzeyli savaşa hazırlık yerine *“karşılıklı işbirliği ve çalışabilirliği geliştirmek ve NATO'nun deniz harekâtına yönelik usullerini uygulamak”* gibi daha standart ifadelerle tanımlanmış olmasıdır. Bu yaklaşım Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Boldyrev'e göre NATO tatbikatının sıradan bir seviyede yapılması Karadeniz'de gerginlik derecesini arttırmayacak, belki de azaltacaktır (2017).

BLACKSEAFOR, KUH ve KGGAÖ gibi kıyıdaş ülkelerin öncüsü olduğu çokuluslu oluşumların Karadeniz'de güvenliğin sağlanması için taşıdığı önem ortadadır. Karadeniz'in yapısının 2008 ve 2014 yıllarında Rusya tarafından ciddi oranda değiştirildiği ve uzun dönemli istikrarlı yapının zedelendiği bir dönemde işbirliği ortamı da elbette zarar görmüştür. Rusya deniz gücü açısından bölge ülkelerinden önde olmadığı dönemlerde Karadeniz'in bölge dışı aktörlere kapalılığı, Montrö rejimi ve kıyıdaş ülkelerle işbirliği konularında bölge ülkeleriyle aynı çizgide hareket etmiştir. Ancak Rusya'nın Kırım'ın ilhakı ve sonrasında yaşanan süreç, Karadeniz'in güvenliğinin kıyıdaş ülkelerce tesis edildiği ve dış müdahalelere kesinlikle ihtiyaç bulunmadığı tezine zarar vermektedir. Bu durum bölge ülkelerini özellikle NATO aracılığıyla güven arayışına sevk etmektedir. Karadeniz'de NATO varlığının bulunma ihtimalinin artması da Rusya'nın bölgede daha fazla askeri güç barındırma arzusunu tetiklemektedir.

Rusya'nın Karadeniz'de güç gösterisi sergilemesi ile bölge dışı aktörlerin Karadeniz'e girme isteği kısır döngüsünden şüphesiz çıkılmalıdır. Montrö Sözleşmesi çerçevesinde dengelenen ve eşgüdüm ile sorunsuz yürütülen Karadeniz güvenliği anlayışına sadık

kalınması tüm bölge ülkelerinin çıkarına olacaktır. Türkiye'nin bu konuda oynayabileceği rol diğer bölge ülkelere göre daha kritiktir. Son dönemde özellikle Rusya ile S-400 uzun menzilli hava savunma sistemleri anlaşmasına varılmasıyla Türkiye NATO üyesi ülke olmasına karşın gerektiğinde Rusya ile ileri düzeyde askeri işbirliği kurabileceğinin mesajını vermiştir. Bu yakınlaşma her ne kadar Batı ile Türkiye arasında sorun çıkarma potansiyeline sahip olsa da Rusya'yı özellikle Karadeniz ve Doğu Avrupa'da çevrelenmeye çalışıldığı psikolojisinden uzaklaştırma yönünde fayda sağlayabilecektir. Türkiye, kendine özgü konumunu kullanarak Karadeniz'de güvenliği ve istikrarı 2014 ve belki de 2008 öncesindeki duruma döndürmeyi isteyebilir. Rusya ile askeri işbirliğini artırırken bölge ülkeleri ve NATO'yu da Karadeniz'in güvenliğinde bir denge unsuru olarak elde tutarak bu hedefini gerçekleştirmesi daha olası görünmektedir.

3.4 BÖLGE İÇİ VEYA DIŞI AKTÖRLERİN TÜRKİYE VE RUSYA'NIN KARADENİZ SİYASETİNE OLASI ETKİLERİ

Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra, Karadeniz Bölgesinin geleceğine etkide bulunabilecek birçok ülke vardır. Bölge dışından ABD, AB, Çin, İran, bölgeden de Türkiye ve Rusya haricindeki ülkelerin Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetleri bu açıdan dikkate alınmalıdır. Bu listede Karadeniz Bölgesinin geleceğine en büyük etki etme potansiyeli kuşkusuz ABD'de görünmektedir. Soğuk Savaş döneminden beri Rusya'yı yakın takibinde tutmaya çalışan ABD'nin, güncel Türkiye-Rusya ilişkilerine ve bu iki ülkenin bölge siyasetlerine ilişkin girişimleri önem arz etmektedir.

Türkiye-Rusya ikili ilişkilerinin uçak krizi ile başlayan ve karşılıklı yaptırımlar ile dibe vuran, bir yıl içerisinde toparlanıp eskisinden de iyi olan hali Batı tarafından kaygı ile izlenmektedir. The Economist dergisinde yayınlanan "*Rusya'yla yakınlaşmak Türkiye'ye zarar verebilir*" konulu makalede kısa sürede yaşanan bu dalgalanma incelenmiştir. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi'ne yapılan suikastın bile ilişkilerin seyrini etkilemediği belirtilirken, iki ülkenin yakınlaşmasının hızı ve boyutu "ürkütücü" olarak nitelenmiştir. Makalede Türkiye ve Rusya'nın ilişkilerini düzelttikten kısa süre sonra Suriye'de uzun süredir devam eden savaşta ateşkes ilanını ve çatışmaların sonlanmasını sağlayacak bir hamle yapabilmelerinden övgüyle bahsedilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ve Rusya'nın, ikili ilişkilerine bakış açıları sorgulanmıştır. Rusya'nın Türkiye ile NATO'nun bağı

zayıflatmayı hedeflediğini, Türkiye'nin ise Rusya ile ilişkisini Batının taviz vermesini sağlayacak bir koz olarak gördüğünü iddia etmektedir (The Economist, 2017).

2017'nin Haziran ayında ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'dan gelen "*Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelişiminden endişeliyiz*" açıklaması ABD'nin Türkiye-Rusya ilişkilerine güncel bakışını göstermektedir (Daily Sabah, 2017). Uçak krizi sonrasında kopma noktasına gelen Türkiye-Rusya ilişkilerinin toparlandığı, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alımının dahi gerçekleşeceği kadar ilişkilerin iyileştiği bir dönemin, ABD için beklenmedik ve endişe verici olması doğal görünmektedir.

ABD Kırım krizi sonrasında Rusya'ya uygulanan yaptırımlar kapsamında Ukrayna'ya verdiği desteği sürdürmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı Enerji Kaynakları Birimi Müsteşar Yardımcısı John McCarrick, Rusya'nın Kuzey Akım 2 ve TürkAkım projelerine karşı olduklarını açıklamıştır. Bu kararın gerekçesini ise Kuzey Akım 2 hattının, Rus hükümetinin Ukrayna'yı gaz geçişinden aldığı ücretten mahrum bırakmak için düşündüğü siyasi bir proje olmasına dayandırmıştır (Şimşek, 2017). Rus enerji şirketi Gazprom yayınladığı 3. Çeyrek raporunda, ABD'nin yaptırımları sebebiyle TürkAkım ve Kuzey Akım 2 gibi projelerin tamamlanmasına yönelik riskler olduğu belirtilmiştir (Hürriyet, 2017b). NATO'nun "Deniz Kalkanı-2017" tatbikatını Ukrayna ile birlikte gerçekleştirmesi askeri destek olarak okumak mümkündür. Yakın zamanda Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin Karadeniz'de ABD destroyeri ile birlikte eğitim çalışması yaptığının ortaya çıkması, Rusya'nın büyük tepkisini çekmiştir (Sputnik Türkiye, 2017i).

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesine ABD bankalarının finansman sağlamadığı bilinmektedir (Babiş & Nasirova, 2017). Geçmişte de ABD tarafından BTK demiryolu projesine itirazlar gelmiştir. Bu itirazların sebebini Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Matthew Bryza'nın 2007 yılında verdiği bir mülakattaki "*Türkiye'den Bakü'ye gidecek olan demiryolunun Ermenistan'dan geçebileceği noktaya gelinmesini çok isteriz. ABD projeye karşı çıkmıyor, geçiş yollarının tüm ülkeleri kapsayabileceği bir zamanın geleceğini umuyoruz*" ifadelerinden çıkarabilmek mümkündür (eurasianet, 2007). Görüldüğü gibi ABD'nin bölgedeki ikili ya da çoklu işbirliği girişimlerine yaklaşımı kimlerin dâhil olduğundan çok kimin dışarıda kaldığıyla ilgilidir. Türkiye'nin sıklıkla başvurduğu ikili, üçlü işbirliği projelerinde ABD'nin söylem düzeyinde dahi desteğinin yer alması kuşkusuz katılımcı tüm ülkeleri cesaretlendiren bir unsur olacaktır.

ABD'den, bölgedeki BTK Demiryolu, TürkAkım gibi projelere karşı zaman zaman karşı açıklamalar gelmektedir. Yine de ABD'nin bölgede Rusya dışındaki ülkeleri kendi safında tutmaya çabaladığı görülebilmektedir. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in Gürcistan ziyaretindeki sözlerini bu kapsamda ele almak mümkündür. Pence, Donald Trump yönetiminin Gürcistan'ın NATO üyeliğini desteklediğini açıklamıştır. Bununla birlikte, Gürcistan'da demokrasinin geliştiğini, Gürcistan halkının NATO üyesi olma yönünde kararlılıkla yürüdüğünü ifade etmiştir (Sputnik Türkiye, 2017b). Gürcistan ise bu süreçte ABD'nin yanı sıra, bölgede yeni ve beklenmedik bir müttefik daha kazanma yolunda ilerlemektedir.

İran'ın bölgeye yaklaşımı Avrupa'ya bağlanabileceği yeni bir koridor oluşturma isteği ile şekillenmektedir. İran'ın, İran Körfezini Ermenistan'dan Gürcistan'a, Poti ve Batum limanlarıyla Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a ve dolayısıyla Avrupa'ya bağlayacak bir proje üzerinde çalıştığı bilinmektedir (Silk Road Briefing, 2017). İran Körfezi-Karadeniz koridorunun, mevcut Türkiye-Avrupa rotasının yerini almasının hedeflenmediğini belirten İranlı yetkililer, ülkelere ek bir yol alternatifi oluşturmak istemektedir. İran'ın komşu devletlerin yüksek seviyede istikrara sahip olmasına pek olumlu yaklaşmadığı bilinmektedir. Küresel ticaret için güvenliğin şart olması nedeniyle, bu yeni koridor vasıtasıyla, İran'ın bölgenin istikrarı adına daha önemli bir rol oynar hale gelebileceği beklenmektedir (Bizaer, 2016).

Ermenistan son dönemde, Gürcistan, İran ve Türkmenistan ile ikili ve üçlü işbirliği mekanizmaları kurarak ekonomisini canlandırma yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Ermenistan, İran ve Türkmenistan ile doğalgaz anlaşmaları arayışındadır. Gürcistan ve İran aracılığıyla ise gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşması yaparak Avrasya Ekonomik Birliği ülkelerine ulaşabilmeyi hedeflemektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın ambargosu altında olan Ermenistan bir yandan da İran'ın Gürcistan ile bağlantısını kendi üzerinden kurulmasını önermiş olsa da, İran'ın halen Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a ulaşıyor olması işi zorlaştırmaktadır (Davtyan, 2017).

Çin'in Karadeniz Bölgesi siyasetinin "Bir Kuşak, Bir Yol (One Belt One Road-BKBY)" projesi çevresinde geliştiği görülmektedir. BKBY'nin Karadeniz Bölgesine yönelik en büyük projelerinden birisi, Gürcistan'da inşa edilecek Anaklia Derin Deniz Limanı'dır. ABD ve Gürcistan'ın ortak yürüttüğü proje 2.5 milyar \$ değerindedir. Anaklia Limanı

Gürcistan'ın mevcut en büyük limanı olan Poti'den daha büyük kapasiteli gemileri ağırlayabilecek ve yıllık kapasitesi %50 daha fazla olacaktır. Anaklia'nın büyük gemileri karşılayabilecek derinliği ve Avrupa pazarına yakınlığı, yeni limanın kısa sürede BKBY projesinin ayrılmaz parçalarından olmasını garantilemektedir (Larsen, 2017).

Anaklia Limanı projesi sürmekte iken, 2016'nın Ekim ayında, Çin ve Gürcistan ikili serbest ticaret anlaşmasının müzakerelerini tamamlamıştır. Mayıs 2017'de son hali imzalanan anlaşma 1 Ocak 2018 itibarıyla yürürlüğe girmiştir (QHA, 2018). Gürcistan'ın 2014 yılından beri AB ile "Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı (DFTCA)" anlaşması olduğu düşünüldüğünde, Gürcistan'ın Çin ve AB arasındaki bağlantıyı kuran bir lojistik merkezi olma potansiyeli açığa çıkmıştır (Larsen, 2017). Çin'in Gürcistan ile ilişkilerini BTK Demiryolu projesi ile birlikte değerlendirmek gerekir. BTK Demiryolu Çin'in, Rusya üzerinden geçmeden, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak ilk hattır. Londra'dan Pekin'e kesintisiz ulaşmayı sağlayan BTK Demiryolu ile mesafe yaklaşık 7 bin km kısalmıştır ve Çin'den Avrupa'ya bir ürün 2 hafta içerisinde ulaşabilecektir (NTV, 2017).

Çin'in Karadeniz Bölgesine yönelik girişimleri bölgenin gelişimi açısından ümit vaat etmektedir. ABD'nin Çin'e karşı bakışında meydana gelen değişiklik ise bu gelişmeleri tersine çevirebilecek niteliktedir. Trump yönetiminin açıkladığı 2017 yılına ait Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi Çin'i hasım, ekonomik politikalarını saldırganlık olarak nitelendirmektedir. Dünya ticaretine dair değişimler öngören strateji belgesi, Çin'in diğer ülkelere ihracatının da olumsuz etkileyebilecek sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir (Oktay F. , 2017). Bu gelişmeler, ilerleyen zamanlarda şaşırtıcı bir biçimde Çin'in BKBY kapsamında uzandığı Karadeniz'de ABD-Çin gerilimi yaşanmasına sebep olabilecektir. 2015 yılında, Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği bir dönemde, Çin'in Karadeniz'i iki savaş gemisiyle ziyaret ettiği düşünüldüğünde, yaşanabilecek olası ABD-Çin geriliminin Karadeniz'e yansımalarının beklenenden daha karmaşık olabileceği değerlendirilmektedir (LaGrone, 2015).

Çin'i dolaylı olarak Avrupa ile birleştiren bir başka girişim, AB ülkelerinin Karadeniz Bölgesini de kapsayan "Üç Deniz Girişimi (Three Seas Initiative)" projesidir. Proje, Avrupa'nın kuzeyi, güneyi ve doğusundaki üç denizin, yani Baltık ve Adriyatik Denizi ile Karadeniz'in kıyısındaki AB ülkelerinin, ekonomi ve siyaset ve enerji konularında

işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Romanya ve Bulgaristan ile birlikte birçoğu 2004 yılındaki genişleme sonucunda AB üyesi olmuş toplam 12 üye Üç Deniz Girişimi ile bir araya gelmektedir. Girişim, Avrupa ile bağlarını kuvvetlendirmek isteyen Çin'in de ilgisini çekmiştir. Çin lideri Xi Jinping, Avrupa'nın kuzey ve güney koridorunda uzanacak bir işbirliği köprüsü kurulmasının, Çin'in İpek Yolu stratejisini tamamlayabilecek bir unsur olduğunu belirtmiştir (Scimia, 2016).

AB'nin Karadeniz'e yönelik güncel siyaseti, enerji güvenliği üzerinden şekillenmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden iki ay sonra, 28 Mayıs 2014'te Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan "Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi (European Strategy for Energy Security)" belgesi bu yaklaşıma örnek niteliğindedir. Belgede Rusya'nın doğalgaz ihracını tamamen durdurması, Rus doğalgazının Ukrayna üzerinden iletiminin kesilmesi gibi senaryolar kısa vadeli riskler arasında sayılmıştır ve bu risklere yönelik çözüm yöntemleri araştırması söz konusudur. Enerji güvenliği başlığında, enerji kaynağı ülkeleri ve taşıma güzergâhlarını çeşitlendirmek, bununla beraber yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek uzun vadeli hedefler arasında sayılmıştır. Buna ek olarak mevcut enerji arz kaynağı ülkelerden Rusya, Norveç ve Suudi Arabistan ile müzakereler sürdürülürken, Hazar havzasındaki ülkelerle de işbirliğine gidilmesi hedeflenmektedir. Yeni enerji kaynakları arasında gerektiğinde güvenli nükleer enerji kullanımı da ihtimaller arasında sayılmıştır. Bununla birlikte, Kuzey Denizi gibi geleneksel petrol ve doğalgaz üretim sahalarına ek olarak Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de hidrokarbon rezervlerinin açığa çıkarılması da enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusunda öneriler arasında yer almıştır (European Commission, 2014, s. 13).

AB'nin Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşımak planları kapsamında "Beyaz Akım (White Stream)" projesi gündeme gelmiştir. Beyaz Akım, Türkiye'den geçecek TANAP ile birlikte "Güney Gaz Koridoru" projesinin bir parçasıdır. Beyaz Akım ile Türkmen doğalgazının Hazar Denizi, Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçerek Karadeniz'den Romanya'ya ulaşması planlanmıştır. Karadeniz'den geçecek kısmı 1.115 km uzunluğunda olan proje ile başlangıç aşamasında yıllık 16 bcm doğalgaz taşınması öngörülmektedir (Papatulica, 2014, s. 477). Henüz hayata geçmeyen Beyaz Akım projesi, geliştirilmek istenen AB-Karadeniz-Hazar enerji hattına önemli bir örneğidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Rus Çarı III. Alexander'ın "*Rusya'nın sadece iki müttefiği vardır: kendi ordusu ve donanması*" sözü, Türkiye ve Rusya ilişkilerini inceleyebilmek adına iyi bir başlangıç noktasıdır. Yönetimi süresince "barış arayan (peacemaker)" unvanı uygun görülen Çar III. Alexander'ın, ordu ve donanmayı öne çıkaran bu sözü tezat oluşturuyor gibi görünebilir. Bu durumu netleştirmek için bu sözün yaşadığımız topraklardaki karşılığı ile birlikte ele almak uygun olacaktır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1922 yılında TBMM 3. yasama yılının açılışında kullandığı "*Hazır ol cenge eğer istersen sulhü salâh*" sözü, barış isteyen devletlerin savaşa hazır olması düsturunu tekrarlar niteliktedir. Çar III. Alexander'ın ünlü deyişinin bugün için önemi, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından birçok kez tekrar ediliyor olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sözü ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefelerinden olagelmıştır.

Değerlendirmeye Çar III. Alexander ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerini alıntılıyarak başlanmak istenmesinin sebebi, iki ülke hakkında topyekûn bir çıkarımda bulunmak değildir. İncelemenin konusunun odak noktaları olduğundan, üç başlığın; Türkiye'nin, Rusya'nın ve Karadeniz Bölgesinin ayrı ayrı tanımlanması ve anlaşılması gerektiği görülmüştür. Türkiye ve Rusya için, tarihi geçmişi yüzyıllara dayanan iki devletin ilişkileri, çatışmaları, ittifakları ele alınmadan, iki devletin bugünkü ilişkilerine dair çözümlene yapmanın güçlüğüyle karşılaşılmıştır. Geçmişteki söylem ve eylemlerin zaman içindeki devamlılığı veya değişiminin, bugünkü söylem ve eylemlerin anlaşılmasını kolaylaştıracağı, bununla birlikte geleceğe dair tahminlerde bulunmaya imkân sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü ikili ilişkiler söz konusu olduğunda, ister rekabet ister ittifak edilecek olsun, öncelikle karşıdaki muhatabı tanımak şarttır. Benzer bir zorunluluk Karadeniz Bölgesinin tanımlanması konusu için de mevcuttur. Bu nedenle incelemeye öncelikle "Karadeniz Bölgesi nereyi ifade etmektedir?" sorusunun cevabı aranarak başlanmıştır.

Karadeniz, Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinin güneyle, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin Avrupa ile bağlandığı noktada, kapalı bir denizin özelliklerini taşıyarak, Türk Boğazları vasıtasıyla dünyaya açılabilen müstesna bir denizdir. Bu özellikler sebebiyle Karadeniz'in etki alanı belirsizleşmekte, bölgeyi sınırlandırmada güçlüklerle sebep

olmaktadır. Karadeniz Bölgesi, “*coğrafi süreklilik*”, “*paylaşılan davranış kalıbı*” ve “*hayal edilmiş olmak*” nitelikleri ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Coğrafi süreklilik kıyıdaş ülkelerin toplamına işaret etmekte, ancak bu alan yeterli bir tanım sağlamamaktadır. Paylaşılan davranış kalıbı niteliği ile Karadeniz çevresinde bir bütün halinde meydana gelen ittifak veya düşmanlıklar, idealler ve din gibi ortak özellikler sorgulanmıştır. Karadeniz çevresinde yüzyıllar boyunca kültürel veya siyasi bir birlik meydana gelmemiş, kıyıdaş devletler özellikle dini açıdan ayrılmıştır. Son olarak sınıanan “*hayal edilmiş olmak*” niteliğine göre; icat veya inşa edilen bir toplumsal olgu olması, bölgesel veya bölge dışı aktörlerce algılanma şekli güncel Karadeniz Bölgesi tanımına uymaktadır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bu tanımda kullanılabilecek en önemli bölgesel örgüt niteliğini taşımaktadır.

Karadeniz’in bölgesel veya bölge dışı aktörlerce algılanma şekline örnek olarak “Geniş Karadeniz Bölgesi” kavramına rastlanmıştır. Bu kavram ABD ve AB’nin öncüsü olduğu Avrupa-Atlantik sisteminin Karadeniz Bölgesi siyasetini yansıtmaktadır. Avrupa-Atlantik sisteminin Karadeniz Bölgesine ilişkin siyasetini anlamak için Soğuk Savaş sonrası dönem kısaca incelenmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Karadeniz’in batı kıyısında yer alan Bulgaristan ve Romanya, AB’ye katılmış, böylece AB, artık Karadeniz’in sadece komşusu değil bir parçası haline gelmiştir. Yine iki ülkenin NATO ittifakına katılmasıyla, NATO Karadeniz’de Türkiye ile birlikte üç müttefike sahip olmuştur. Genişleyen etki alanı hem AB hem de NATO’nun bölgeyi bütüncül olarak ele almasını gerektirmiştir. “Geniş Karadeniz Bölgesi” kavramı bu nedenle öncelikle 6 kıyıdaş devleti kapsamaktadır. Ancak artan enerji ihtiyacı ve doğuya doğru genişleme siyasetiyle AB’nin ilgi alanına Hazar havzasının enerji kaynakları girmiştir. Karadeniz’e en yakın mesafede doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip devlet ise Azerbaycan’dır. Bu nedenle kıyısı olmamasına rağmen Azerbaycan da Geniş Karadeniz Bölgesine dâhil edilmektedir. Enerji arz güvenliği açısından, Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan da bölge siyaseti kapsamında ele alınmaktadır. Moldova, Karadeniz kıyısından sadece 20 km uzaktadır ve Romanya-Ukrayna sınırında yer almaktadır. Ayrılıkçı Transdinyester bölgesinde sıcak çatışma dahi yaşanmış olması, sorunu bölge siyasetinin gündem maddelerinden biri haline getirmektedir. Sonuç olarak Geniş Karadeniz Bölgesi ile tanımlanan ülkelere kıyıdaş altı devletle birlikte Azerbaycan,

Ermenistan ve Moldova dâhil edilmektedir. Çalışma boyunca Karadeniz Bölgesi ile kastedilen alan bu dokuz ülkeyi kapsamaktadır.

Karadeniz Bölgesinin tanımı yapıldıktan sonra bölgede etkin olan aktörler kıyıdaş büyük devletler Türkiye ve Rusya, geriye kalan görece daha küçük bölge devletleri, son olarak ise ABD ve AB'nin öncüsü olduğu Batılı devletler olarak belirlenmiştir. Türkiye ve Rusya'nın bölgeye yönelik siyaseti ve diğer bölge ülkelerini de ilgilendiren siyasal sorunlar, donmuş çatışmalar, ilerleyen bölümlerde ortaya konmuştur. Bunlarla birlikte Soğuk Savaşın bitiminin ardından Karadeniz Bölgesini şekillendiren en önemli unsur olan Batı'nın Karadeniz Bölgesi siyasetini ayrıca incelemek gerekmiştir.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Karadeniz Bölgesi siyasetinin; demokrasi ve piyasa reformu dönüşümlerini sağlamak, enerji ve ticaret alanında gelişim ve güvenlik unsurlarını iyileştirmek yönünde seyrettiği görülmektedir. Bu siyasetin dolaylı amacı ise tek süper güç haline gelen ABD'nin, kendisine karşı muhtemel bir rakibin doğmasını engellemesidir. Bu dönemdeki birçok belge ve söylemde bu anlayışın izlerine rastlanmaktadır. ABD bu yolla belirli bölgelerde “yaşamsal çıkarları” olduğunu ilan etmiş, bu bölgeleri şekillendirebilmek ve korumak için gerektiğinde askeri gücünü kullanabileceğini ilan etmiştir. Karadeniz Bölgesi, Kafyasya ve Merkez Asya, doğal kaynakları kontrol edildiği takdirde küresel bir güç üretebilecek potansiyeldeki bölgeler arasında sayılmıştır. Romanya ve Bulgaristan'ın 2004'te NATO, 2007'de AB üyesi olmasıyla ABD'nin bölgeye yaklaşımı “Geniş Karadeniz Bölgesi” kavramı çerçevesinde şekillenmiş ve Doğu Avrupa'dan Hazar Denizine uzanan bir bölgeyi kapsar hale gelmiştir. ABD bölgede önde gelen güvenlik unsuru olarak NATO'yu gördüğünden, NATO'nun ABD'nin Karadeniz Bölgesi siyasetindeki yerini incelemek gerekmiştir.

Soğuk Savaşın bitimiyle NATO'nun yaşadığı dönüşüm, ABD'nin eski Doğu Bloku ülkelerini şekillendirmesinde bir araç niteliği kazanmasını sağlamıştır. 1994 yılında kurulan “Barış için Ortaklık – BiO” programı bunun ilk adımıdır. BiO ile eski Doğu Bloku ülkelerinin ittifaka üye olması yerine bir alternatif yaratılmıştır. ABD iç siyasetinde yaşanan tartışmalar NATO'nun Karadeniz'e genişleme sürecini hızlandırmıştır. 2000'e kadar NATO'nun üye sayısı 16'dan 19'a çıkmıştır. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terörist saldırılardan sonra NATO'nun terörizme karşı Avrupa-Atlantik sisteminin bir silahına dönüşmesiyle, 2004 ve 2009'da toplam dokuz ülke ittifaka katılmıştır. Burada

önemli olan dokuz ülkenin Balkanlar, Doğu Avrupa ve Karadeniz Bölgesinde yer alması ve ittifakın sınırlarının Karadeniz'e erişmesidir.

AB ve ABD'nin Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetinde belirli bir amaç ortaklığı vardır. Bölgeye komşu konumundaki AB, ABD'nin bölgesel siyasetinin siyasi-ekonomik, NATO ise askeri ayağını oluşturmaktadır. Karadeniz Bölgesini AB için stratejik kılan en önemli unsur belki de enerjidir. Enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan AB ülkeleri, özellikle Rusya'ya olan bağımlılığı azaltabilmek adına, Karadeniz üzerinden Orta Asya ve Hazar havzasındaki enerji kaynaklarına ulaşmayı hedeflemektedir. Enerji güvenliği açısından AB'nin bölgede siyasi ve ekonomik reformlarını tamamlamış, istikrarlı devletler arzuladığı bilinmektedir. Bu hedefe yönelik ikili ve çoklu birçok işbirliği programı geliştirilmiştir. TACIS (1992), TRACECA (1993), INOGATE (1995), SYNERGY (1996) bu girişimlerden bazılarıdır. AB'nin Karadeniz Bölgesi ülkelerine yönelik stratejileri 2000'li yıllara gelindiğinde daha kapsamlı hale getirilmiştir. AB'nin Karadeniz Bölgesini de içeren yeni stratejileri "Avrupa Komşuluk Politikası" (2004), "Karadeniz Sinerjisi" (2007), "Doğu Ortaklığı" (2008) ve "Karadeniz için AB Stratejisi" (2011) belgelerinde görülebilmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetinin incelemesinde öncelikle ilişkilerin tarihi ele alınmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin'in "*Karadeniz üzerinde komşuyuz. Biraz karışık ve ilginç bir ortak tarihimiz var*" sözlerini doğrularcasına 15. yüzyılda kurulan ilk diplomatik temasla başlayan ilişkiler, günümüze dek birçok kırılma noktası yaşamıştır. Karadeniz'de gücünü muhafaza etmek isteyen Osmanlı ile sıcak denizlere erişmek isteyen Rusya arasında yaşanan rekabet 19. yüzyıla dek sürmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın aşmaya çalıştığı Türk Boğazları, Avrupa devletlerinin de dâhil olduğu uluslararası bir mesele haline gelmiştir. 20. yüzyıla dek Rusya'nın tek amacı Boğazları anlaşma veya işgal yoluyla aşmak olmuştur. Diğer Avrupa devletleri ise Osmanlı'nın yıkılış döneminde Rusya'nın bu hedefine ulaşmasını engellemeye çalışmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Osmanlı ve Rus Çarlığı'nın yıkılmasıyla Karadeniz'in rolü değişmiştir. Kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda Türk egemenliğinin yeniden tesis edilmesi ile Karadeniz Bölgesi uzun yıllar istikrarlı bir bölge olmaya devam etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Türkiye ve Rusya'ya ek olarak, Karadeniz Bölgesinde yeniden Batı unsurları sahne almıştır. Türkiye'nin bölgenin yeni devletlerini ekonomik işbirliği aracılığıyla bir araya getirme çabalarına Rusya da destek vermiştir. Avrasyacılık anlayışının yükselişi ile Rusya'nın değişen siyaseti, eski Sovyetler Birliği coğrafyasıyla birlikte Karadeniz Bölgesini de etkilemiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde, Rusya'nın artan ekonomik gücünün etkisiyle bölgede yeniden karar verici olma isteği belirginleşmiştir. Bu dönemde Türkiye ve Rusya arasında özellikle enerji odaklı olarak güçlenen ekonomik bağlar, bölgesel anlaşmazlıkların çözülmesine yönelik çabalara katkıda bulunmuştur.

Tarihsel sürecin ardından Rusya'nın Karadeniz Bölgesine ilişkin siyaseti incelendiğinde "sıcak deniz" arayışı ile "yakın çevre politikası" kavramlarının, bölge siyasetinin belirleyici unsurlarından olduğu görülmüştür. Rusya açısından sıcak deniz arayışının, siyasi ve ekonomik yanı kadar dini ve tarihi temelleri de mevcuttur. 18. yüzyıl ile birlikte Rusya'nın Karadeniz ve Türk Boğazları üzerinden sıcak denizlere inme çabası sürekli bir hal almıştır ve günümüzde Rus siyasetinde etkisini sürdürmektedir. Yakın çevre kavramının ortaya çıkışı ise, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasına rastlamaktadır. Doğu Avrupa, Karadeniz ve Orta Asya'da elden çıkan topraklarda mevcut Rus asıllı nüfus, Rusya'nın bu bölgelere yönelik kapsamlı bir siyaset kurgulamasını gerektirmiştir. Rusya'nın sınırları ile BDT üyesi ülkelerin sınırları eş tutan bu anlayış 2000'li yıllarda etkisini sürdürmektedir. Güney Osetya ve Kırım'a yönelik askeri müdahaleler göz önüne alındığında, yakın çevre kavramının Rusya'nın Karadeniz Bölgesi siyaseti için de belirleyici olduğu görülebilmektedir.

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesine yönelik siyasetine gelindiğinde, Türk Boğazları ile Karadeniz'de güvenlik ve işbirliği anlayışının önde gelen unsurlar olduğu belirlenmiştir. Türk Boğazlarının mutlak Türk egemenliğinde olduğu, ikili ve çoklu anlaşmalarla düzenlendiği dönemler ele alınarak Türk Boğazlarının güncel statüsünün Türkiye için önemi ve bölge siyasetindeki yeri ortaya konmuştur. Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde kurmaya çalıştığı güvenlik ve işbirliği mekanizmaları ayrıca incelendiğinde, Türkiye'nin öncüsü olduğu bölgesel oluşumları etkin bir şekilde kullanma çabasında olduğu görülmektedir. Karadeniz'in güvenliği adına kurulan BLACKSEAFOR (1998) ve Karadeniz Uyum Harekâtı (2004) mekanizmaları bu anlayışın en önemli örneğidir. Karadeniz'de ekonomik işbirliği adına kurulan en önemli mekanizma ise KEİ'dir. KEİ

ile ekonomik işbirliğinin, bölgede barış ve güvenliğin tesis edilmesi hedeflenmiştir. Süreç içerisinde; Ticaret ve Kalkınma Bankası, Karadeniz Ekonomik İş Birliği Parlamenter Asamblesi, İş Konseyi ve Karadeniz Etütleri Uluslararası Merkezi'nin kurulması, KEİ'nin kapsayıcı bir oluşuma dönüşmesi yönünde atılan önemli adımlardır. KEİ'nin sahip olduğu potansiyeli sergilemesini engelleyen en önemli sebep, kuruluş hedeflerinde yer alan serbest ticaret bölgesi kurulması hedefine yönelik somut bir adımın henüz atılamamış olmasıdır.

Türkiye ve Rusya'nın tarihsel ilişkileri ve bölge siyasetlerinin belirleyici kavramlarının ortaya konması ile iki ülkenin bölge siyasetinde Karadeniz'in yerinin belirlenmesi için gereken altyapı oluşturulmuştur. Karadeniz'in Türkiye ve Rusya'nın bölge siyasetindeki geleceği; bölgesel sorunlara yaklaşım, olası çatışma saha ve konuları, işbirliği fırsatları, bölge içi/bölge dışı aktörlerin olası etkileri konuları üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle iki ülkenin, Kırım, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya, Transdinyester gibi Karadeniz Bölgesinin başlıca siyasi sorun ve anlaşmazlıklarına ilişkin yaklaşımı ortaya konmuştur.

Kırım krizinin en önemli başlıkları Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusunda devam eden sıcak çatışma ortamıdır. Türkiye krize Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve Kırım Tatar halkına destek noktasından yaklaşmaktadır. Kırım'ın ilhakını tanımayan Türkiye, AB ve ABD tarafından Rusya'ya karşı uygulanan yaptırımlara ise katılmamıştır. Krizin çözümüne yönelik Ukrayna ve Rusya tarafından imzalanan Minsk Anlaşmasının hayata geçirilmesine yönelik adımlar beklenen hızda atılamamaktadır. Bu çerçevede, Rusya'nın meşru gerekçelerle olmasa da Kırım ve dolayısıyla Karadeniz'de elde ettiği büyük etki alanını muhafaza etme çabasında olduğunu söylemek mümkündür.

Dağlık Karabağ sorununda çözümsüzlük ortamı hala sürmektedir. Dahası, 2016 yılında olduğu gibi karşı karşıya gelen Azeri ve Ermeni askerleri arasında sıklıkla ortaya çıkan çatışmalarda can kayıpları yaşanmaya devam etmektedir. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda Azeri tezlerini desteklemektedir ve öncelikle Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgalini sonlandırmasından yanadır. İhtilafın çözümünde ilerleme kaydedilememesi, Rusya-Ermenistan ilişkileri ile de yakından alakalıdır. Ermenistan'ın yıldan yıla daha fazla silahlanması ve Rusya ile askeri işbirliğini ortak ordu kurma seviyesine kadar taşıması, sorunun çözümünde asıl belirleyicinin Rusya'nın tavrı

olduğuna işaret etmektedir. Dağlık Karabağ sorununun henüz çözülememiş olması, dört ülkenin bölge siyasetini de olumsuz etkilemeyi sürdürmektedir.

Güney Osetya ve Abhazya sorunu 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü savaşının ardından varlığını hala sürdürmektedir. Rusya'nın "sözde" bağımsız iki bölgesel yönetim ile imzaladığı anlaşmalarla iki bölgenin yönetimini fiilen devralması sorunu çözümsüzlüğe itmektedir. Bölgedeki Rus baskısına, AB, Gürcistan ile ilişkilerini derinleştirerek yanıt vermeye çalışmaktadır. Türkiye krize Kırım örneğindeki gibi Gürcistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü çerçevesinden yaklaşmakta, Gürcistan'ın AB ve NATO ile ilişkilerini ilerletmesini desteklemektedir. Dahası Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü mekanizması ile ulaşım, enerji ve savunma alanında işbirliği kurulmasına öncülük etmektedir.

Uzun süredir donmuş çatışma niteliğini korusa da Güney Osetya, Abhazya, Kırım gibi örnekler sıranın Transdinyester'e gelebileceğini düşündürmektedir. Bölgenin Moldova'dan ayrılma isteğini yüksek sesle dillendirmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Moldova'da başa gelen Rus yanlısı Cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki uyuşmazlıklar, gelecekte siyasi bir kriz yaşanma riskini artırmaktadır. Bölgede bu ihtimalleri doğuran en önemli sebep mevcut Rus askeri gücüdür. Moldova'nın Rus askeri gücünün ülkeden çekilmesi talebini BM, NATO gibi kurumlara aktarması, Rusya ile gerginliği artıran bir unsur yaratabilecektir. Türkiye, AGİT girişimleri ve müzakere sürecinin Moldova'nın toprak bütünlüğü ve egemenliği temelinde çözüme ulaşılmasını desteklemektedir.

Bölgesel çatışma ve anlaşmazlıkların yanı sıra Karadeniz'de Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirme olasılığı bulunan birçok konu mevcuttur. İki ülkenin bölge siyasetlerindeki fikir ayrılıklarında, Karadeniz açıklarında enerji arayışları, Karadeniz'de siyasi gelişmelere bağlı olarak değişen askeri dengeler gibi konular sayılabilir. Bu konularda açığa çıkacak fikir ayrılıklarının sonuç üretmesi ve iki ülkenin işbirliği alanlarında yansımalar meydana getirmesi ihtimal dâhilindedir.

Türkiye ve Rusya, Karadeniz Bölgesine yönelik stratejilerinde temel olarak enerji alanında ayrışmaktadır. Avrupa'nın en büyük enerji tedarikçisi olan Rusya bu konumunu korumak istemektedir. Türkiye, AB'nin "Güney Gaz Koridoru" projesi ile Hazar havzasının enerji kaynaklarının kendi üzerinden Avrupa'ya ulaştırmasına destek

vermektedir. Bu durum Rusya'nın enerji sağladığı ülkelere karşı siyasi kozunu kaybetmesi ihtimalini doğuracaktır. Aynı zamanda kaynaklarını doğrudan Avrupa'ya aktarabilecek olan bölge ülkeleri zenginleşerek Rusya'nın etki alanından çıkabilecektir. Türkiye ve Rusya'nın ayrıştığı bir başka konu Karadeniz'in güvenliğidir. Rusya, Kırım ve Güney Osetya gibi son dönemde bölge istikrarını bozabilecek birçok müdahaleye imza atmıştır ve Batı'nın Karadeniz'e yönelik her türlü girişimine büyük tepki göstermektedir. Türkiye, öteden beri ABD ve NATO'yu bölgeden uzak tutarak gerginliği önleme siyaseti izlemiştir. Ancak Karadeniz'in güvenliğini riske atanın bizzat Rusya olması durumunda bu stratejisini kademeli olarak değiştirebilir. Batı'nın NATO ile Karadeniz'e yönelmesi konusu sadece güvenlikle ilgili değildir. Bölgedeki ülkelerin dönüşmesi, AB ve NATO'ya katılma isteği duymaları Türkiye'nin her zaman desteğini almıştır. Rusya ise bu konuyu yakın çevresinde Rus yanlısı yönetimlerin devre dışı bırakılması olarak ele almaktadır. Renkli devrimlerle Batıya yaklaşan Gürcistan ve Ukrayna'ya, Rusya'nın zaman içerisinde fiilen müdahale etmesi bu konuya Rusya'nın tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Donmuş çatışma niteliğindeki siyasal sorunlar da Türkiye ve Rusya'nın ayrıştığı alanlardandır. Türkiye ikili ve çokuluslu işbirliği mekanizmalarıyla bölgeyi ve getirilerini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Rusya'nın birçok bölgesel sorunu, söz konusu ülkeleri istikrarsızlaştırmak ve nihayetinde daha fazla nüfuz alanı elde etmek için kullandığını söylemek mümkündür. Birbiriyle bağdaşmayan bu iki yaklaşım ileride iki ülkenin zaman zaman derin fikir ayrılıklarına düşmelerine ve işbirliği ortamının bozulmasına sebep olabilecektir.

Karadeniz'de enerji arayışının, özellikle Türkiye için henüz yeni bir konu olması sebebiyle Türkiye ve Rusya arasında bir çıkar çatışması doğurma ihtimali şu an için değerlendirilmemektedir. Ancak Romanya'nın doğalgaz keşfinin ardından Rusya ve Türkiye'nin de Karadeniz'de hidrokarbon arayışına başlaması bu ihtimali göz önüne almayı gerektirmektedir. Abhazya ve Kırım'da, Rusya'nın oluşturduğu fiili durumlar ve coğrafi değişim, Karadeniz'deki mevcut MEB uzlaşısının aynı şekilde devam edebileceğine dair ileriye dönük soru işaretleri oluşturmaktadır.

Karadeniz'de askeri dengenin son dönemde Rusya lehine değişmesi iki ülke arasındaki işbirliği anlayışını zedeleyebilecek bir başka olasılıktır. Rusya'nın Karadeniz'de sayıca artırdığı savaş gemileri ve denizaltılara ek olarak Bastion ve Kalibr füze sistemlerine

sahip olması Rusya'dan gelebilecek tehdit algılamasını yükseltmektedir. Ayrıca Kırım'ın ilhakı ile Rusya'nın Karadeniz'in merkezinde büyük etki alanına erişmesi tüm dengeleri tek başına değiştirebilecek bir unsurdur. Türkiye'nin, Rusya'nın artan askeri gücünü bir tehdit olarak algılaması, Karadeniz güvenliği stratejisini değiştirebilecektir. Türkiye bu durumda alternatif arayarak, ikili ve çoklu bölgesel askeri işbirliği girişimlerini derinleştirmeye yönelebilecektir. Bununla birlikte, Türkiye belki de NATO'yu dengeleyici bir unsur olarak Karadeniz'e çağırmak zorunda kalacaktır.

Yukarıda sayılan tüm sorun ihtimallerine karşın, Karadeniz aynı zamanda Türkiye ve Rusya için yeni işbirliği alanları sağlama potansiyeline de sahiptir. İncelemede; enerji, ekonomi ve askeri işbirliği alanlarında Karadeniz'in iki ülke ilişkilerini kuvvetlendirecek bir rol oynayabileceği olasılığı üzerinde durulmuştur.

Türkiye ve Rusya için Karadeniz'de enerji alanında işbirliği fırsatları mevcuttur. Bu konuya en iyi örnek 2018 yılı içerisinde devreye alınacak TürkAkım projesidir. TürkAkım ile Rus doğalgazı Karadeniz altından boru hattı ile taşınacak ve Trakya'dan Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Bu tip işbirliği imkânları Rusya'nın son dönemde Batı'ya karşı güvenilmez bir ortak yapan imajına olumlu katkı sağlayabilecektir. Türkiye ise kuzey-güney ve doğu-batı arasında enerji koridoru olma potansiyelini sergileme fırsatı bulacaktır. TürkAkım'ın ardından Türk-Azeri ortaklığı ürünü TANAP da 2019 yılında iletme başladığı zaman, Türkiye Hazar kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlayan güvenilir bir ortak olabilecektir. Karadeniz'in Rusya ve Türkiye arasında etkin olarak kullanılması ve Rus doğal kaynaklarının yeni projelerle Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılmasıyla, Boğazlardan tanker geçişi azaltılabilecektir. Bu durum Türkiye'nin çevresel kaygılarını azaltırken, enerji arz güvenliğine olumlu katkıda bulunabilecektir.

Karadeniz çeşitli alanlarda Türkiye ve Rusya'nın ekonomik gelişimine ve işbirliğine katkı sunabilir. Türkiye ve Rusya'nın ihracat benzerlik düzeyinin düşüklüğü, birbirleriyle veya bölge ülkeleriyle ticaretlerini geliştirebilmeleri için iki ülkenin birbirine rakip ve engel olmayacaklarını göstermektedir. KEİ'nin etkinliğinin artırılması siyasi ve ekonomik yönden olumlu etki yaratabilir. Bununla birlikte, Karadeniz'in sunduğu imkânların ticarete daha etkin kullanılması ile KEİ bölgesinde toplam ticaretin ve KEİ içi ticaretin artması mümkündür. Türkiye ve Rusya bu ticaret artışından payını alıp ihracat rakamlarını yükseltme fırsatını elde edebilecektir.

Karadeniz’de bölge ülkelerine ekonomik değer yaratılabilecek bir başka alan enerji arayışıdır. Bu alanda kurulacak Türkiye-Rusya işbirliği, bilgi paylaşımını artırarak arama faaliyetlerini hızlandırabilecek, keşfedilecek kaynaklar iki ülkenin ekonomisine büyük katkı sağlayabilecektir. Turizm, Karadeniz’de bölge ülkeleriyle birlikte Türkiye ve Rusya’nın ekonomik olarak artı değer üretebileceği bir diğer alandır. Türkiye ve Rusya, Karadeniz Bölgesinin dünya turizm gelirinden daha fazla yararlanabilmesi için bölge turizmini canlandıracak girişimlerde bulunabilir. Bölge içinde, devletlerarası turizm seçeneklerinin oluşturulması bölgede turizm sektörünün ve ekonominin canlanmasına katkıda bulunacaktır.

Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz Bölgesinde askeri işbirliği düzeyini yükseltmesi iki ülkenin de Karadeniz Bölgesinin tümü için de olumlu sonuç yaratabilecektir. Türkiye’nin bölge dışı unsurları Karadeniz’den uzak tutma anlayışıyla paralel bir şekilde Rusya ile askeri işbirliği ilişkilerini geliştirmesi öncelikle bölgenin istikrarına katkıda bulunacaktır. Bölgede yükselen istikrar öncelikle güvenlik düzeyini yükseltecektir. Bu durum bölge dışı unsurların Karadeniz’de varlığını artırma mazeretlerini ortadan kaldıracak gibi, Rusya’nın tehdit algılamasını da düşürecektir. Bununla birlikte örneğin enerji arz güvenliğinin de sağlanacak olması bölgeyi canlandıracak ve bu sonuç tüm bölge devletlerinin çıkarına olacaktır.

Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz Bölgesinde karşılaşabileceği riskler veya olası işbirliği imkânlarının yanı sıra; ABD, AB, Çin, İran ile birlikte Türkiye ve Rusya haricindeki diğer bölge ülkelerinin, Karadeniz Bölgesi siyasetleri de bölge incelemesine dâhil edilmelidir. Söz konusu aktörlerin bölgeye yönelik girişimleri, zaman içerisinde Türkiye ve Rusya’nın Karadeniz Bölgesi siyasetine olumlu veya olumsuz etki edebilecektir. ABD, bölgeye ilgisi, etkinliği ve bölgeyi şekillendirme potansiyeli açısından en önemli uluslararası aktör olarak belirlenmiştir.

ABD, NATO aracılığıyla Romanya’da kalıcı üsler elde ederek, Rusya’nın Karadeniz’deki etkinliğini sınırlandırmayı amaçlamaktadır. ABD’nin ve AB’nin, Ukrayna ve Gürcistan’a verdiği doğrudan destek, ilerleyen süreçte iki ülkenin Rusya’ya karşı elini güçlendirebilecektir. Keza ABD’nin uyguladığı yaptırımlar aracılığıyla Rusya’nın bölgedeki Kuzey Akım 2 gibi projelerini engelleyebilmesi, Rusya’ya ciddi ekonomik zarar verecektir. ABD, Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrine karşılık, şu an için

“endişeli” olduklarını açıklamakla yetinmektedir. Ancak ABD endişe verici bulduğu Türkiye-Rusya yakınlaşmasına Türkiye açısından cazip veya tehditkâr bir yanıt vermesi ihtimal dâhilindedir. Bu yanıt Türkiye’nin dikkatini yeniden ABD’ye çevirebilir veya ABD ile ilişkileri daha gergin bir noktaya taşıyabilir. Her iki ihtimalde de Rusya lehine hızla ilerleyen ikili ilişkiyi sekteye uğratabilecektir.

AB ise Karadeniz Bölgesi siyasetin öncelikle enerji güvenliği perspektifi ile kurgulamaktadır. AB, Rusya’ya olan yüksek enerji bağımlılığını azaltacak projeler üzerine çalışmalar sürdürmektedir. Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi ile somutlaşan bu arayış, Güney Gaz Koridoru kapsamında Karadeniz Bölgesi ve Türkiye’yi de yakından ilgilendirir hale gelmiştir. Türkiye’nin yarım asırlık AB üyeliği beklentisinde yakın vadede olumlu bir gelişme görmek olası görünmemektedir. Bununla birlikte AB’nin enerji güvenliği ve enerji kaynağı çeşitlendirmesi hedefinde olan Hazar Havzasına erişiminde Türkiye’nin kilit konumda olması, AB-Türkiye ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasına vesile olabilecektir.

Karadeniz Bölgesinde bölge dışı aktör olarak etkinlik gösteren en sıra dışı ülke muhtemelen Çin olacaktır. BKBY projesi kapsamında Gürcistan’da projelere imza atan Çin, Karadeniz üzerinden Avrupa’ya bağlanma hedefindedir. Bu nedenle AB içinde kurulan “Üç Deniz Girişimi” Çin tarafından yakından takip edilmektedir. Gürcistan ile serbest ticaret anlaşması imzalanması, BTK Demiryolu ve Anaklia Limanı projeleri Çin’in bölgede etkin aktörlerden biri olabileceğini göstermektedir. ABD’nin 2017 yılına ait Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde, Çin’i hasım, ekonomik politikalarını saldırganlık olarak nitelmesi, Karadeniz’de bir ABD-Çin gerilimi ihtimalini dahi doğurmaktadır.

İran da Karadeniz Bölgesini Avrupa’ya bağlantı noktası olarak kullanmak isteyen ülkelerdendir. İran’ın aktif olarak kullandığı Türkiye-Avrupa yoluna alternatif olarak, İran Körfezini Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Avrupa’ya bağlayacak bir proje üzerinde çalışmaktadır. İran’ın komşularıyla kuracağı bağların bölge istikrarına katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Ermenistan ise bölgede ikili ve üçlü işbirliği oluşumlarıyla ekonomisini canlandırmak istemektedir. Ermenistan İran ve Türkmenistan ile doğalgaz anlaşması gerçekleştirmek

istemektedir. Aynı zamanda, Gürcistan ve İran ile gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak ekonomik atılım gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Ancak İran'ın benzer bir hatta Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a ulaşıyor olması bu hedefin gerçekleşme ihtimalini azaltmaktadır.

Yukarıda temas edilen sonuçlar ışığında, küresel anlamda ve Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında önümüzdeki dönemde de Karadeniz Bölgesinin önemini koruyacağı ve hatta artıracığı tahmine müsait gözükmektedir. Türkiye cephesinden bakıldığında Karadeniz'in kısa vadedeki konumunu "2018 Yılına Girerken, Girişimci ve İnsani Dış Politikamız" belgesi aracılığıyla incelemek doğru olacaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2017f). Bu belgede Karadeniz'in, "NATO", "Karadeniz'de deniz güvenliği" ve "Uluslararası Ekonomi ve Bölgesel Örgütler" başlıklarında anıldığı görülmektedir. NATO başlığında Türkiye'nin Karadeniz siyaseti "Bölgesel Sahiplenme" anlayışı ile birlikte anılırken, Montrö ile birlikte üçüncü ülkelerin askeri gemilerinin Karadeniz'e çıkışına ve tatbikat icra etmelerine engel bir husus bulunmadığının altı çizilmiştir. BLACKSEAFOR, KUH, NATO Daimi Deniz Görev Gücü ve KGGAÖ, Karadeniz'de deniz güvenliğinin unsurları olarak sayılmıştır. Montrö Sözleşmesinin başarısı, sözleşmeyle oluşturulan dengenin kalıcılığının bir göstergesi, aynı zamanda da teminatı olarak nitelenmiştir. Son olarak KEİ'nin, Türkiye'nin dış politikasındaki özel konumunu sürdürdüğü ve en önemli özelliğinin aralarında siyasî sorunlar bulunan bazı bölge ülkelerini ekonomik işbirliği ortak paydasında bir arada tutabilmesi olduğu vurgulanmıştır. Türkiye-Azerbaycan-İran, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan gibi üçlü süreçler, bölge ülkeleri arasında güvenin güçlendirilmesi ve bölgesel sahiplenme anlayışının yerleştirilmesi açısından önemle yaklaşılacak hususlar arasında sayılmıştır.

Rusya'nın yakın dönemdeki dış politikasının Rus halkı tarafından olumlu karşılandığı görülmektedir. Gürcistan ve Ukrayna müdahaleleri Rusya'nın uluslararası toplum tarafından düzen bozucu olarak tanımlanmasına sebep olsa da, iç siyasette Batıya ve özellikle ABD'ye karşı koyma hamlesi olarak algılanmıştır. Bu tip müdahalelerin tekrarlanması ihtimali üzerinde durulması gereklidir. Çünkü olumlu karşılanan ve ulusal duygulara hitap eden bu tip güç gösterilerinin tekrarlanması yönünde bir baskı meydana gelebilecektir. Rusya tarafından bakıldığında Kırım'ın ilhakı ulusal bir heyecan yaratmış

olsa da bölge ülkeleri ve özellikle Ukrayna nezdinde Rusya'nın artık korkutucu bir ülke olduğu açıktır. Benzer şekilde Rusya'nın enerji rezervi gücünü komşuları ve AB üzerinde bir etkinlik aracı olarak kullanması, bu ülkeleri daha güvenilir enerji kaynakları bulmaya ve enerji hatlarını çeşitlendirmeye yöneltmektedir. Diğer ülkelerin hızla önlem aldığı ve alternatifler aradığı, uzun vadede eksileri artılarından fazla olabilecek bir dış politika seçiminin sürdürülebilir olmayacağı açıktır. Bu nedenle Rus dış politikasında bir değişim ihtiyacı ve ihtimali olduğunu düşünmek mümkündür.

Bobo Lo, ABD'nin "Yeni Dünya Düzeni" ilkelerine atıfla "Russia and the New World Disorder (Rusya ve Yeni Dünya Düzensizliği)" ismini verdiği kitabında Rus dış politikasının ihtiyaç duyduğu değişimi analiz etmektedir. Bu değişimin sınırlarını ise Giuseppe di Lampedusa'nın "*Bir şeylerin değişmemesini istiyorsak, bazı şeylerin değişmesi gerekir*" sözünden hareketle ele almaktadır. Lo, Rusya'nın her şey aynı kalmasını isteyeceği durumda dahi bir şeyleri değiştirmek durumunda olduğundan, yeni dış politikasında etkinlik ölçütünü esas almasını önermektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın ABD, Avrupa ve Çin ile işbirliği kurma amacının, statü kazanmak yerine; ulusal güvenlik, sürdürülebilir ekonomik büyüme, siyasi ve sosyal istikrar alanlarında kazanımlar elde etmek olması gerektiğini ifade etmektedir (2015, s. 209). Olası bir değişimin bu yönde gerçekleşeceği kesin değildir. Ancak Rus dış politikasında yaşanacak bir değişimin Karadeniz Bölgesine de yansımaları olacağını, Türkiye-Rusya ilişkilerinin geleceği açısından hesaba katmak gerekmektedir. Rusya ilerleyen süreçte, kendisine ve Karadeniz Bölgesinin bütününe uzun vadede olumsuz getirileri olabilecek politikalarını değiştirme yönünde bir eğilim gösterebilir. Önemli olan, Türkiye'nin imkânlar dâhilinde ve bölgeyi ön planda tutan bir anlayışla, Rusya'nın olası değişim sürecine katkıda bulunabilmesidir. Bu yolla, Türkiye'nin de katkısıyla tüm bölge ülkeleri açısından olumlu bir sonuç yaratılabilecektir.

Sonuç olarak, değerlendirmenin başında Çar III. Alexander'ın sözünün alıntılanmasının sebebi, bahsedildiği üzere her şeyden önce muhatabın tanınması gerektiğinin düşünülmesidir. Bu söz, Rusya'nın çevre ülkelerce kesin bir tehdit unsuru olarak algılanmasını gerektirmemektedir. Aksine, Türkiye-Rusya ilişkileri idame ettirilirken her zaman göz önünde tutulacak önemli bir unsur olarak ele alınması önemsenmektedir. Bu sözden Rusya'nın askeri varlığı ve ağırlığı olmadan kendisini hiçbir zaman rahat

hissetmeyeceği fikrini edinmek mümkündür. O halde, karşılıklı güven ve askeri işbirliği imkânlarının mutlaka değerlendirilmesinin, iki ülkenin ikili ilişkilerinin olumlu seyretmesi için kritik önemde olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu alandaki işbirliği anlayışı mutlaka ekonomik alana taşınmalı, derinleşen ilişkiler bölgenin siyasi sorunlarının çözümünde etkin bir araç olarak kullanılmalıdır. Ancak söz konusu işbirliğinin tek taraflı güvene dayanması istenilen sonuçlara ulaşma noktasında engel teşkil edecektir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kullandığı, barışı arzulayan devletlerin gücünü de her zaman zinde tutmasını öğütleyen sözünü bu noktada yeniden anımsamak gereklidir. Bu güç bir ülkenin salt askeri gücü olabileceği gibi, bağlı bulunan ittifaklar, yumuşak güç unsurları ve derin ekonomik bağlar da olabilir. Türkiye'nin Rusya ile Karadeniz Bölgesi özelindeki ilişkisini, sahip olduğu söz konusu güç unsurlarını en üst düzeyde tutarak mutlak bir denge üzerine inşa etmesi gerekli görülmektedir.

Karadeniz, elbette bir gün iki büyük devletin ortaklaşa gözettiği ve faydalandığı bir barış denizine dönüşebilecektir. Türkiye'nin bölgesel işbirliği girişimlerinde bu niyeti gözlemlemek mümkündür. Ancak hem tarihsel sürece hem de günümüz uluslararası siyasi ve askeri dengelerine bakıldığında, Türkiye ve Rusya'nın yalnızca kendi başlarına Karadeniz'deki dengeyi sağlama imkânının henüz var olmadığı görülmektedir. Bunda iki ülkenin bölge siyasetlerinde mevcut derin fikir ayrılıkları da önemli bir etkidir. Bununla birlikte, Rusya'nın son yıllarda Türkiye'ye kıyasla Karadeniz'de mevcudiyetini artırdığı askeri güç, iki ülkeyi denge noktasından gittikçe uzaklaştırmaktadır. Buradan hareketle, Türkiye'nin dâhil olduğu ittifakları ve bütünleşmek istediği Batı unsurlarını, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini dengelemek amacıyla kullanmak istemesi, aynı zamanda bir denge arayışının yansıması olarak görülmelidir. Bölge dışındaki büyük devletlerin Karadeniz Bölgesine yönelik artan ilgilerine ve girişimlerine bakıldığında, Türkiye'nin bu arayışının bir anlamda zorunluluk teşkil ettiğini söylemek doğru olacaktır. Türkiye'nin coğrafi olarak yalnızca kıtaların değil, aynı zamanda farklı kültür, siyaset ve ekonomilerin kesiştiği bir noktada yer alıyor olması, ona hem avantaj, hem de dezavantajlar getirmektedir (Akgönenç Muğisuddin, 1996, s. 15). Karadeniz Bölgesi de bu farklılıkları bünyesinde barındıran bölgelerden birisidir ve bütüncül bir görünüm sergilemekten uzaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin söz konusu farklılıkları barındıran bölgelere yönelik dengeli ve çok yönlü bir siyaset sürdürmesi doğal karşılanabilecektir.

Karadeniz Bölgesinde etkinlik gösteren aktörlerin sayısının artmaya aday olduğu bir dönemde, Türkiye ve Rusya, bölgenin en büyük devletleri ve doğal aktörleri olarak bölgedeki etkinliğini ve ağırlığını daima koruyacaktır. Karadeniz'in yalnızca doğal bir sınır teşkil ederek bölge ülkelerini birbirinden ayırdığı kabulü yerine, işbirliği vesilesi olarak görülmesi, öncelikle Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrine, bununla birlikte tüm bölge ülkelerinin gelişimine olumlu etki edecektir. Son yıllarda yaşanan krizlere rağmen iki ülkenin işbirliği siyasetini ön planda tutuyor olmaları, bu işbirliğinin Karadeniz Bölgesi geneline yansımaları yönünde ümit vermektedir. İnceleme ile elde edilen sonuçlar ışığında, Karadeniz sularının ve Karadeniz Bölgesinin, Türkiye ve Rusya'nın sahip olduğu işbirliği anlayışının derinleştirilebilmesi için uygun ortamı sağlayacak nitelik ve potansiyele sahip olduğu, bununla birlikte bölgenin barındırdığı sorunların ve risklerin asla göz ardı edilmemesi gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AA. (2017a, 04 08). *Güney Osetya 'Alanya' olmayı oylayacak*. AA: <http://aa.com.tr/tr/dunya/guney-osetya-alanya-olmayi-oylayacak/792301> adresinden alındı
- AA. (2017b, 03 28). *AB, Gürcistan ile vizeleri kaldırdı*. AA: <http://aa.com.tr/tr/dunya/ab-gurcistan-ile-vizeleri-kaldirdi/781690> adresinden alındı
- accent.com.ge. (2017, 03 15). *Tsikhelashvili assesses Putin's decree allowing some troops from occupied South Ossetia to be incorporated into Russian army as step towards "Russification"*. accent.com.ge: <http://accent.com.ge/en/news/details/30819-Tsikhelashvili-assesses-Putin%E2%80%99s-decree-allowing-some-troops-from-occupied-South-Ossetia-to-be-incorporated-into-Russian-army-as-step-towards-%E2%80%9CRussification%E2%80%9D> adresinden alındı
- Agos. (2017, 09 20). *Sarkisyan: Yerevan, Türkiye-Ermenistan protokollerinin hükümsüz olduğunu ilan edecek*. Agos: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19354/sarkisyan-yerevan-turkiye-ermenistan-protokollerinin-hukumsuz-oldugunu-ilan-edecek> adresinden alındı
- Akgönenç Muğisuddin, O. (1996, Yaz). Türkiye'nin Güvenlik ve Dış Politika Algılamaları Çerçevesinde Doğu ve Güney Komşuları ile İlişkileri. *bilig*(2), 15-22.
- Akşam. (2017a, 12 30). *Türkiye'nin ilk sondaj gemisi 'aramaya' hazır*. Akşam: <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/turkiyenin-ilk-sondaj-c2gemisi-aramaya-hazir/haber-693804> adresinden alındı
- Akşam. (2017b, 09 28). *Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın ortak askeri tatbikatı sona erdi*. Akşam: <http://www.aksam.com.tr/dunya/turkiye-azerbaycan-ve-gurcistanin-ortak-askeri-tatbikatı-sona-erdi/haber-664474> adresinden alındı
- Aktürk, Ş. (2012). NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaset. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 73-97.
- Akyol, T. (2015, 09 15). *Karadeniz'in efendisi!* Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/karadenizin-efendisi-40224368> adresinden alındı
- Anlar Güneş, Ş. (2007). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(2), s. 1-37.

- Askerzade, A. (2014). Değişen Ve Dönüşen Karadeniz Bölgesi Ve Güvenliği. V. *Karadeniz Uluslararası Sempozyumu* (s. 99-104). Giresun: T.C. Giresun Üniversitesi.
- Asmus, R. D., Forbrig, J., & Dimitrov, K. (2004). *A New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region*. Bratislava: The German Marshall Fund of the United States.
- Aydin, M. (2004). *Europe's next shore: the Black Sea region after EU enlargement*. Paris: the European Union Institute for Security Studies.
- Aydınlık. (2017, 02 11). 'NATO'nun Karadeniz'deki tatbikatını gözetliyoruz'. Aydınlık: <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-subat/nato-nun-karadeniz-deki-tatbikatini-gozetliyoruz> adresinden alındı
- Aydınlık. (2017, 04 05). *Karadeniz'de ortak tatbikat*. Aydınlık: <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-nisan/karadeniz-de-ortak-tatbikat> adresinden alındı
- Ayverdi, S. (2012). *Türk-Rus Münasebetleri ve Muhârebeleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Babiş, A. G., & Nasirova, S. (2017, 11 28). *Demir İpek Yolu'nun Kalbi: "Bakü – Tiflis – Kars Demiryolu"*. TÜRKSAM: <http://www.turksam.org/tr/rapor-detay/7-demir-ipek-yolu-nun-kalbi-%EF%BF%BDbaku-tiflis-kars-demiryolu> adresinden alındı
- Ballı, E., & Güreşçi Pehlivan, G. (2013). Avrupa Komşuluk Politikası'nın Ülkeler Üzerindeki EkonomikEtkileri. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES*, (s. 518-523). St. Petersburg.
- Başbuğ, F., & Başbuğ, F. (2007). Türk-Rus İlişkilerinin Tarihî Süreçte Avrasya'daki Sosyal Ve Kültürel Yansımaları. 38. *ICANAS BİLDİRİLER 1. CİLT*, 325-344.
- BBC. (2006, 09 18). *Referandumdan 'Rusya' çıktı*. BBC: http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/09/060918_transdnestria.shtml adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2016, 04 02). *Dağlık Karabağ'da yoğun çatışmalar: Onlarca ölü*. BBC Türkçe: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160402_daglik_karabag adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2017, 12 27). *Ukrayna'da Rusya yanlısı isyancılarla esir değişimi*. BBC Türkçe: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42496955> adresinden alındı
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 277-313.

- Bizaer, M. (2016, 08 09). *Can Iran go around Turkey to reach Europe?* <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/08/iran-persian-gulf-black-sea-corridor-azerbaijan-georgia.html>: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/08/iran-persian-gulf-black-sea-corridor-azerbaijan-georgia.html> adresinden alındı
- Boldyrev, A. (2017, 01 31). *'Sea Shield-2017' tatbikatındaki amaç değişikliği Karadeniz'i nasıl etkiler?* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/columnists/201701311027009194-sea-shield-nato-kara-deniz/> adresinden alındı
- Broad, W. J. (2014, 05 17). *In Taking Crimea, Putin Gains a Sea of Fuel Reserves*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2014/05/18/world/europe/in-taking-crimea-putin-gains-a-sea-of-fuel-reserves.html> adresinden alındı
- Brzezinski, Z. (1997). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- BSREC. (2017). *BSREC*. 11 05, 2017 tarihinde Black Sea Regional Energy Centre: <http://www.bsrec.bg/en/identity.html> adresinden alındı
- BSTDB. (2016). *Annual Report 2016*. Selanik: The Black Sea Trade and Development Bank.
- Burçak, R. S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*. İstanbul.
- businessinsider. (2016, 03 25). *Russia's military modernization is working, but the money is running out*. businessinsider: <http://www.businessinsider.com/russias-military-modernization-is-working-but-the-money-is-running-out-2016-3> adresinden alındı
- Cafersoy, N. (2002). Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları. *Avrasya Dosyası*, 51-101.
- Canar, B. (2012). *Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz (1991-2011)*. T.C. Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caspian Barrel. (2017, 12 20). *Rosneft hopes to find gas in Black Sea*. Caspian Barrel: <http://caspianbarrel.org/en/2017/12/rosneft-hopes-to-find-gas-in-black-sea/> adresinden alındı
- Cheney, D. (1993). *Defense Strategy for the 1990s: The Regional Defense Strategy*. Virginia: Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı.
- CIMSEC. (2017, 03 28). *Russia's Black Sea Fleet Buildup and Modernization*. Center for International Maritime Security: <http://cimsec.org/russias-black-sea-fleet-buildup-modernization/31632> adresinden alındı

- Cohen, W. S. (1997). *The Report of the Quadrennial Defense Review*. Virginia: ABD Savunma Bakanlığı.
- Cutler, R. M. (2016, 11 16). *The Turkish Stream Agreement and What It Means*. Intersection: <http://intersectionproject.eu//article/economy/turkish-stream-agreement-and-what-it-means> adresinden alındı
- Çelikpala, M. (2010a). Escalating Rivalries and Diverging Interests: Prospects for Stability and Security in the Black Sea Region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 287-302.
- Çelikpala, M. (2010b). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 93-126.
- Çeviköz, Ü. (2017, 02 23). Karadeniz'de neler oluyor? İstanbul: Hürriyet Gazetesi. 12 16, 2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/karadenizde-neler-oluyor-40374701> adresinden alındı
- Daily Sabah. (2017, 06 18). *US concerned by Turkish dealings with Russia, but won't say why*. Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/19/us-concerned-by-turkish-dealings-with-russia-but-wont-say-why> adresinden alındı
- Davtyan, E. (2017, 08 08). *Armenia's Regional Policy: New Cooperation with Georgia, Iran, and Turkmenistan?* FPRI: <https://www.fpri.org/article/2017/08/armenias-regional-policy-new-cooperation-georgia-iran-turkmenistan/> adresinden alındı
- DEİK. (2013). *Türkiye Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri*. İstanbul: DEİK / Türk-Rus İş Konseyi.
- Demirağ, Y. (2014). 2015'e Bir Kala Türkiye-Ermenistan İlişkileri. *Ermeni Araştırmaları*(47), s. 71-84.
- denizhaber. (2017, 03 14). *Rusya'nın kruvaziyerleri rotasını Türkiye'ye çevirdi*. denizhaber: <http://www.denizhaber.com.tr/rusyanin-kruvaziyerleri-rotasini-turkiyeye-cevirdi-haber-73222.htm> adresinden alındı
- Derviş, L., & Devrisheva, K. (2015). Çarlık Rusyası'nın Akdeniz Politikası'nın Arka Planı. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 351-364.
- Dimadama, Z. (2014, Aralık). *Perspectives on tourism in the Black Sea area*. World Commerce Review: http://www.worldcommercereview.com/publications/article_pdf/913 adresinden alındı

- Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu. (2013, 03 08). *Avrupa-Atlantik Toplumu ve Türkiye*. 10 15, 2017 tarihinde BİLGESAM: <http://www.bilgesam.org/incele/68/-avrupa-atlantik-toplumu-ve-turkiye/> adresinden alındı
- Dünya. (2017a, 05 22). *Gürcistan: 'Türkiye Gürcistan'ın stratejik ortağıdır'*. Dünya: <https://www.dunya.com/gundem/gurcistan-turkiye-gurcistanin-stratejik-ortagidir-haberi-363819> adresinden alındı
- DW. (2017a, 06 21). *ABD'den Rusya'ya ek yaptırımlar*. DW: <http://www.dw.com/tr/abdden-rusyaya-ek-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar/a-39341201> adresinden alındı
- DW. (2017b, 12 23). *ABD'den Ukrayna'ya silah yardımı*. DW: <http://www.dw.com/tr/abdden-ukraynaya-silah-yard%C4%B1m%C4%B1/a-41915274> adresinden alındı
- DW. (2017c, 10 25). *Türkiye'nin arabulucuşunda iki Tatar serbest*. DW: <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-arabulucu%C4%9Funda-iki-tatar-serbest/a-41114655> adresinden alındı
- DW. (2017d, 03 02). *Dağlık Karabağ'da Rusya faktörü*. DW: <http://www.dw.com/tr/da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9Fda-rusya-fakt%C3%B6r%C3%BC/a-37789487> adresinden alındı
- Eker, K. (2014). Karadeniz Coğrafyasında Yeni Bir Olgu: Deniz Yoluyla Göçmen Kaçakçılığı. *Karadeniz Ve Kafkasya'da Güvenlik Ve İş Birliği Paneli Bildiri Kitabı* (s. 127-158). İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı.
- Elekdağ, Ş. (1997, 05 05). KEİ'nin zaafiyetleri. *Milliyet Gazetesi*.
- ensonhaber. (2017, 11 23). *'Dağlık Karabağ sorununun çözülmemesi endişe verici'*. ensonhaber: <http://www.ensonhaber.com/daglik-karabag-sorununun-cozulmemesi-endise-verici.html> adresinden alındı
- Erbaş, G. (2012). *Klasikten Eleştirel Jeopolitiğe Karadeniz Jeopolitiğinin Dönüşümü*. T.C. Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi.
- Erkan, B., & Batbaylı, Ş. (2017, Nisan). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 31-49.
- Erkan, S. (2016). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Ve Uluslararası Toplum. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 41-64.

- Erkmenoğlu, F. (2001). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü Dünü, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Erol, M. S., & Amirbek, A. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre Ve Orta Asya. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 155-178.
- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 252-273.
- euractiv. (2017, 07 25). *Eight European projects to be hit by US sanctions on energy sector*. euractiv: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/eight-european-projects-to-be-hit-by-us-sanctions-on-energy-sector/> adresinden alındı
- eurasianet. (2007, 02 06). *Azerbaijan, Georgia and Turkey: Building a Transportation Triumvirate?* eurasianet: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav020707.shtml> adresinden alındı
- eurasianet. (2016, 09 25). *Russia Claims "Mastery" Over Turkey in Black Sea*. eurasianet: eurasianet adresinden alındı
- Euronews. (2014, 12 01). *Euronews*. Moldovalılar sandık başına bölünme endişesiyle gitti: <http://tr.euronews.com/2014/12/01/moldovalilar-sandik-basina-bolunme-endisesiyle-gitti> adresinden alındı
- Euronews. (2017, 06 07). *Transdinyester de Rusya yolunda:"Moldova ile medeni bir şekilde ayrilmalyız"*. Euronews: <http://tr.euronews.com/2014/06/07/transdinyester-de-rusya-yolundamoldova-ile-medeni-bir-sekilde-ayrilmalyiz> adresinden alındı
- European Commission. (1992, 09 14). *EC TECHNICAL ASSISTANCE TO THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES AND GEORGIA : THE TACIS PROGRAMME*. European Commission Press releases database: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm adresinden alındı
- European Commission. (2006). *On Strengthening the European Neighbourhood Policy*. Brüksel: Commission of the European Communities.
- European Commission. (2007). *Black Sea Synergy - A new regional cooperation initiative*. Brüksel: Commission of the European Communities.
- European Commission. (2008). *Eastern Partnership*. Brüksel: Commission of the European Communities.

- European Commission. (2014). *EU Energy Security Strategy*. Brüksel: EC.
- European Parliament . (2014, 07 24). *The EU's energy dependence: facts and figures*. European Parliament:
<http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/20140718STO53032/the-eu-s-energy-dependence-facts-and-figures> adresinden alındı
- European Parliament. (2011). *An EU Strategy for the Black Sea*. Brüksel: European Parliament.
- Foreign Policy Concept of the Russian Federation*. (2008, 01 12). 12 06, 2017 tarihinde en.kremlin.ru: <http://en.kremlin.ru/supplement/4116> adresinden alındı
- gazetem.ru. (2017, 07 26). *Karadeniz Filosu, 50'den fazla yeni gemiyle güçleniyor*. gazetem.ru:
<https://www.gazetem.ru/karadeniz-filosu-50den-fazla-yeni-gemiyle-gucleniyor/> adresinden alındı
- Gazprom Export. (2017). *TurkStream*. Gazprom Export:
<http://www.gazpromexport.ru/en/projects/> adresinden alındı
- Gençalp, E. (2014). Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri 1965-1980. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 315-352.
- Goulding, I. C., Stobberup, K., & O'Higgins, T. (2014, Eylül). Potential economic impacts of achieving good environmental status in Black Sea fisheries. *Ecology and Society*, 19(3).
- Göksedef, E. (2016, 08 04). Putin dönemi Türk-Rus ilişkileri. *AlJazeera Turk*. 12 21, 2017 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> adresinden alındı
- Güneş, M. (2016). Avrupa Birliği'nin Çevre ve Enerji Politikalarında Doğu Akdeniz Gazının Tehdit ve İmkânları. *Uluslararası Akdeniz'de Çevresel Güvenlik Konferansı*. Gazimağusa.
- Güneş, Ş. (2007). Türk Boğazları. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 217-250.
- HaberRus. (2010, 08 11). *Rusya Abhazya'da S-300 hava savunma sistemlerini kurdu*. HaberRus:
<http://haberrus.com/defence/2010/08/11/rusya-abhazyada-s-300-hava-savunma-sistemlerini-kurdu.html> adresinden alındı
- HaberRus. (2017, 02 15). *Rafa kaldırılan Güney Akım projesi yeniden gündemde*. HaberRus:
<http://haberrus.com/economics/2017/02/15/rafa-kaldirilan-guney-akim-projesi-yeniden-gundemde.html> adresinden alındı

- Haberturk. (2010, 08 14). *Abhazya'daki S-300'ler İsrail ve ABD'ye gözdağı*. Haberturk: <http://www.haberturk.com/dunya/haber/542084-abhazyadaki-s-300ler-israil-ve-abdye-gozdagi> adresinden alındı
- Harper, J. (2016, 02 18). *Exxon and OMV Petrom estimate Black Sea gas deposits at 100 billion cubic meters*. financialobserver.eu: <https://financialobserver.eu/cse-and-cis/romania/exxon-and-omv-petrom-estimate-black-sea-gas-deposits-at-100-billion-cubic-meters/> adresinden alındı
- Hatto, R., & Tomescu, O. (2008). *The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options*. Brüksel: European Commission.
- Hürriyet. (2014, 12 05). *İşte Türk Akımı*. Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/iste-turk-akimi-27697527> adresinden alındı
- Hürriyet. (2017a, 05 02). *Putin ile Merkel görüştü: Yeni bir anlaşmaya ihtiyaç yok*. Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/putin-ile-merkel-gorustu-yeni-bir-anlasmaya-ihtiyac-yok-40445222> adresinden alındı
- Hürriyet. (2017b, 11 14). *Rusya'dan flaş açıklama: Türk akımını riske atar...* Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/rusyadan-flas-aciklama-turk-akimini-riske-atar-40645131> adresinden alındı
- Hürriyet Daily News. (2016, 09 15). *Turkey, Russia agree on joint understanding in resolving regional issues in key military meet*. Hürriyet Daily News: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-russia-agree-on-joint-understanding-in-resolving-regional-issues-in-key-military-meet-103940> adresinden alındı
- Hürriyet Daily News. (2017, 10 31). *Russia needs legal guarantees to extend Turkish Stream gas pipeline to EU soil*. Hürriyet Daily News: <http://www.hurriyetdailynews.com/russia-needs-legal-guarantees-to-extend-turkish-stream-gas-pipeline-to-eu-soil-121688> adresinden alındı
- ICM. (2012, 05 31). *Is the Black Sea the Next North Sea?* IENE: <http://www.iene.gr/6thSEED/articlefiles/sessionIII/Hutta.pdf> adresinden alındı
- IISS. (2017, 03 06). *Russia's defence spending: the impact of economic contraction*. IISS: <https://www.iiss.org/en/militarybalanceblog/blogsections/2017-edcc/march-f0a5/russias-defence-spending-7de6> adresinden alındı
- Jaoshvili, S. (2002). *The rivers of the Black Sea*. Kopenhag: European Environment Agency.

- Johann, B. (2016, 02 12). *Yorum: 'Minsk öldü, yaşasın Minsk'*. DW: <http://www.dw.com/tr/yorum-minsk-%C3%B6ld%C3%BC-ya%C5%9Fas%C4%B1n-minsk/a-19043990> adresinden alındı
- Kandemir, E. (2008). *Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kartal, A. B., & Kırık, H. (2014). Avrupa Birliği ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları: Bölgede Barış Artık Daha mı Yakın? *Karadeniz ve Kafkasya'da Güvenlik ve İş Birliği Paneli* (s. 43-70). İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı.
- KEİ. (2017). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü 25. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi Bildirisi*. İstanbul: KEİ.
- Keleş, E. (2009). Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 89-142.
- Keskin, M. (2015). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi . *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 47-64.
- King, C. (2005). *The Black Sea: A History*. Oxford: OUP Oxford.
- King, C. (2008). The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century. D. Hamilton, & G. Mangott (Dü) içinde, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives* (s. 1-22). Washington: Center for Transatlantic Relations.
- Kleyman, G. A. (2016). XVIII. Yüzyıl Sonu–XIX. Yüzyıl Başları Osmanlı-Rus İlişkileri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Rus Arşiv Materyalleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 331-338.
- Koçer, G. (2007). Karadeniz'in Güvenliği Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye. *Akademik Bakış*, 195-217.
- Kodaman, T. (2007). Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Karadeniz Politikası. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 141-150.
- Kohen, S. (1998, 06 05). Dış Politikada Karadeniz Boyutu. *Milliyet Gazetesi*.
- Koritskiy, S. (2016). *Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Eurasian House.
- Korkmaz, V. (2008). *Asya'da Bölgesel Güvenlik ve Kimlik Kurgusu*. Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, İstanbul.

- kremlin.ru. (2014, 03 18). *Agreement on the accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation signed.* kremlin.ru: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20604> adresinden alındı
- Kurban, V. (2014). 16 Mart 1921 Moskova Andlaşması'na Türk Ve Rus Kaynaklarına Göre Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 143-157.
- Kuzucu, S. (2013). Rus Çarı I. Pavel Dönemi Osmanlı-Rus Siyasi İlişkileri Ve Napolyon'a Karşı Ortak Mücadele. *Karadeniz Araştırmaları*, 75-87.
- Lachowski, Z. (2004). *Confidence- and Security-building Measures in the New Europe*. New York: Oxford University Press.
- LaGrone, S. (2015, 05 05). *Two Chinese Warships Enter Black Sea, Reports Link Visit to Possible Chinese Frigate Sale to Russia.* USNI News: <https://news.usni.org/2015/05/05/two-chinese-warships-enter-black-sea-reports-link-visit-to-possible-chinese-frigate-sale-to-russia> adresinden alındı
- Larsen, J. (2017, 05 03). *Georgia: The Black Sea Hub for China's 'Belt and Road'.* The Diplomat: <https://thediplomat.com/2017/05/georgia-the-black-sea-hub-for-chinas-belt-and-road/> adresinden alındı
- Lavrov, S. (2017, 07 13). *Foreign Minister Sergey Lavrov's remarks and answers to media questions at the Korber Foundation, Berlin, July 13, 2017.* 11 05, 2017 tarihinde The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2814020 adresinden alındı
- Light, M. (2003). In search of an identity: Russian foreign policy and the end of ideology. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 42-59.
- Lind, M. (2006). *The American Way of Strategy: U.S. Foreign Policy and the American Way of Life*. New York: Oxford University Press.
- Lippert, B. (2007). *The Discussion on EU Neighbourhood Policy: Concepts, Reform Proposals and National Positions*. Berlin: International Policy Analysis.
- Lo, B. (2015). *Russia and the New World Disorder*. Londra: Brookings Institution Press.
- MarineDeal. (2017, 05 04). *CMD seminerinde Montrö vurgusu.* MarineDeal: <http://www.marinedealnews.com/?p=8476> adresinden alındı

- Milliyet. (2017, 05 22). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karadeniz'e çok şey borçluyuz*. Milliyet Gazetesi: <http://www.milliyet.com.tr/kei-nin-25-kurulus-yildonumu-siyaset-2454783/> adresinden alındı
- Minchev, O. (2006). *Major Interests and Strategies for the Black Sea Region*. Sofya: INSTITUTE FOR REGIONAL AND INTERNATIONAL STUDIES.
- moldova.org. (2017, 10 06). *Turkey will support Moldova's request to the UN on the withdrawal of Russian occupation troops*. moldova.org: <http://www.moldova.org/en/turkey-will-support-moldovas-move-un-withdrawal-russian-occupation-troops/> adresinden alındı
- National Security Concept of the Russian Federation*. (2000, 01 10). 12 06, 2017 tarihinde The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768 adresinden alındı
- NATO. (2004, 06 28). *Istanbul Summit Communiqué*. 10 11, 2017 tarihinde NATO Press Release: <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm> adresinden alındı
- NATO. (2008, 04 03). *Bucharest Summit Declaration*. 10 11, 2017 tarihinde NATO: http://www.nato.int/cps/ua/natohq/official_texts_8443.htm adresinden alındı
- NATO. (2009, 04 04). *Strasbourg / Kehl Summit Declaration*. 10 11, 2017 tarihinde NATO: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52837.htm adresinden alındı
- NATO. (2010, 11 20). *Lisbon Summit Declaration*. 10 11, 2017 tarihinde NATO: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68828.htm adresinden alındı
- NATO. (2014, 09 05). *Wales Summit Declaration*. 10 12, 2017 tarihinde NATO: http://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_112964.htm adresinden alındı
- NATO. (2016, 07 09). *Warsaw Summit Communiqué*. 10 12, 2017 tarihinde NATO: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm adresinden alındı
- NATO Parliamentary Assembly. (2017, 05 29). *News*. 10 27, 2017 tarihinde NATO Parliamentary Assembly: <https://www.nato-pa.int/news/nato-pa-expresses-support-georgias-euro-atlantic-integration> adresinden alındı
- NATO Review. (2014). *The energy dimensions of Russia's annexation of Crimea*. NATO Review: <https://www.nato.int/docu/review/2014/nato-energy-security-running-on-empty/Ukraine-energy-independence-gas-dependence-on-Russia/EN/index.htm> adresinden alındı

- Novosti PMR. (2017, 27 12). *Vadin Krasnoselsky: No need to deceive each other — no one in Moldova sees joint co-habitation with Pridnestrovie*. Novosti PMR: <https://novostipmr.com/en/news/17-12-27/vadin-krasnoselsky-no-need-deceive-each-other-no-one-moldova-sees> adresinden alındı
- nsi.bg. (2017, 10 24). *2011 Population Census*. 2011 Census Results: http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf adresinden alındı
- NTV. (2017, 10 30). *Demir İpekyolu'nda ilk sefer*. NTV: https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/demir-ipekyolunda-ilk-sefer,fnbAk3jIuEiy0JlInKQ7eg/0buSv9qFrUib980FnKG_bw adresinden alındı
- offshore-technology. (2012, 08 15). *Shell to explore Ukraine's Skifska oil field*. offshore-technology: <https://www.offshore-technology.com/uncategorised/newsexxon-consortium-ukraine-skifska-oil-gas-field/> adresinden alındı
- Oğan, S. (2009, 09 23). *Türkiye KKTC'ye Karşılık Abhazya'yı Tanır mı?* Türksam: <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/173-turkiye-kktc-ye-karsilik-abhazya-yi-tanir-mi> adresinden alındı
- Oktay, E. (2006). Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), 149-179.
- Oktay, F. (2017, 12 26). *Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi Çin ve dünya ticareti*. Dünya: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/amerikan-ulusal-guvenlik-stratejisi-cin-ve-dunya-ticareti/395866> adresinden alındı
- osce. (2014, 12 17). *STATEMENT BY THE DELEGATION OF UKRAINE - FSC.JOUR/781 Annex 2*. osce: <http://www.osce.org/fsc/134416?download=true> adresinden alındı
- Otarashvili, M. (2017, 03 21). *Russia's Quiet Annexation of South Ossetia Continues*. Majalla: <http://eng.majalla.com/2017/03/article55253099/russias-quiet-annexation-south-ossetia-continues> adresinden alındı
- Özarslan, B. (2011, Şubat). Karadeniz'de Türk-Rus İttifakı. *21. Yüzyıl*, 67-72.
- Özbay, F. (2010, 08 19). *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü*. 01 06, 2017 tarihinde BİLGESAM Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi: <http://www.bilgesam.org/incele/106/-turkiye-rusya-iliskilerinde-karadeniz-faktoru/> adresinden alındı
- Özev, M. H. (2017). *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*. İstanbul: SETA.

- Öztürk, M. (2013, Aralık). Çarlık'tan Federasyon'a Rusya'nın Sıcak Deniz Algısındaki Öncelikli Konuların Genel Bir Değerlendirmesi. *Ortadoğu Analiz*, 5(60), 52-59.
- Papatulica, M. (2014). Black Sea area at the crossroad of the biggest global energy players' interests. The impact on Romania. *2nd International Conference 'Economic Scientific Research - Theoretical, Empirical and Practical Approaches'* (s. 470-478). Bükreş: Elsevier B.V. .
- ParsToday. (2016, 05 16). *Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan savunma Bakanları Oturumu*. ParsToday: http://parstoday.com/tr/news/world-i18400-t%C3%BCrkiye_azerbaycan_g%C3%BCrcistan_savunma_bakanlar%C4%B1_oturumu adresinden alındı
- Pogrebinskiy, M. (2015). Russians in Ukraine: Before and After Euromaidan. *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, 90-99.
- publika.md. (2017, 10 09). *NATO promised to discuss Russian troops withdrawal from Transnistria*. publika.md: http://en.publika.md/nato-promised-to-discuss-russian-troops-withdrawal-from-transnistria_2640801.html adresinden alındı
- QHA. (2016, 09 01). *Kırımoglu Türkiye'yi ziyaret etti*. QHA: <http://qha.com.ua/tr/toplum/kirimoglu-turkiye-yi-ziyaret-etti/148647/> adresinden alındı
- QHA. (2017a, 12 20). *Ukrayna'dan Türkiye'ye teşekkür*. QHA: <http://qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-dan-turkiye-ye-tesekkur/163297/> adresinden alındı
- QHA. (2017b, 08 25). *Rusya'dan Moldova'nın talebine ret*. QHA: <http://qha.com.ua/tr/siyaset/rusya-dan-moldova-nin-talebine-ret/158712/> adresinden alındı
- QHA. (2018, 01 06). *Çin ve Gürcistan arasında serbest ticaret dönemi*. QHA: <http://qha.com.ua/tr/ekonomi/cin-ve-gurcistan-arasinda-serbest-ticaret-donemi/164077/> adresinden alındı
- Reuters. (2017, 07 03). *Ukraine sees Russian gas transit volumes rising 9 pct in 2017*. Reuters: <https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL8N1JU0RL> adresinden alındı
- RT. (2016, 03 17). *Running on empty: Russia has less than three decades of oil remaining*. RT: <https://www.rt.com/business/335967-russia-oil-reserves-depletion-2044/> adresinden alındı

- RT. (2017, 12 18). *Russia-EU trade recovering firmly in the teeth of sanctions*. RT: <https://www.rt.com/business/413537-eu-russia-trade-rise-sanctions/> adresinden alındı
- RUSEN. (2017, 10 16). *Dağlık Karabağ Sorunu çözülüyor mu?* RUSEN: <http://www.rusen.org/daglik-karabag-sorunu-cozuluyor-mu/> adresinden alındı
- Russia News Today. (2017, 12 26). *Gazprom has built more than 650 kilometers of the offshore section of Turkish stream*. Russia News Today: <https://chelorg.com/2017/12/26/gazprom-has-built-more-than-650-kilometers-of-the-offshore-section-of-turkish-stream/> adresinden alındı
- Russian Military Doctrine, 2010*. (tarih yok). 12 06, 2017 tarihinde [globalsecurity.org](https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/doctrine-2010.htm): <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/doctrine-2010.htm> adresinden alındı
- Sabancı, E. (2012, Temmuz). Karadeniz Ekonomik İşbirliğinde 20 Yıl Sonra Yeni Bir Hesap. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, 35-44.
- Sandıklı, A., İsmayılov, E., & Kaya, E. (2014). Karadeniz'deki Gelişmeler ve Türkiye. *BİLGE ADAMLAR KURULU RAPORU*, 121.
- Scimia, E. (2016, 03 14). *China, Russia and the EU's intermarium bloc*. euobserver: <https://euobserver.com/eu-china/132635> adresinden alındı
- Silk Road Briefing. (2017, 04 19). *Iran Looks to Create Persian Gulf – Black Sea Trade Corridor*. Silk Road Briefing: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2017/04/19/iran-looks-create-persian-gulf-black-sea-trade-corridor/> adresinden alındı
- Sputnik. (2017, 09 22). *Russian Submarine Attacks al-Nusra Front With Kalibr Missiles in Syria's Idlib*. Sputnik: <https://sputniknews.com/middleeast/201709221057607994-russian-submarine-kalibr-nusra-idlib-syria/> adresinden alındı
- Sputnik Türkiye. (2015, 03 05). *Rusya-Abhazya ortaklık anlaşması yürürlükte*. Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/asya/201503051014300966/> adresinden alındı
- Sputnik Türkiye. (2016, 10 10). *Rusya ve Türkiye, Türk Akımı anlaşmasını imzaladı*. Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201610101025224301-rusya-putin-turkiye-erdogan-istanbul-turk-akimi/> adresinden alındı
- Sputnik Türkiye. (2017a, 03 31). *Lavrov: Dağlık Karabağ krizinin çözümü, Rus dış politikasının öncelikleri arasında*. Sputnik Türkiye:

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201703311027892905-rusya-lavrov-daglik-karabag/>
adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017b, 08 01). *Pence: Trump yönetimi, Gürcistan'ın NATO üyeliğini destekliyor.* Sputnik Türkiye:

<https://tr.sputniknews.com/savunma/201708011029514932-pence-trump-gurcistan-nato-uyelik-destekliyor/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017c, 08 08). *Putin: Abhazya'nın güvenliğini ve bağımsızlığını garanti etmeyi sürdüreceğiz.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201708081029616700-putin-abhazya-guvenlik-bagimsizlik/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017d, 03 02). *Rusya bayrağı, Transdinyester'in ikinci resmi bayrağı olacak.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/politika/201703021027464086-rusya-bayrak-transdinyester-/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017e, 05 31). *Rusya, 5 Moldovalı diplomatı sınır dışı etme kararı aldı.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201705311028690806-rusya-moldova-diplomat-sinirdisi/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017f, 08 02). *Moldova, Rogozin'i 'istenmeyen kişi' ilan etti.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/dunya/201708021029536574-moldova-rogozin-istenmeyen-kisi-ilan-etti/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017g, 09 07). *Moldova ordusu, Devlet Başkanı Dodon'un getirdiği yasağa rağmen NATO tatbikatına katıldı.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/dunya/201709071030042528-moldova-ordusu-devlet-baskani-dodonun-getirdi-yasaga-ragmen-nato-tatbikatina-katildi/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017h, 12 30). *Türk-Rus ilişkilerinin 1 yılı: Enerji iş birliği tamam, sırada rubleyle doğalgaz, petrol alımı var.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/analiz/201712301031596041-turkiye-rusya-ikili-iliski-enerji-proje-turk-akimi-akkuyu-dogalgaz-petrol-yerel-para-birimi-dolar-ruble-satin-alim-ekonomi-gorus-analiz/> adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017i, 12 03). *'Ukrayna Donanması'nın, Karadeniz'de ABD destroyeri ile birlikte çalışma yapması provokasyon'.* Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201712031031240748-ukrayna-donanmasinin-karadenizde-abd-destroyeri-ile-birlikte-calisma-yapmasi-provakasyon/> adresinden alındı

- Stavridis, J. (2017, 10 11). *Crimea Isn't the End of Russia's Black Sea Ambitions*. Bloomberg View: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-10-11/crimea-isn-t-the-end-of-russia-s-black-sea-ambitions> adresinden alındı
- Suslov, M. (2017). 'Russian World': Russia's Policy towards its Diaspora. *Russie.Nei.Visions*(103).
- Synergy Programme. (2002, 02 08). *Synergy Programme Homepage*. 11 05, 2017 tarihinde Synergy Programme: <http://cordis.europa.eu/synergy/home.html> adresinden alındı
- Şener, B. (2014). Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi Ve Hukuki Statüsü. *Tarih Okulu Dergisi*, 467-493.
- Şimşek, C. (2017, 11 30). ABD: "Türk Akımı ve Kuzey Akımı 2 projelerine karşıyız". enerjienstitusu: <http://enerjienstitusu.com/2017/11/30/abd-turk-akimina-kuzey-akimi-2-projelerine-karsiyiz/> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2016, 05 11). "Suriye'de Tüm Kırmızı Çizgilerin Aşılmasına Rağmen Bir Adım Atılmadı". T.C. Cumhurbaşkanlığı: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/43922/suriyede-tum-kirmizi-cizgilerin-asilmasina-ragmen-bir-adim-atilmadi.html> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009a, 02 13). *Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi Ve Dostluğun Ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha Da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009b). *Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2015, 03 17). *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesinin Temel Atma Töreni Gerçekleşti*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-_tanap_-projesinin-temel-atma-toreni-gerceklesti.tr.mfa adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). *Türk Boğazları*. 12 17, 2017 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa> adresinden alındı

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017a). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)*. T.C. Dışışleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa adresinden alındı
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017b). *TRACECA*. 11 04, 2017 tarihinde T.C. Dışışleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017d). *Moldova'nın Siyasi Görünümü*. T.C. Dışışleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/moldova-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017e). *Türkiye 'nin Enerji Profili ve Stratejisi*. T.C. Dışışleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden alındı
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017f, 12 17). *2018 Yılına Girerken, Girişimci ve İnsani Dış Politikamız*. T.C. Dışışleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf adresinden alındı
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2017a). *Rusya Federasyonu - Türkiye ile ticaret*. T.C. Ekonomi Bakanlığı: <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814> adresinden alındı
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2017b, 05 11). *Bakan Zeybekci KEİ Bakanlar Toplantısını Değerlendirdi*. T.C. Ekonomi Bakanlığı: https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/bakanimiz/gundemDirectDetail.jsp?content_id=EK-245307 adresinden alındı
- T.C. Tiflis Büyükelçiliği. (2017, 05 23). *Türkiye - Gürcistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi II. Toplantısı Sonunda İmzalanan Tiflis Bildirisi*. T.C. Tiflis Büyükelçiliği: <http://tbilisi.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/331185> adresinden alındı
- TASAM. (2011, 06 21). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği*. TASAM: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2311/karadeniz_ekonomik_isbirligi adresinden alındı
- TASS. (2016, 01 22). *Diplomat: Russia-Turkey relations won't be discussed within Black Sea Economic Cooperation*. TASS: <http://tass.com/politics/851558> adresinden alındı
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dregisi*, 65(3), 190-236.

- Tellioglu, Ö. (2015, Mart). Karadeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti ve Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi. *Tarih Okulu Dergisi*(21), 195-212.
- TEPAV. (2007). *TEPAV - Karadeniz Projesi: Güvenlik Raporu Komisyonu*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Teymurova, G. (2016). 1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı Ve Azerbaycan . *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 45-59.
- The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation*. (1993, 11 02). fas.org: <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html> adresinden alındı
- The Council Of The European Union. (1996, 07 08). *Council Resolution of 8 July 1996 on the White Paper 'An energy policy for the European Union' (96/C 224/01)*. 11 05, 2017 tarihinde EU law and publications: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31996Y0801\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31996Y0801(01)) adresinden alındı
- The Economist. (2017, 02 16). *Turkey’s snuggling up to Russia is likely to hurt it*. The Economist: <https://www.economist.com/news/europe/21717080-putin-and-erdogan-expect-different-and-contradictory-things-their-relationship-turkeys> adresinden alındı
- The White House. (1997). *A National Security Strategy for a New Century*. Washington: United States.
- The World Bank. (2017a). *Ukraine*. 10 24, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/ukraine> adresinden alındı
- The World Bank. (2017b). *Moldova*. 10 26, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/moldova> adresinden alındı
- The World Bank. (2017c). *Romania*. 10 24, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/romania> adresinden alındı
- The World Bank. (2017d). *Bulgaria*. 10 24, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/bulgaria> adresinden alındı
- The World Bank. (2017e). *Georgia*. 10 27, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/georgia> adresinden alındı
- The World Bank. (2017f). *Azerbaijan*. 10 27, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan> adresinden alındı

- The World Bank. (2017g). *Armenia*. 10 27, 2017 tarihinde The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/armenia> adresinden alındı
- The World Factbook*. (2017, 10 11). Central Intelligence Agency: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> adresinden alındı
- Timeturk. (2017, 10 17). *Üç Genelkurmay Başkanı Gürcistan'da bir araya geldi*. Timeturk: <https://www.timeturk.com/uc-genelkurmay-baskani-gurcistan-da-bir-araya-geldi/haber-753579> adresinden alındı
- Topsoy, F. (2012, Temmuz). Münhasır Ekonomik Bölgede Yürütülen Yabancı Askerî Faaliyetlerin Hukukî Niteliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(3), s. 217-265.
- trend.az. (2016, 10 27). *Büyükelçi Özoral: Türkiye üçlü mekanizmalardan siyasi sonuçlar bekliyor (Özel)*. trend.az: <https://tr.trend.az/other/informer/2677767.html> adresinden alındı
- trend.az. (2017, 09 20). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Yukarı Karabağ sorununun çözümü İçin çok daha fazla gayet göstermeliyiz"*. trend.az: <https://tr.trend.az/scaucasus/azerbaijan/2798572.html> adresinden alındı
- TRT Haber. (2017a, 10 17). *Üç ülkenin Genelkurmay Başkanları Gürcistan'da buluştu*. TRT Haber: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/uc-ulkenin-genelkurmay-baskanlari-gurcistanda-bulustu-338308.html> adresinden alındı
- TRT Haber. (2017b, 10 08). *Erdoğan'ın Ukrayna ziyareti ilişkileri ileriye taşıyacak*. TRT Haber: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/erdoganin-ukrayna-ziyareti-iliskileri-ileriye-tasiyacak-336941.html> adresinden alındı
- TRT Haber. (2017c, 10 30). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu proje barış, güven ve istikrar getirecek*. TRT Haber: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-bu-proje-muazzam-bir-potansiyele-sahip-339595.html> adresinden alındı
- Tsygankov, A. (2010). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Tuncel, T. K. (2016, 11 03). *EKİM 2016'DA KARABAĞ DİPLOMASİSİ*. AVİM: <http://avim.org.tr/tr/Analiz/EKIM-2016-DA-KARABAG-DIPLOMASISI> adresinden alındı

- Türk Deniz Kuvvetleri. (2015). *Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Türk Deniz Kuvvetleri. (2016, 11 30). *Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)*. Türk Deniz Kuvvetleri: https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/229/Karadeniz_2.pdf adresinden alındı
- Türk Deniz Kuvvetleri. (2017, 01 06). *Akdeniz ve Karadeniz İsimleri Nereden Gelmektedir?* 01 06, 2017 tarihinde Bahriye Wiki: <https://www.dzkk.tsk.tr/pages/denizwiki/konular.php?catid=9&dil=1&wiki=1> adresinden alındı
- TürkRus. (2016, 11 17). *Sarkisyan: "İskender füzeleri Azerbaycan'a karşı panzehir görevi görüyor"*. TürkRus: <http://turkrus.com/296250-sarkisyan-iskender-fuzeleri-azerbaycana-karsi-panzehir-gorevi-goruyor--xh.aspx> adresinden alındı
- Tüysüzoğlu, G. (2012). *Karadeniz Havzasında Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansıması*. İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüysüzoğlu, G. (2017). Rusya Dış Politikası'nın Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri. *Güvenlik Stratejileri*, 185-219.
- UN Peacemaker. (2008, 11 02). *Joint Declaration between the Republic of Armenia, the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation*. UN Peacemaker: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AM-AZ-RY_081102_DeclarationAzerbaijanArmeniaRussianFederation.pdf adresinden alındı
- United States Information Agency. (1996, 10 22). *Transcript of the Remarks by President W. J. Clinton To People Of Detroit*. 10 11, 2017 tarihinde NATO Transcript of Speeches: <http://www.nato.int/docu/speech/1996/s961022a.htm> adresinden alındı
- Wilson, R. (2006). *U.S. Policy in the Black Sea Region*. İstanbul: Turkish Policy Quarterly.
- World by Map*. (2017). 11 18, 2017 tarihinde World by Map: <http://world.bymap.org/Population.html> adresinden alındı
- WTTC. (2017, Mart). *Travel & Tourism Economic Impact 2017*. WTTC: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2017/world2017.pdf> adresinden alındı

Yeniçağ. (2009, 05 13). *Ermenicilere Çifte Tokat*. Yeniçağ: <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenicilere-cifte-tokat-16170h.htm> adresinden alındı

Yılmaz, S. (2007). Karadeniz’de Değişen Dengeler Ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 45-66.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Okan AKBAŞ
Doğum Yeri ve Tarihi : 13 Aralık 1988, İZMİR

Eğitim Durumu

Lisans : Ege Üniversitesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği (2011)
Yüksek Lisans : Ufuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler (2018)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (KPDS 2013, 85)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011 - ...)

İletişim

E-Posta Adresi : oakbas@mfa.gov.tr
okan.akbas@outlook.com

Tarih : 23 Ocak 2018

